

MAYER JUDIT

***M*AGYAROSAN MAGYARUL!**

*Megjelent
a jeles
szerkesztő, műfordító és nyelvművelő
80. születésnapjára
2003. július 14-én*

MAYER JUDIT

***M*AGYAROSAN MAGYARUL!**

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2003

*A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma támogatta.*

Első kiadás

Felelős kiadó: Hodossy Gyula

Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc

Borító: Szabó Anikó

Nyomdai előkészítés: Mészáros Angelika

Nyomta: AZ PRINT Érsekújvár – Nové Zámky

Kiadta: Lilium Aurum, Dunaszerdahely – Dunajská Streda, 2003

© Mayer Judit, 2003

ISBN 80-8062-162-4

ELŐSZÓ

Mayer Judit nyelvművelő írásainak második kötetét veheti kezébe az olvasó, a *Lilium Aurum* kiadásában. A szerző első könyve 1990-ben jelent meg *Anyanyelvi hibanapló* címmel. Második könyvébe tehát több mint tíz év anyagából válogathatott össze a szerző másfél száznál több írást, amelynek nagy része a Szlovák Rádió magyar nyelvű adásának *Anyanyelvünk* című műsorában hangzott el, kisebb része meg valamelyik lapunk nyelvművelő rovatában jelent meg. Hogy az ilyen jellegű írások betöltsék szerepüket, s eljussanak a nyelv és nyelvhasználat iránt érdeklődő hallgatókhoz, olvasókhoz, az sok mindentől függ, elsősorban a körülményektől: van-e ideje és lehetősége a hallgatónak arra, hogy bekapcsolja éppen az adás idején a rádiót, az olvasónak meg arra, kézbe vegye a lapnak éppen azt a számát, amelyikben az írás megjelenik. Ezért tesznek jó szolgálatot közösségünknek azok a kiadók, amelyek vállalják, hogy gyűjteményes kötetben eljuttatják az érdeklődőkhöz ezeket a hasznos írásokat. Meg azért is, mert ezek az írások nemcsak egyszeri meghallgatásra, elolvasásra alkalmasak, hanem a kötet tulajdonosai később is fellapozhatják őket, ha nyelvi, nyelvhasználati kérdéseikre választ keresnek.

Mayer Judit könyvében sok ilyen kérdésre kaphatnak választ. Elsősorban fordítási kérdésekre. Gazdag anyag áll itt az érdeklődők rendelkezésére. A szerző maga is évtizedekig működött fordítóként, emellett gazdag tapasztalatokra tett szert azzal is, hogy kiadókban a mások fordításait gondozta, készítette elő megjelentetésre. Tapasztalatainak nem csupán a fordítók látják hasznát, hanem a nyelv egyszerű használói is, akik ezeknek az írásoknak a segítségével felismerhetik mindennapi nyelvhasználatukon a szlovák nyelv nemkívánatos hatásait, s a jövőben elkerülhetik ezeket. Értékes segítséget tud nyújtani a szerző abban is, hogy megismerjük az ország fővárosának, Pozsonynak a részeit, utcáit, tereit régi magyar nevükön, hiszen a legtöbb felvidéki magyar a szlovák név szolgai módon lefordított változatával, nem pedig az igazi megfelelőjével (amely sok esetben valójában a név eredetije) nevezi meg a város egyes részeit. De ugyanilyen hasznos tanácsokat kaphatunk a szerzőtől a történelmi és a vidéki földrajzi nevek fordításának kérdéseiben is. Széles körű műveltségének, tájékozottságának nyelvi vetületeit nagyon sok vonatkozásban hasznosíthatjuk. Biztosan igazítja el az olvasót az egyházak szóhasználatának nem könnyű kérdéskörében is. Szemrehányás vagy kioktatás nélkül igazítja helyre a tévedéseket, s egyben tanáccsal lát el mindenkit, aki ezt hajlandó elfogadni.

Már a könyv címe is jól tükrözi a kötetben szereplő írások jellegét: *Magyarosan magyarul!* Az írások túlnyomórészt – még azok is, amelyek nem kifejezetten fordítási kér-

désekkel foglalkoznak – azt a célt szolgálják, hogy egyrészt felhívják az olvasó figyelmét a kétnyelvűség és a nyelvi elbizonytalanodásunk következtében jelentkező magyartalanságainkra, másrészt tanácsokkal látják el az olvasót a hibák elkerülésére. Úgy is mondhatnánk: a cím kifejezi az írások létrejöttének okát s egyben célját is. S az sem véletlen, hogy bizonyos hasonlóságot mutat Kossa János egykori vajdasági nyelvőrünk kötetének címével (*Magyarán, magyarul*), hiszen mindkettő hasonló körülmények között és hasonló céllal jött létre. Az értelmezés közti különbséget talán tükrözi a két cím formai megszerkesztése között található eltérés: a *Magyarosan magyarul!* azt az üzenetet közvetíti az olvasóhoz felszólítás formájában, hogy ha magyarul beszélünk, igyekezzünk elkerülni a szlovák nyelvre jellemző szóhasználati és mondatszerkesztési formákat, vagyis válasszuk – s természetesen tanuljuk meg – a magyar nyelv használati szabályainak megfelelőket. Ez a szerzői üzenet – különösen annak a rétegnek a szempontjából nézve, amelyeknek nyelvhasználatából a szerző a példáit válogatta (vagyis a sajtó munkatársainak szempontjából) nem túlzott igény.

Azzal a reménnyel ajánlom olvasóink szíves figyelmébe ezt a könyvet, hogy érdeklődéssel forgatják majd, s utána azzal az érzéssel teszik le, hogy olvasása révén nemcsak nyelvi, hanem általános műveltségük is gyarapodott.

Jakab István

FORDÍTÁSAINK BUKTATÓI

Amikor nem *kitalálni*, hanem *megtalálni* kell a magyar megfelelőt

Tapasztalatból tudom, hogy a leghálátlanabb munkák egyike idegen – esetünkben többnyire szlovák vagy cseh – nyelvű tudományos vagy ismeretterjesztő művek összefoglalását, azaz rezüméjét, illetve képes kiadványok képaláírásait magyarra fordítani. Az összefoglalások fordítása azért nehéz, mert az esetek többségében a fordítónak nincs módja megismerkedni az egész művel, s az összefoglalások nem mindig a legvilágosabban megfogalmazott szövegek. A képaláírásokkal pedig többnyire az a baj, hogy a fordító nem láthatja a képanyagot, ezért aztán a hol pár szavas, hol hosszabb eredeti – szlovák, cseh – szövegből nem mindig tudhatja pontosan, mi is látható valójában a képen, s így aztán nem is mindig tudja eltalálni a képhez legjobban illő magyar szöveget.

Ezúttal egy konkrét könyv képaláírásainak magyarra fordított szövegeivel szeretnék foglalkozni. A könyv címe: *Bratislava dávných čias*, s 1990-ben adta ki az Osveta könyvkiadó. Ez a szép kiadvány több mint másfél száz régebbi fényképfelvételt tartalmaz fővárosunk utcáiról, épületeiről, még meglévő és már elpusztult műemlékeiről. Mindig örülünk, ha egy ilyen jellegű könyvben magyar szöveg is van, annak persze kevésbé, ha ez a magyar szöveg jogosan kifogásolható. A sajtóhibákkal, helyesírási hibákkal nem fogok külön foglalkozni, bár ilyesmi, sajnos, ugyancsak szép számban akad a szóban forgó kiadványban.

Vegyük hát szemügyre a képekhez tartozó magyar szövegeket! Ezek nyilván műszaki okokból nem közvetlenül a képek alatt találhatók, hanem a könyv végén elhelyezett külön jegyzékben. Első kifogásunk a magyar szövegek ellen a következtetlenség, amely főként az utcanevek használatában nyilvánul meg. A fordító háromféle megoldással is dolgozott: 1. magyarul nevezte meg az utcát, pl.: *Mihály utca*; 2. meghagyta a hivatalos szlovák utcanevet, pl.: *Zámočnická, Kapitulská utca*; 3. két nyelven írta az utcanevet, pl.: *Baštová (Bástya) utca*. A helyes megoldás szerintem az, hogy az utcaneveket a magyar szövegben magyarul írjuk, s utána zárójelben közöljük az utca hivatalos nevét. Ha ugyanaz az utcanév egymás után többször fordul elő, elég egyszer megadni a hivatalos szlovák megnevezést. A személyekről elnevezett utcák esetében is a magyar formát kell választani, hogy a szlováknak nem tudó – külföldi – olvasó, akinek a kedvéért van a könyvben a magyar szöveg, megértse, milyen nevű személyről van az utca elnevezve. Tehát: *Nedbal utca* (Nedbalova), *Žižka utca* (Žižkova) stb. Amikor egy képen egy bizonyos utca, templom, palota látható, magyar megnevezése nem szerepelhet névelő nélkül, csakis határozott névelővel. Tehát nem: *Bástya utca* a *Mihály-kapuv*al vagy: *Lakatos utca* stb., hanem *a Bástya utca*, *a Lakatos utca* és így tovább. Külön szólnék a

szóban forgó könyv 11. sz. képének magyar szövegéről, amely így hangzik: *Szűk utcácska*. Ha a fordító igazán ismerné Pozsonyt, vagy belenézett volna egy megfelelő szakkönyvbe, akkor tudná, hogy a kép nem egy akármilyen szűk utcácskát ábrázol, hanem azt a keskeny kis utcát, amely a Káptalan utcából (Kapitulská) nyílik, és a régi városházához vezet, s amelynek réges-régen is *Szűk utca* volt a neve. A kép szövege tehát helyesen így hangzik: *A Szűk utca* (Úzka ulička).

A könyv 50. sz. képe alatt a szlovák szövegben a *Blumentálsky kostol* kifejezés szerepel. Ezt a mi fordítónk *Blumentál templomnak* „magyarítja”. Tudni kell, hogy a német *Blumental* szó a régi Pozsony egy külvárosát jelölte, s hogy ezt a városrészt magyarul *Virágvölgynek* hívták. A 19. században ott felépített úgynevezett újjvárosi római katolikus plébániatemplom köznyelvi neve *virágvölgyi templom*, az öreg pozsonyiak szóhasználatában esetleg *blumentáli templom*, de semmi esetre sem lehet *Blumental templom*.

A Szent Márton-dómnak a Donner szobrászművész alkotta barokk kápolnáját, melynek szlovák neve: *Kaplnka sväteho Jána Almužníka*, könyvünk magyarul következetesen *Kéregető Szent János kápolnának* nevezi. A fordítónak illett volna tudnia, hogy a szentnek, akiről a kápolnát elnevezték, s akinek ereklyéit ebben a kápolnában őrzik, a magyar neve mindig is *Alamizsnás Szent János* volt. A kápolna neve pedig helyesen: *Alamizsnás Szent János kápolnája*. A 31. sz. kép szlovák szövege így hangzik: *Kaplnka sv. Jána pri františkánskom kostole, slepá kružba západného priečelia (okolo roku 1380)*. Ennek magyar megfelelője fordítónk szerint: *Szent János kápolnája a ferencesek templománál, nyugati homlokzat (1380 körül)*. Nem vagyok hivatott arra, hogy eldöntsem, teljesen helyes-e a szlovák szöveg, de szó szerinti átvétele mindenképpen helytelen. Ugyanis a Szent János-kápolna a ferenciek, ha tetszik, ferencesek templomának melléképtípménye, s a templommal szorosan összetartozik, bár később épült, mint maga a templom. Vagyis helyesen így kellene megnevezni: *A ferencesek templomának Szent János-kápolnája*. Vagy ha nagyon pontosak akarunk lenni, akkor így: *A ferencesek templomának oldalához hozzáépített Szent János-kápolna*. Az, hogy a könyvben olvasható magyar szövegből hiányzik a *slepá kružba* kifejezés fordítása, voltaképpen nem nagy baj, csak éppen arra vall, hogy a fordító nem tudott ezzel az építészeti szakkifejezéssel mit kezdeni. Bizonyítja ezt, hogy a következő, a 32. sz. kép szövegéből is kihagyta a *kružbové* jelzőt, s a *gotické kružbové okná-t* csak *gótikus ablakok-nak* fordította. A rend kedvéért mondjuk meg, hogy a *slepá kružba* magyarul *vakrács*, *vakkőrács* vagy *vakmérmű*, a *kružbové okno* pedig *kőrácsos* vagy *kőráccsal díszített ablak*.

A 42. sz. kép alatt ez a szlovák szöveg olvasható: *Svorníky na klenbe radničného podjazdu od H. Himbergera (z roku 1442)*. Az ennek megfelelő magyar szöveg így hangzik: *A városháza aluljárójának boltozata H. Himbertől 1442-ből*. A fordító először is nem tudta, mit jelent a *svorník* szó, továbbá rosszul ismerte a *podjazd* szó jelentéseit, s feltehetően sohasem járt a pozsonyi régi városháza épületében. Mert ha járt volna, tudná, hogy ott nincs semmiféle aluljáró, bár a *podjazd* szó esetleg jelenthet aluljárót is. A magyar *aluljáró* szó jelentése: forgalmas útvonalak, úttestek alatti átjáró. Ezt szlovákul a *podchod* szóval is jelölik. A *klenba podjazdu* szókapcsolat *kapuboltozatot* jelent, különösen a régi épületek tágas nagy kapui esetében. A *svorník* szlovák szó je-

lentése az építészetben zárókő, s a szóban forgó képen valóban négy zárókő látható; az egyik közülük címerállatot, a másik három meg emberi fejeket ábrázol. Ami a további adatokat illeti: *od H. Himbergera (z roku 1442)* – ezt sem szabad szó szerint lefordítani. A helyes magyar szöveg így hangzanék: *A városháza kapuboltozatának zárókövei; H. Himberger alkotása (1442-ből).*

A szóban forgó könyv 43., 44., 45. sz. képéhez tartozó magyar szövegekben egyes szlovák kifejezések magyar megfelelői helytelenek. A másik hiba, hogy a magyar mondatok szerkezete pontosan követi a szlovák mondat szerkezetet, s ez természetesen idegenszerűvé teszi a magyar szöveget.

Nézzük meg a 43. sz. kép alatt olvasható szlovák szöveget: *Nástenná malba od J. Drentwetta (z roku 1695) v bývalej súdnej sieni Starej radnice.* Az ennek megfelelő magyar szöveg a könyvben így hangzik: *Falfestés J. Drentwett-től (1695-ből) a régi városháza bírósági termében.* A helytelen *bírósági terem* szókapcsolat a következő két képhez tartozó szövegben ismétlődik. A *súdna sieň* szlovák szókapcsolat magyar megfelelője történelmi értelemben *ítélőterem*. A mai bíróságok épületében *súdna sieň*-nek nevezett helyiség magyar neve pedig *tárgyalóterem*. A szlovák *nástenná malba* helyes magyar megfelelője *nem falfestés*, hanem *falfestmény*. A magyar szöveg tehát helyesen így hangzanék: *J. Drentwett falfestménye (1695-ből) a régi városháza egykori ítélőtermében.* Vagy: *Falfestmény a régi városháza egykori ítélőtermében. J. Drentwett alkotása 1695-ből.* A 44. és 45. sz. képhez tartozó szövegekkel nem akarok most külön foglalkozni, ezeket ugyanazok a hibák jellemzik, mint az előző szöveget.

A 40. sz. képhez tartozó magyar szöveg a következő: *A régi városháza. Torony (1430 és 1457 között), Maximilián szökőkút A. Luttringertől (1572-ből).* A szlovák szöveget nem is idézem, az ennek a magyar szavakból álló, de magyarnak aligha nevezhető szövegnek szó szerinti megfelelője. Mi látható a képen? Nem az egész városháza, hanem a városháza tornya és épületének egy kisebb része, az előtérben pedig a főtéri szökőkút. Való igaz, hogy a szlovák szöveg sem éppen a legsikerültebb. Mi volna hát az elfogadható megoldás? Talán ez: *A régi városháza tornya (épült 1430 és 1457 közt), az előtérben a Miksa-szökőkút; A. Luttringer alkotása (1572-ből).* Hogy miért Miksa- és nem Maximilián-szökőkút? Azért, mert a szökőkúton levő szoboralak a legújabb kutatások szerint a Pozsonyban 1563-ban magyar királlyá koronázott Habsburg uralkodót, I. Miksát ábrázolja. Az uralkodó neve szlovákul és németül valóban *Maximilián*, magyarul azonban *Miksa*. Azt is hozzátehetjük még, hogy ezt a szökőkutat sokáig *Roland-kútnak* nevezték, mert a hagyomány szerint a szobor Roland lovagot ábrázolja. A város idős lakói nem is igen fogják már megtanulni a kút helyesbített, újabban használatos nevét.

A 39. sz. képhez tartozó magyar szöveg a könyvben a következő: *Kovácsolt rács a régi városháza tornyában (1733–34-ből).* Ez a rács először is *kovácsoltvas rács*, nem kovácsolt rács. Másodszor: nem a toronyban van, hanem amint a képről is, meg a szlovák szövegből is kiderül, a városháza tornyának körbefutó erkélyét díszíti. A szlovák szövegben az *ochodza* szó szerepel, s ezzel a fordító egyszerűen nem tudott mit kezdeni. Fordítónk azzal sincs tisztában, mi a különbség a *palota* és a *kastély* közt. A 35. sz. képen például az egykori *Esterházy-palota* díszes kapuzata, portálja látható. A képhez tartozó szlovák szöveg: *Portál bývalého Esterházyho paláca (z roku 1740) na Nálep-*

kovej ulici. Ennek magyar megfelelője fordítónk szerint: *Az egykori Esterházy-kastély portálja (1740-ből) a Nálapkova utcában*. Tudni kell, hogy a szlovák *palác* szó magyar megfelelője a *palota* szó, s hogy a városon belül, az utca épületsorába beilleszkedő még oly pompás főúri vagy nagypolgári lakóházat sohasem nevezzük magyarul kastélynak. A *kastély* ugyanis uralkodóknak, arisztokratáknak, gazdag polgároknak rendszerint parkkal övezett, különálló díszesebb vidéki lakóháza.

A 61. sz. kép alatti szlovák szöveg így fest: *Zámocké schody*. Ennek magyar megfelelője könyvünkben ez: *Kastélylépcsők*. Ez így nemcsak helytelen, hanem félreérthető is, s megint csak arra vall, hogy a szöveg fordítója nem ismeri Pozsonyt, s nem tudja, hogy a *Zámocké schody* elnevezés utcanév, és nem valamiféle kastély lépcsőire utal. Ennek a régen lépcsőkkel kezdődő utcának a magyar neve *Várlépcső*. A 62. sz. képhez tartozó szövegben az említett hiba ismétlődik. A 66. sz. kép alatt ezt a szlovák szöveget találjuk: *Predmestie Vydrice pod hradom*. Ennek magyar megfelelőjeként ezt olvashatjuk: *Vydrice előváros a vár alatt*. Nos, a szlovák szöveg sem egészen helyes, hiszen ez a városrész ma már nem létezik, úgyhogy ott kellene lennie a „bývalé” (egykori) jelzőnek. A *Vydrice* magyar neve *Vödrice*, és nemigen minősítették elővárosnak. A magyar szöveg helyesen így hangzanék: *A Vödricnek (Vydrice) nevezett egykori külváros (városrész) a vár alatt*.

A 71. sz. képhez tartozó magyar szöveg a következő: *A jó pástornál elnevezésű barokk ház (1765-ből) a Zsidó utcában*. Aki ismeri Pozsony óvárosát, az tudja, hogy a *Jó Pásztorhoz* (nem a *Jó Pásztornál*!) elnevezésű ház nem barokk stílusú, hanem a város egyik legszebb rokokó épülete. A szlovák szövegben *rokokový dom* van, úgyhogy eléggé érthetetlen, hogyan lett a rokokóból barokk.

A 64. és a 65. sz. képhez tartozó magyar szövegben ez a szó fordul elő: *várerődítmény*. Ilyen összetett szavunk valójában nincsen. A megfelelő szlovák szövegben a *hradné opevnenie* szókapcsolat szerepel, amelyet *várfalnak*, esetleg *erődített falnak* lehet fordítani. Ez a megfogalmazás: *A várerődítmény Lipót-kapuja*, illetve a *várerődítmény Bécsi vagy Károly-kapuja*, helytelen. Helyesen így hangzanék: *A várfal* – esetleg: *a külső várfal* – *Lipót-kapuja*, illetve *Bécsi vagy Károly-kapuja*.

Illenék tudni, hogy a *püspök* és az *érsek* szó nem azonos jelentésű, s hogy Pozsonyban *érseki nyári palota* volt, nem pedig püspöki. A 89. sz. kép alatt ezt a szlovák szöveget találjuk: *Maliarska výzdoba kaplnky v bývalom Letnom arcibiskupskom paláci od A. Galli-Bibienu (z roku 1740)*. Az ennek megfelelő magyar szöveg a könyvben így szól: *A kápolna festés-díszítménye az egykori püspöki nyári palotában A. Galli-Bibientől (1740-ből)*. Ebben a mondatban nemcsak a *püspöki nyári palota* megjelölés helytelen. Rossz a mondat szerkezete, hibás a festőművész neve, és a *maliarska výzdoba* megfelelőjeként használt *festés-díszítmény* egyelőre nem létező magyar szóösszetétel. Hogyan hangzanék a helyes fordítás? Például így: *Az egykori érseki nyári palota kápolnáját díszítő festmények (1740-ből)*. Alkotójuk *Antonio Galli Bibiena*.

Úgy gondolom, hogy abból, amit eddig elmondtam, világosan kiderült, milyen veszélyekkel jár, ha a fordító felületes, ha nem eléggé otthonos az adott témakörben, más szóval: ha hiányoznak bizonyos tárgyi ismeretei, és ha – sajnos – nincs teljesen tisztá-

ban a magyar nyelv szabályaival. A magyar szövegekben előforduló hibákért azonban nem kizárólag a fordítót kell elmarasztalnunk. Felelős értük – szinte ugyanolyan mértékben – a könyv kiadója, mert a magyar szöveget láthatólag nem ellenőriztette, nem lektoráltatta. Márpedig ez egy tizenegyezer példányban megjelentetett reprezentatív kiadvány esetében feltétlenül szükséges lett volna.

A célnyelv ismerete elengedhetetlen

Nemrégiben egy angol nyelvből lefordított magyar szöveg került a kezembe. A számomra ismeretlen fordítóról kénytelen voltam megállapítani, hogy nem mindig ismeri pontosan egy-egy magyar szó jelentését, sok helytelen szókapcsolatot használ, és gyakran rosszul szerkeszti mondatait.

A következőkben csak néhány kirívó példát szeretnék kiemelni a jogosan kifogásolható magyar szövegből.

Azt olvashatjuk ott például egy gyermekről, hogy *szüleinek tehetős vagyona volt*. Ebben a mondatban a *tehetős vagyon* jelzős kifejezés helytelen, mert a *tehetős* melléknév mindig személyre vagy csoportra vonatkozik, jelentése pedig: kedvező vagyoni körülmények között élő, módos, jómódú. Például: tehetős gazda, tehetős polgárság, tehetős kereskedő stb. Tehát: akinek számottevően nagy, jókora vagyona van, az lehet tehetős, vagyis egy gyermeknek lehetnek tehetős szülei; *a nagy, jókora vagyon azonban nem tehetős vagyon, legföljebb tetemes vagyon*.

Egy másik mondat így hangzik: *A stressz eredője nem más, mint a gond felismerése*. Ez a megállapítás arra kíván választ adni, mi a stressz oka, miből ered a stressz. Csakhogy az *eredő* főnév éppen ezt nem fejezi ki. Az *eredő* jelentése a fizikában: valamely testre két vagy több különböző irányból ható erő együttes hatásának megfelelő egyetlen erő. Például: Szerkesszük meg két adott erőnek az eredőjét! Az *eredő* főnév ritkábban átvitt értelemben is használatos, de nem ok, hanem ellenkezőleg: okozat jelentésben. Például: Vannak, akik a történelmet kényszerű törvények eredőjének – értsd: együttes hatásának – tekintik. *A stressznek tehát nem eredője a gond felismerése, hanem okozója vagy oka*.

Charles Darwinról az említett szövegben ezt olvashatjuk: *a 19. század naturalistája*. Ez a helytelen meghatározás valószínűleg úgy jött létre, hogy a fordító gondolkodás nélkül átvette az angol *a naturalist* szót, amely egyebek közt jelenthet természettudóst is. De mit jelent a magyarban a *naturalista* főnév? Megállapíthatjuk, hogy régebben használatos volt 'természetbúvár', 'természetkutató' jelentésben is, ámde ez a jelentése már elavult. Naturalistán ma a *naturalizmus* – tehát a naturalizmusnak nevezett irodalmi vagy művészeti irányzat – *hívét, követőjét* értjük, vagy pedig az olyan személyt, aki naturalista módon – azaz kellő képzettség nélkül, természetes hajlama, képességei, tehetsége alapján – alkot, kedvtelésből foglalkozik valamely művészettel. Például: Naturalistaként kezdte, csak később járt festőiskolába. Vagy: Régebben a legtöbb cigányzenész naturalista volt – és így tovább. Darwinról tehát semmiképpen sem mondhatjuk, hogy a 19. század naturalistája, Darwin: *természettudós*.

Ne fordítsunk körültekintés nélkül!

A legkellemetlenebb feladatok egyike a könyvek, filmek, színdarabok és például tévéműsorok, rádióműsorok címének lefordítása, különösen akkor, ha a szóban forgó művekről, műsorokról a fordítónak semmiféle közelebbi tájékoztatás nem áll rendelkezésére, s néha talán még a szerzőjük nevét sem tudhatja meg. Most itt azokra a tévé- és rádióműsorokba szereplő magyar címekre gondolok, amelyek például a Nap című hetilapunk hasábjain jelennek meg, és bizony nem mindig hibátlanok. Egyes esetekben lehet a hibás cím oka a bővebb információ hiánya, máskor azonban felületesség vagy félreértés okozza a hibát. Előfordul például, hogy világirodalmi rangú műről van szó, amelynek van elfogadott magyar címe, s ezt illenék ismerni, és nem volna szabad szolgai módon lefordítani a szlovák vagy német címet. S éppúgy előfordul, hogy a cím fordítója félreérti a német, a szlovák vagy cseh szöveget. Elhiszem, hogy a magyar nyelvű műsor elkészítésére nagyon kevés az idő, mégis több figyelmet kellene fordítani a műsorcímek fordítására; bizonyos esetekben azért bele lehetne nézni a szótárba vagy a lexikonba!

Lássunk most néhány példát világirodalmi művek címének helytelen használatára! *Szemet szemért* – olvashattuk a műsorban, és nem volt nehéz rájönni, hogy Shakespeare *Measure for Measure* című művéről van szó, amelynek szlovák címe: *Oko za oko*. Csakhogy ennek a darabnak a magyar címe mindig is ez volt: *Szeget szeggel*. Itt nem lehet azon vitatkozni, hogy az eredeti angol címnek melyik fordítása a helyesebb, vagy hogy miért ne lehetne a színmű címe magyarul is *Szemet szemért*, hiszen ez is azt jelenti, hogy a rosszat rosszal szokás megfizetni. A szóban forgó Shakespeare-mű címe *Szeget szeggel* formában él a magyar irodalmi tudatban, s ezen nem szabad önkényesen változtatni.

Hatan és a szerző – közli a magyar műsor. Itt sem nehéz rájönni, hogy Pirandello darabjáról van szó, amelynek elfogadott magyar címe: *Hat szerep keres egy szerzőt*. Érdekes a dologban az, hogy az eredeti olasz, továbbá a német és a cseh cím is pontosan megfelel a magyar címnek, vagyis nemigen érthető, miért változtattak rajta.

Egy Verdi-operát így tüntetett fel a magyar műsor: *A sors ereje*. Ez szó szerinti fordítása az opera szlovák címének, amely: *Sila osudu*. Ezt az operát azonban magyarul *A végzet hatalma* címen ismerjük.

A nap lebukása előtt – ez a cím szerepel a magyar műsorban. Ez esetben Gerhart Hauptmann *Vor Sonnenuntergang* című színművéről van szó, melynek magyar címe helyesen: *Naplemente előtt*. Szlovák címe: *Pred západom slnka*, tehát lényegében ugyanaz, csak a fordító szó szerint fordította a *západ slnka* kifejezést. Nem állítom, hogy sohasem szabad a *nap lebukása* szókapcsolatot használni, de az adott esetben ez feltétlenül hiba.

És most nézzünk meg néhány félreértést! *Mibe vágta Vince a fejszáját* – olvashattuk a tévéműsorban. Aztán a képernyőn megjelent a szlovák cím: *Ako sa Vinco zaťal*. A *zaťal* szlovák igeének – egyebek közt – valóban van *bevág, belevág* jelentése. Csakhogy a címben a *zaťal sa* ige szerepel, s annak átvitt értelmű jelentése: *megmakacsolja, megköti magát*. Vagyis a magyar cím helyesen: *Hogyan makacsolta meg magát Vinco*.

Egy krimifilm címe így szerepelt a magyar nyelvű műsorban: *Tölténytár*. Nos, a film cseh címe *Brokovnice* volt, s ez a szó tudvalevőleg *sörétes puskát* jelent. Arról is volt a filmben szó, a gyilkosságot sörétes puskával követték el. A *tölténytár* csehül *zásobník nábojů*, esetleg *nábojník*, aszerint, milyen fegyverhez tartozik.

A vírusok elszigetelése és más furcsa szókapcsolatok

Egy szerkesztő kolléga hívta fel a figyelmemet a következő helytelen szókapcsolatra: *a vírusok elszigetelése*. Ez a kifejezés bizonyára úgy keletkezett, hogy valaki az *izolácia* vagy *izolovanie vírusov* szlovák szókapcsolatot „pontosan” lefordította, abból kiindulva, hogy az *izolácia*, illetve *izolovanie* elszigetelést jelent. Ez ugyan igaz, csak éppen nem minden esetben. A magyar szakirodalomban a vírusoknak a gazdasejt részétől s az esetleg ott jelenlevő más kórokozóktól való elkülönítését – mert ezt jelenti az *izolácia vírusov* kifejezés – *vírusizolálásnak* nevezik. Ebben az esetben tehát a magyarban is megtartjuk az idegen szót.

A szlovákban gyakran használatos *izolovať* ige, illetve az *izolovanie*, *izolačka*, *izolácia*, *izolátor* stb. főnevek lefordításakor nagyon kell vigyáznunk arra, mikor melyik magyar szó ezek helyes megfelelője, illetőleg mikor kell vagy lehet megtartanunk a magyarban is az idegen szót. Először is nézzük meg, mit jelent a magyarban az *izolál* ige és néhány származéka! Tehát: *izolál*: 1. elszigetel, elkülönít, 2. a műszaki nyelvben: szigetel; *izoláció*: 1. izolálódás – elkülönülés, elszigetelődés, 2. elszigetelés, elkülönítés, 3. műszaki értelemben: szigetelés, védekezés a fény, hang, nedvesség, hő, elektromos áram stb. nem kívánt ki- és beáramlása ellen, 4. a biológiában: a fajok szétválása. Az *izolátor* szó jelentései: 1. szigetelőanyag, 2. szigetelő, az elektromosságot rosszul vezető test, 3. az orvosi nyelvben: elkülönítő (kórházban, gyermekotthonban stb.) a betegek, főleg fertőző betegek számára.

Már ennyiből is kiderül, hogy amikor szlovákul például azt mondjuk: *pacientov trpiacich na infekčné choroby treba izolovať*, ezt nem fordíthatjuk le így: *a fertőző betegségben szenvedő pácienseket el kell szigetelni*. A helyes kifejezés ebben az esetben: *el kell különíteni*, illetőleg azt is mondhatjuk, hogy *a fertőző betegeket izoláljuk a környezetiüktől*, csak éppen azt nem mondhatjuk, hogy *elszigeteljük* őket. Ugyanígy a beteg háziállatokat sem elszigeteljük az egészségesektől, hanem *elkülönítjük* őket, s erre a célra az *elkülönítő istálló* – nem elszigetelő istálló! – szolgál.

A piacgazdaság bevezetése rengeteg új fogalmat hoz magával. Ezek megnevezését hazánkban sokszor először szlovákul ismerjük meg, ezért aztán nem mindig tudjuk, mi is a helyes magyar megfelelőjük. Ide tartozik például a szlovákban *konkurz* formában használatos latin eredetű *konkurzus* szó, amelyet régebben leginkább csak ‘pályázat’ értelmében ismertünk. A szótárak ugyan közölték a szónak a *csőd* jelentését is, de ezt a szót a szocialista gazdaságban nevelkedett ember többnyire csak átvitt értelemben ismerte. Használta is a *csőd* szót a *kudarc*, *vereség*, *bukás* jelölésére, de azt nemigen tudta, mi a *csőd* – szlovákul *konkurz* – eredeti gazdasági jelentése. Most már tudnunk kell, hogy a *csőd* a természetes vagy jogi személyű adós fizetéseképtelen állapota elégséges

anyagi és pénzeszközök híján. Azt is meg kell majd még tanulnunk, hogy van *csődeljárás – konkurzné riadenie, csődtömeg – konkurzná podstata, csődbiztos – konkurzný komisár, csődtömeggondnok – správca konkurznej podstaty* és így tovább.

Ugyanakkor nem volna szabad elfelejtenünk olyan dolgokat, amelyeket a szocializmus korszakában minden újságíró és szerkesztő tudott. Például azt, hogy az egykori Szovjetunióban azt a fontos iparvidéket, melyet oroszul *Donyeckij basszein*-nek, röviden *Donbasznak* neveznek, magyarul nem *Don-medencének*, hanem *Donyec-medencének* hívják. Az igaz, hogy ez az iparvidék a Don és a Donyec folyók és az Azovi-tenger közt fekszik, azt is tény, hogy a Donyec a Don mellékfolyója, mégis az a mérvadó, hogy az oroszok ezt a területet *Donyec-medencének* nevezik. Géczy Lajos *Civilek hadifogságban* című, 1992-ben megjelent, önéletrajzi jellegű érdekes könyvében többször is előfordul a *Don-medence* kifejezés mint annak a területnek a megjelölése, ahol kényszermunkára elhurcolt civilek dolgoztak az egykori Szovjetunióban. Nem kétséges, hogy voltaképpen a *Donyec-medencéről* van szó.

Az egyhasználati parkoló kártya meg a szénhidrátos tüzelőanyag

Fővárosunkban egyes trafikoknak, újságokat, folyóiratokat áruló boltoknak a kirakatában láthatunk egy kétnyelvű hirdetést. A szöveg a következő: *Predaj jednorazových parkovacích kariet, s ez alatt ékeskedik, jobban mondva éktelenkedik ennek vélt magyar megfelelője: Eladó egyhasználati parkoló kártyák* (az utóbbi kifejezés külön van írva). Valójában örülnünk kellene, hogy valamilyen tájékoztatás magyarul is ki van írva, ehelyett azonban csak bosszankodni tudunk a helytelen magyar szöveg láttán. De menjünk szépen sorjában! A szlovák *predaj* főnévnek megfelelni akaró *eladó* melléknév olyan tárgyat, cikket, esetleg eszmei értéket jelent, amelyet eladásra szánnak, kínálnak, amelyet meg lehet venni. Például: eladó ház, eladó gépkocsi, eladó telek stb. Névszói állítmányként is használjuk az *eladó* melléknévet, például: Ez a festmény azonnal eladó; Régi könyvek jutányos áron eladók stb. Csakhogy a parkolásra jogosító kártyák – helyesebben jegyek – esetében valaminek a rendszeres árusításáról van szó, nem egyszeri eladásáról. A szlovák *predaj* főnévnek az adott esetben a magyar *árusítás* főnév felel meg. A szlovák *parkovacia karta* magyar megfelelője – tekintettel formájára és anyagára – lehet *parkolókártya*, de úgy tudom, inkább a *parkolójegy* megnevezés használatos. Természetesen mind a *parkolókártya*, mind a *parkolójegy* szót egybe kell írni. Ami a szlovák *jednorazový* melléknévnek az idézett szövegben megfelelni akaró *egyhasználati* magyar melléknévet illeti, megállapíthatjuk, hogy ilyen melléknév a magyarban egyáltalán nincsen. A szlovák *jednorazový* melléknév szótári értelmezése: *egyszeri*. Ez ugyan igaz, de nem minden esetben lehet a *jednorazový*-t *egyszerinek* fordítani. Így például a *jednorazová injekčná striekačka* sem *egyszeri injekciós fecskendő*, hanem *egyszer használható injekciós fecskendő*. A *jednorazová parkovacia karta* jelzős kifejezés a szlovákban kifejezi, hogy a szóban forgó parkolójegy egy alkalomra szól, egy alkalomra érvényes, tehát nem fordíthatjuk le így: *egyszeri parkolójegy*. Ezt a kifogásolt magyar szöveg fordítója is érezhette, ezért találta ki az „*egyhasználati*” melléknévet.

Végül is hogyan hangzanék helyesen a kérdéses magyar szöveg? Több megoldás is van, mégpedig: *Egy alkalomra szóló – egy alkalomra érvényes*, esetleg: *egyszer használható parkolójegyek árusítása*. Egy másik lehetőség: *Egy alkalomra szóló – egy alkalomra érvényes – parkolójegyek kaphatók*.

A Nap című hetilap 1993. évi első száma ismertetést közölt az új adórendszerrel. A felsorolt adónemek közt szerepel például a *szénhidrátos tüzelőanyagok és kenőanyagok adója*, a *szeszadó* és a *desztillátumokból* (egy l-lel!) *fizetett adó*. Jogosan kérdezhetjük: vajon mi a csuda az a *szénhidrátos tüzelőanyag* és *kenőanyag*? Nem vagyok vegyész, mint ahogyan az olvasók túlnyomó többsége sem az, de azt azért általában elég sokan tudjuk, hogy a szénhidrát szénből, hidrogénből és oxigénből álló szerves vegyület, a cukrok és származékai anyaga. A szénhidrát szlovák megnevezése *uhlohydrát*. Bonyos természetes tüzelő- és kenőanyagok, elsősorban az ásványi olajok, nem szénhidrátokat, hanem szénhidrogéneket tartalmaznak. A szénhidrogén szlovákul *uhľovodík*, s az adótörvényben valószínűleg *uhľovodíkové palivá*, illetve *uhľovodíkové mazadlá* szerepelt, tehát *szénhidrogénes – szénhidrogén-tartalmú tüzelő- és kenőanyagokról* volt szó. Ami a szeszadót illeti, azt nem kifogásolhatjuk, ám a *desztillátumokból fizetett adó* szerkezet helytelen. Először is azért, mert az adót nem valamiből fizetjük, hanem valami után, esetleg valamiért. Másodszor pedig azért, mert ha már használjuk a *desztillátum* idegen szót a magyar *párlat* szó helyett, akkor legalább írjuk helyesen, tehát két l-lel! Vagyis: van *szeszadó* és van a *párlatok – desztillátumok – után fizetett adó*.

Egy nyolcsoros hír margójára

A Nap című hetilapunk 1992. évi 24. számának 43. oldalán olvashatunk egy nyolcsoros értesítést, amelyet minden valószínűség szerint szlovák nyelvből fordított le valaki. Ez a „*Pozsonyi koronázási ünnepségek 1992*” című rövidke magyar szöveg arról árulkodik, hogy aki lefordította (vagy netán írta?), nem ismeri kellőképpen a történelmet, sem pedig Pozsony városát, s azonkívül nem tartja tiszteletben a magyar nyelv szabályait.

De lássuk először is a címet! Ha magyarul azt mondjuk: „*Pozsonyi koronázási ünnepségek*”, akkor a valóságos, történelmi koronázási ünnepségekre kell gondolnunk, hiába van odabiggyesztve utána az 1992-es évszám. Az adott esetben csak *koronázási emlékünnepségről* beszélhetünk, melyet valamelyik egykori koronázás évfordulója alkalmából rendeznek. Ha ragaszkodunk a címbe az évszámhoz, akkor a megoldás: *Pozsonyi koronázási emlékünnepség – 1992*. De elég volna ez is: *Koronázási emlékünnepség Pozsonyban*; az évszám elmaradhat, mert a szövegből úgyis kiderül, hogy ezt a folyó év június 20-án tartják meg.

A szöveg első mondata így hangzik: „*Tavaly zajlott Pozsonyban Mária Terézia koronázásának emlékére az első koronázási ünnepség.*” Ez a megfogalmazás pontatlan és félrevezető; Pozsonyban ugyanis a múltban – 1563 és 1830 közt – minden koronázáskor volt koronázási ünnepség, az előző évi tehát nem mint koronázási ünnepség volt az első. Helyesen ezt a mondatot így kellett volna megfogalmazni: *Tavaly, Mária Terézia*

megkoronázásának 250. évfordulóján tartották Pozsonyban az első koronázási emlék-ünnepséget.

A következő mondatban is több kifogásolnivaló akad; nézzük csak meg! „Az idén II. Rudolf pozsonyi koronázásának 420. évfordulójára emlékezik a város.” A város nem a 420. évfordulóra emlékezik, hanem a 420. évfordulóról emlékezik meg. Ez eddig nyelvi kérdés. A másik kifogásom történelmi jellegű. Rudolfot, I. Miksa magyar király fiát, ugyanis magyar királlyá koronázták Pozsonyban, ennél fogva helytelen őt II. Rudolffként emlegetni, mert a magyar trónon ő I. Rudolf vagy egyszerűen Rudolf, hiszen ilyen nevű magyar uralkodó sem előtte, sem utána nem volt. Német-római császárként és cseh királyként természetesen II. Rudolf, mivelhogy mind a császári, mind a cseh királyi trónon volt Rudolf nevű elődje. A harmadik mondatban a „tavalyi koronázás” kifejezés szerepel, amelyről már megállapítottuk, hogy helytelen; helyesen csak a „tavalyi koronázási emlékünnepség”-ről beszélhetünk.

A negyedik mondat így hangzik: „Ismét lesz koronázási ceremónia, a gyerekeket Az arany lovas rend tagjaivá üti a király, lesz kirakodóvásár, korabeli ruhákban törpárbaj, medvetáncoltatás.” Kezdjük azon, hogy a koronázási ceremóniát inkább eljuttassák, nem csak úgy egyszerűen lesz (mint ahogy egykor volt ilyen ceremónia), de ez még hagyján. A súlyos hiba „Az arany lovas rend” kifejezés, amely elárulja, hogy „kitalálóját” teljesen tájékoztatlan a pozsonyi koronázások történetének berkeiben. Hogy miért kell e „furcsa” rend előtt a névelőt nagybetűvel írni, az rejtély, de tegyük fel, hogy ez csak sajtóhiba. Illenék tudni, hogy *lovas rend* nincs, éppen ezért *arany lovas rend* sincs, és egy nem létező valaminek senkit sem lehet a „tagjává ütni”, még játékból sem. Lovagrend természetesen van, de *arany lovagrend* nincs, és nem is volt. Aki ismeri a koronázási szertartások történetét, az tudja, hogy a pozsonyi Szent Márton-dómban megkoronázott király a koronázási menettel átvonult a ferencesek templomába, és ott az arra kijelölt nemesifjakat *aransarkantyús vitézekké* avatta. A magyar szokásjog szerint az aransarkantyús vitézek nem alkottak úgynevezett szabályos lovagrendet, tehát nem lehet róluk mint rend tagjairól beszélni. Vagyis a játékos ceremónia során a király aransarkantyús vitézekké avat gyerekeket. Az ugyanebben a mondatban szereplő „korabeli ruhákban” kifejezést még el lehet fogadni, bár ilyen esetekben inkább azt szokták mondani, hogy „korabeli kosztümökben” játszanak el valamit. Ami azonban a „törpárbaj” szót illeti, az már egy kis gyanúra ad okot, hogy megint csak valamilyen helytelen fordítással van dolgunk. A törvívás, úgy mondhatnánk, nem éppen 16. századi „sportág”. Nem ismerem az eredeti szlovák szöveget, úgyhogy nem tudom eldönteni, milyen párviadalról van valójában szó. A mondat megfogalmazásából egyébként az következne, hogy *nemcsak az úgynevezett törpárbaj, hanem a medvetáncoltatás is „korabeli ruhákban” történik*. Ez nem is baj, ha csak a medvetáncoltatókra gondolunk, de a mackó talán mégsem lesz „korabeli ruhákban”.

Az utolsó mondat is több okból kifogásolható. Így hangzik: „Mindez Pozsonyban június 20-án 14 órától a Szt. Márton-dómnál, majd a Városháza téren.” A mondatból hiányzik az állítmány, az időpont csak úgy oda van vetve, a helymeghatározás pedig pontatlan. A mondatot például így lehetett volna kezdeni: *A rendezvény (az emlékünnepség) 1992. június 20-án 14 órakor kezdődik – itt és itt, majd ott és ott folytatódik. A*

helymeghatározásokat azért nem írtam oda, mert ezek a szövegből nem egészen világosak. Mit jelentsen az, hogy a „Szt. Márton-dómnál”? Melyik oldalán, előtte, mögötte, mellette? A másik meghatározás – „a Városháza téren” – teljességgel helytelen, mivel hogy fővárosunkban ilyen nevű tér (Radničné námestie) nincsen. A régi városháza homlokzata előtti tér, ahol a Roland-kút (újabb megnevezés szerint Miksa-kút) áll, nemrég kapta vissza eredeti nevét, vagyis jelenleg *Fő térnek* hívják. De a régi városháza mögött is van egy tér, melynek egyik oldalán a Prímási palota, vele szemben pedig a Városi Hivatal épülete áll, ámde ennek a térnek a neve *Prímás tér* (Primaciálne námestie). Melyiket emlegeti a mi magyar szövegünk *Városháza tér* néven? Ki tudhatja?

Mint ahogy arra sem találok választ, miért nem lehet egy nyolcsoros hírt világosan, érthetően, hibátlanul megszövegezni.

Becsületbeli vagy tiszteletbeli?

Egyik hazai hetilapunk beszámolót közölt Károly angol trónörökös csehszlovákiai látogatásáról. Ebben olvashattuk a következő mondatot: „... a természetvédők arany Brontosaurusz-jelvényt ajándékoztak a trónörökösnek, aki egyébként a Jezeří Várkastély Felújításáért Társaságnak a 128. becsületbeli tagja lett.”

Nem volt módom ellenőrizni, helyes-e a cikkben említett társaság magyar megnevezése, de nem is ezzel akarok foglalkozni. Inkább az érdekelne, mit értsünk azon, hogy a trónörökös egy ilyen vagy olyan társaságnak a *becsületbeli tagja* lett. Nyilvánvaló, hogy szlovákul vagy csehül ezt így közölték: *stal sa čestným členom*.

Illenék tudni, hogy a szlovák vagy cseh *čestný* melléknév, amely a *becsület*, *tisztes-ség jelentésű česť*, illetve *čest* főnév származéka, mikor mit jelent. S főként azt illenék tudni, mit jelent a magyar *becsületbeli* melléknév, mert aki ezt tudja, az azt is tudja, hogy senki sem lehet semmiféle egyesület vagy társaság becsületbeli tagja.

Kezdjük azon, melyek a *čestný* melléknév magyar jelentései! Íme: 1. becsületes, becsületbeli vagy összetételek előtagjaként: becsület-. Például: *čestný človek* – becsületes ember, *čestná povinnosť* – becsületbeli kötelesség, *čestné slovo* – becsületszó. 2. tiszteletbeli, megtisztelő, vagy összetétel előtagjaként: tisztelet-. Például: *čestný občan* – tiszteletbeli polgár, *čestné miesto* – megtisztelő hely, esetleg: díszhely, *čestná úloha* – megtisztelő feladat, *čestné kolo* – tiszteletkör. 3. összetétel előtagjaként dísz-. Például: *čestná rota* – díszszázad, *čestný diplom* – díszoklevél, *čestná stráž* – díszőrség. 4. tisztes. Például: *čestná porážka* – tisztes vereség.

Az elmondottakból láthattuk, hogy a *čestný* melléknévnek sok magyar megfelelője van, s hogy mindig az általa jelzett szótól függ, melyik jelentését kell használnunk. Hogy helyesen dönthessünk, ahhoz természetesen a magyar megfelelők pontos jelentését is kell ismernünk.

Nézzük hát meg, mit jelent pontosan a *becsületbeli* melléknév, s miért nem lehet a tag, tagság főnév jelzője! Tehát: *becsületbeli*, azaz olyan, aminek teljesítését a becsület megkívánja, amitől a becsület, a jó hírnév függ; a becsületet érintő vagy illető. A becsületbeli adósság vagy tartozás tehát olyan adósság, tartozás, amelynek biztosítékaul csupán

az adós becsülete szolgál, illetőleg olyan adósság, melynek meg nem fizetése az illető becsületének elvesztésével jár; a becsületbeli dolog, kötelesség olyan dolog, olyan kötelesség, amely valakinek a becsületét érinti, amelynek teljesítését a becsület megkívánja.

A felsorolt jelentésekből világos hogy a becsületbeli melléknév nem lehet az egyesületi tag vagy tagság jelzője. Akit érdemeire való tekintettel tiszteletből, megbecsülésből választanak meg valamely társaság, egyesület tagjának, az nem becsületbeli tag lesz, hanem *tiszteletbeli tag*, esetleg *dísztag*.

A rend kedvéért nézzük meg a *tiszteletbeli* melléknév jelentéseit is! Ezek a következők: 1. tiszteletből kapott, fizetéssel nem járó tisztség, cím – például: tiszteletbeli állás; 2. ilyen címet vagy tisztséget viselő személy – például: tiszteletbeli konzul; 3. valahova tiszteletből bevásárolt, befogadott – például: tiszteletbeli doktor, tiszteletbeli tag stb.

Annyit tehetünk még hozzá az elmondottakhoz, hogy a *tiszteletbeli* jelzővel alkotott kifejezés helyett némely esetben használhatunk *dísz-* előtagú összetételt. Tehát: tiszteletbeli polgár vagy díszpolgár, tiszteletbeli elnök vagy díszelnök, tiszteletbeli doktor vagy díszdoktor stb. A mai nyelvhasználatban ritkábban fordul elő ezekben az esetekben a *dísz-* előtagú összetétel. Ugyanakkor azonban igen sok olyan *dísz-* előtagú összetételünk van, amelyeket nem helyettesíthetünk *tiszteletbeli* jelzővel ellátott főnévvel. Ilyen összetételek például: a díszkíséret, díszszázad, díszkapu, díszőrség, díszoklevél, díszlövés, díszszemle, díszmenet, díszlépés stb.

Van-e Szent Béla Társaság?

Egyik hazai hetilapunkban egy érdekes helytörténeti írásban olvashattunk egy récsei emléktábláról, amelyet – idézem: „*a Szent Béla Társaság helyeztetett el*”.

Kérdés: Milyen szlovák intézményről van szó, s helyes-e annak az imént idézett magyar megnevezése?

A szóban forgó intézmény mai hivatalos neve: *Spolok svätého Vojtecha*. Az *Encyklopédia slovenských spisovateľov* című lexikon közlése szerint az említett egyesület megalakulásakor, 1870-ben, ezt az elnevezést fogadták el: *Spolok svätého Adalberta (Vojtecha)*. Arról nem találtam adatot, mikor hagyták el a szlovák elnevezésből az *Adalbert* nevet, s mióta szerepel a társulat nevében kizárólag a *Vojtech* név. Az azonban bizonyos, hogy ennek az intézménynek a helyes magyar neve: *Szent Adalbert Társulat*.

A *Béla – Vojtech*, *Béla – Adalbert* névmegfelelés szerepel a szótárainkban, és a köztudatban is él, annak ellenére, hogy ezek a névmegfelelések nyelvi alapon nem magyarázhatók. A *Vojtech – Adalbert* névmegfelelés szintén nem nyelvi egyeztetetőségen alapszik. Magyarázata a következő: Szent Adalbert eredeti cseh neve Vojtěch volt. Ki volt ez a Vojtěch? A Přemyslekkal vetélkedő Slavnik hercegnek 955 táján született fia, aki a magdeburgi főegyház iskolájában tanult, s ott nyerte Adalbert magdeburgi érsektől az *Adalbert* nevet. Nem akarom itt most részletezni Adalbert életrajzát, elég annyi, hogy egy ideig prágai püspök volt, hogy bejárta úgyszólván egész Európát, s végül a pogány poroszokhoz vezető térítőútján mártírhálált halt. Amint az újabb kutatások ki-

derítették, nem felel meg a valóságnak, hogy ő keresztelte meg Vajkot, a későbbi Szent Istvánt, s hogy oroszlánrésze volt a magyarság megtérítésében. Az azonban tény, hogy járt Géza fejedelem udvarában, és kapcsolatot tartott a Magyarországon működő egyházi személyekkel.

Hogy mikor kezdték a magyar *Béla* nevet a német *Adalbert*tel azonosítani, azt nem sikerült megállapítanom, de ez most nem is fontos. A *Béla* – *Vojtech* egyeztetés valószínűleg a *Béla* – *Adalbert* egyeztetés alapján jött létre. Sok magyar személynév alakult ki bibliai nevekből, latin, germán, szláv nevekből, ám ezek esetében a hangtani megfelelések, változások nyomon követhetők. Más személynveink szó szerinti fordítással keletkeztek; így lett például a *Victorból Győző*, a *Konsztantinoszból Szilárd* stb.

A *Béla* – *Adalbert* névazonosítás esetében alighanem hasonló jelenséggel állunk szemben, mint amilyen például a *Gyula* név *Julius*-szal vagy a *Jenő* névnek az *Eugenius*-szal való azonosítása esetében kimutatható. A magyar *Gyula* egy ősi magyar közfőnévből, a *gyula* méltóságnévből alakult személynévvé, és nyelvi szempontból semmi köze a *Julius* vagy az ebből alakult *Giulio*, *Jules* stb. személynévhez. A magyar *Jenő* személynév eredetileg törzsnév volt, és nyelvészetileg nem köthető az *Eugenius* névhez s annak a különféle más nyelvekben előforduló formáihoz (Evžen, Jevgenyij, Eugen stb.). Az efféle „névszinkronizálásban” bizonyára szerepet játszott az, hogy a római katolikus egyház a keresztségben csak „keresztény” nevet, lehetőleg valamilyen szentnek a nevét adhatta a keresztelendőnek, ezért az olyan pogány neveket, mint például a *Gyula*, *Jenő* vagy akár a *Béla*, kereszténnyé kellett „szelídíteni”. Később az egyház megelégedett azzal, hogy az *Árpád*, *Zoltán*, *Tas*, *Zsolt* vagy egyéb régi magyar névre keresztelendő gyermekeknek még egy más nevet is adtak, s ezt jegyezték be első helyen az egyházi anyakönyvbe.

Összefoglalva: a szent életű prágai püspököt, akiről a Spolok svätého Vojtecha a nevét kapta, a magyar történelem mindig is *Szent Adalbert* néven tartotta számon; így említi őt már Szent István úgynevezett nagyobb legendája. A *Spolok svätého Vojtecha* annak idején magyarul magát *Szent Adalbert Társulatnak* nevezte, bizonyítják ezt a kiadásukban megjelent magyar nyelvű hittankönyvek. Végezetül: *Béla* nevű szentet a katolikus egyház – legjobb tudomásom szerint – nem ismer.

Mi is lehet az a „lopott aranybálvány”?

„*Lopott aranybálvány*” – ezzel a címmel jelent meg egy rövid hír hazai napilapunkban. A puszta címből az olvasó arra következtethetne, hogy van valahol egy aranybálvány – valamiféle ki tudja, milyen régi istenséget ábrázoló szobor –, amelyről kiderült, hogy lopott jószág. Ám ha elolvassuk a mindössze tizenöt soros hírt, egészen másról értesülünk, mégpedig arról, hogy a melbourne-i múzeumból ismeretlen tettesek egy „7,2 kg súlyú (értéke 200 ezer dollár) aranybálványt loptak el”. Nos, ebből az következne, hogy az említett múzeumban őriztek – egyebek közt – egy 7,2 kg súlyú aranytárgyat, valamiféle ember- vagy állatistent ábrázoló szobrot, amelyet hajdan bálványként tiszteltek. A továbbiakból azonban megint más derül ki. Idézem: „*Az ellopott bálvány a má-*

sodik legnagyobb aranybálvány Ausztráliában, amelyet tíz évvel ezelőtt egy aranyásó talált Victoria államban. A legnagyobb ausztráliai aranybálványt (24 kg súlyú) amerikaiaknak adták el, s azt jelenleg egy Las Vegas-i kaszinóban őrzik.”

Így már világos, hogy itt valami fogalomzavar van. Az aranyásók ugyanis nem bálványokat keresnek és találnak, s aki ebben az összefüggésben aranybálványt emleget, az egyszerűen nem tudja, mi a magyar *bálvány* szó pontos mai jelentése.

De menjünk sorjában! A *bálvány* elsősorban emberi vagy állati alakban ábrázolt földöntúli lény szobra, melyet a kezdetleges vallások hívői istenként vagy az istenség jelképeként tisztelnek. Például: Az őskeresztények a görögök és rómaiak istenszobraikat bálványoknak tekintették. Átvitt értelemben jelenthet a bálvány képzelt lényt, hamis eszményt, koholt értéket, amelyet az emberek szinte istenként tisztelnek. Lehet valakinek például a pénz a bálványa, le lehet dönteni valamely bálványt stb. A körülrajongott, kritikátlan szeretettel körülvelt személyt is nevezhetjük bálványnak. Például: Az egyetlen fiú anyja bálványa volt.

Van aztán a *bálvány* szónak még jó néhány jelentése, amelyek – kivált a népnyelvben – oszlopra, kapufélfára, malomtengelyre, a szőlőprés, olajütő, hajó bizonyos meghatározott fa alkatrészére vonatkoznak. Régebben jelzői használatban is előfordult a *bálvány* szó, óriási, nagy jelentésben. Például: nagy bálvány ember – azaz nagydarab ember.

Mint már mondtuk, az aranyásók nem bálványokat keresnek. Az aranyásók – ha szerencséjük van – kisebb-nagyobb, esetleg igen nagy *aranyrögöket* találnak. Esetünkben egy 7,2 kg-os aranyrögről, illetve egy 24 kg-os – szinte hihetetlen nagy – aranyrögről van szó. Hogy az aranyrögből hogyan, miért lett a magyar szövegben aranybálvány, arra csak következtetni lehet. Feltételezhető, hogy a kis hírt szlovák vagy cseh nyelvből fordította le valaki, s a szlovák vagy cseh szövegben a *balvan* szó fordult elő. A szlovák vagy cseh *balvan* szó, amely minden valószínűség szerint azonos eredetű a magyar *bálvány* szóval, sok mindent jelent, csak éppen azt nem, amit a mai magyar nyelvben a *bálvány* főnév. Ennek szlovák és cseh megfelelője a *modla* vagy *idol*, esetleg a *fetiš* szó. A szlovákban, csehben a *balvan* jelentése: nagy kő, sziklatömb, esetleg valamely nagy darab anyag, átvitt értelemben valamely súlyos, nyomasztó érzés. A magyar *vándorkő* pl. csehül *bludný balvan* vagy *bludný kámen*. Vagy: magyarul például ezt mondjuk: nagy kő esett le a szívemről, s ez csehül így hangzik: *spadl mi – svalil se mi – balvan ze srdce*. Sem a cseh, sem a szlovák szótárakban nem találtam *zlatý balvan* vagy *balvan zlata* kifejezést, mégis feltételezem, hogy a cikkben szereplő *aranybálvány* szó ezek valamelyikének szó szerinti fordítása. Mindent összevéve: a melbourne-i múzeumból egy 7,2 kg súlyú aranyrögöt loptak el. Ha ezt szabályos geometriai test formájában próbálnánk elképzelni, akkor ez egy kb. 7,2 cm-es élű kockának felelne meg, mivel az arany fajsúlya 19,3 g/cm³. Az aranyrög cseh megnevezése általában *valoun zlata*, a szlovákban pedig a *hruda zlata* kifejezés használatos. Meglehet, hogy az adott esetben – tekintettel az aranyrög tekintélyes nagyságára – szlovákul vagy csehül a *balvan* szót is lehet használni, de ezt magyarra *bálványnak* fordítani semmiképpen nem szabad. A kifogásolt kis cikk helyes címe például ez lett volna: „*Elloptak egy jókora aranyrögöt*”.

Néhány szó az egészségügyről

Nyelvművelőink már többször is foglalkoztak az egészségügyi intézmények és dolgozók helyes, illetőleg helytelen – főként hibás fordítással keletkezett – magyar megnevezésével. Hadd szóljak megint egyszer erről a témáról.

Tudjuk, hogy a *poliklinika* idegen szót használhatjuk ugyan, de van annak helyes magyar neve is: *orvosi rendelőintézet*. A rendelőintézetekben kezelik a járó betegeket, mégpedig elsősorban a körzeti orvosok. Ezek legnagyobbbrészt olyan orvosok, akik megszerezték az orvosi képesítést, de nincs külön szakképesítésük. Szlovák nevük *praktický lekár*; ezért sokan *praktikus orvosnak* nevezik őket magyarul. Ez nem egészen helyes, pontosabban: ez már elavult kifejezés; a helyes mai megnevezés: *gyakorló orvos*. A rendelőintézetben szakorvosok is dolgoznak, például fogorvos, belgyógyász, szemorvos, nőgyógyász stb. A szakorvos általános orvosi tanulmányai befejezése után további képzésben részesül, s aztán külön vizsgát tesz. Ezt a vizsgát szlovákul *atestáciának* hívják, ezért került bele a szlovákiai magyar nyelvhasználatba az *atesztáció* szó. Ez az idegen szó azonban a magyar köznyelvben nem használatos, ezért kerüljük. Nincs is rá szükségünk, hiszen van helyes magyar megfelelője, amely így hangzik: *szakorvosi képesítő vizsga*.

A korszerű rendelőintézeteket ma már úgy építik, hogy épületükben vagy annak közvetlen közelében fekvő betegeket is el lehessen látni. Ennek az épületrésznek, esetleg külön épületnek a szlovák neve: *lôžkové oddelenie*. Ezt a szlovák kifejezést még elég sokszor hallhatjuk nálunk, Szlovákiában a beszélt magyar nyelvben, de nemegyszer találkozhattunk helytelen fordításával is. Jegyezzük hát meg, hogy a *lôžkové oddelenie* helyes magyar neve nem *fekvőosztály*, hanem *fekvőbeteg-részleg*.

Az orvosokon kívül fontos szerepet tölt be a betegellátásban és az egészségvédelemben a középfokú egészségügyi személyzet, tehát az ápolónők, ápolók, mûtsők, laboránsok stb. Ne nevezzük őket *egészségügyi középkezelőknek*, szó szerint lefordítva a *stredné zdravotné kádre* szlovák megjelölést! A betegek ellátásával foglalkozó férfi alkalmazottakat szlovákul *ošetrovatelnak*, vagyis *ápolónak* nevezik, a női alkalmazottakat a *sestra* – *nővér* – szóval jelölik. Jegyezzük meg, hogy a magyar *nővér* szó is jelent – elsősorban megszólításban – kórházi ápolónőt vagy a rendelőintézetben az orvos mellett a betegek gondozásával foglalkozó női alkalmazottat. Nem hiba tehát, ha ügyeletes nővérről, nappalos, éjjeles stb. nővérről beszélünk. Vannak azonban esetek, amikor nem helyes a szlovák *sestra* szót *nővérek* fordítani. Így például a *zdravotná sestra* magyarul helyesen *ápolónő*, nem pedig *egészségügyi nővér*; a *dobrovoľná sestra* helyes magyar megfelelője: *önkéntes ápolónő*, nem pedig *önkéntes nővér*. A szlovákban használatos *detská sestra* elnevezésnek, amely a gyermekek gondozásával, ápolásával foglalkozó egészségügyi dolgozót jelenti, a helyes magyar megnevezése nem *gyermeknővér* – amint azt sokszor hallhatjuk –, hanem például a bölcsődében *gyermekgondozó nővér*; a kórházban *gyermekápolónő*.

Ápolónőnek, illetve *nővérek* azokat a középfokú egészségügyi női alkalmazottakat nevezzük, akik kórházban, rendelőintézetben, esetleg üzemekben vagy a mentőszolgálatnál dolgoznak. Azt az egészségügyi női alkalmazottat, aki a társadalmi egészségvé-

delem szolgálatában főként anya- és csecsemővédelemmel vagy például az idős emberek gondozásával egy bizonyos rábízott körzetben foglalkozik, magyarul helyesen *védőnőnek* kellene nevezni. A védőnő nincs egy munkahelyhez kötve, az a dolga, hogy végiglátogassa a rábízott személyeket vagy intézményeket, például a kismamákat, a napközi otthonokat, gyermekotthonokat stb. Szlovákul az ilyen egészségvédelmi dolgozó is *sestra*, esetleg *sociálna sestra*.

Néhány egészségügyi kifejezés

A Szlovák Rádió magyar adásában a játék keretében hangzott el egy kérdés, amelyet voltaképpen hiba volt feltenni, mert eleve helytelen választ vártak rá. A kérdés valahogy így hangzott: *mit nevezünk szedimentációnak*, illetőleg: *mi a szedimentáció?* A játékra jelentkezett rádióhallgató a telefonvonal másik végén ötölt-hatolt, a műsorvezető segíteni akart neki egy kicsit, s azt mondta, hogy a szó valamilyen orvosi vizsgálattal függ össze. Végül aztán úgyszólván együtt – a műsorvezető és a játékos – azt sütötték ki, hogy a *sedimentáció* szó *vérsajtszámlálást* jelent, mégpedig a *fehér vérszettek* számlálását.

Állapítsuk meg most mindjárt, hogy ez bizony tévedés.

Ha megnézzük az idegen szavak szótárát, a latin eredetű *sedimentáció* szóról a következőket találjuk: 1. a geológiában e szó jelentése üledékképződés, üledékes kőzetek képződése. 2. a kémiában jelentése ülepedés, illetve ülepítés. A szótár a *sedimentáció* szónak az orvosi nyelvben való használatát nem említi. A *sedimentáció* idegen szavunknak a szlovákban a *sedimentácia* szó felel meg, s ez nagyjából ugyanazokat a jelentéseket hordozza, de van még egy további jelentése is, amely így hangzik: *usadzovanie červených krviniek*, vagyis a vörös vértetek leülepedése. Ha a magyar egészségügyi szakirodalomban utánanézzünk a dolognak, kiderül, hogy az orvosi értelemben vett szlovák *sedimentácia* szónak a magyarban a *vérsajtsüllyedés* összetett szó felel meg. A vérsajtsüllyedésnek azonban nincs köze a vérsajtszámláláshoz, és végképp semmi köze a fehér vérszettekhez. A Westergreen nevű szakember által kidolgozott módszer a vörös vértetek ülepedési, más szóval süllyedési sebességét méri, s ennek eredményéből von le következtetéseket.

Kóros körülmények közt – ezt a laikusok is tudják – a vörös vértetek ülepedési sebessége gyorsul, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy az eredmény magasabb számokban mutatkozik meg. Ezért szokás *magas vérsajtsüllyedésről*, illetőleg a szlovákiai magyar nyelvhasználatban *magas szedimentációról* beszélni. A *magas szedimentáció* a szlovák *vysoká sedimentácia* tükörfordítása.

Tegyük hozzá: nagyon nehéz lenne leszoktatni a szlovákiai magyar pácienseket – de még a hazai magyar orvosokat is – arról, hogy a vérsajtsüllyedést szedimentációnak nevezzék. És ez talán nem is olyan nagy baj, hiszen a *sedimentáció* szó valóban jelent ülepedést, süllyedést, ha a magyar orvosi szaknyelv nem használja is a vérsajtsüllyedés jelölésére. Arra azonban vigyázzunk, hogy a vérsajtsüllyedést ne keverjük össze a vérsajtszámlálással.

S ha már az egészségügy területére jutottunk, hadd hívjam fel a figyelmet a szlovák *zdravotné pomôcky* szókapcsolatnak megfelelő helyes magyar kifejezésre. Ugyanis elég gyakran fordítják le ezt a szlovák kifejezést szó szerint így: *egészségügyi segédeszközök*. Nézzük meg, mi is a *zdravotné pomôcky* összefoglaló kifejezésnek a pontos értelme. Íme: 1. a gyógy eljárásokban alkalmazott tárgy, tehát például fecskendő, csapolótű stb., 2. valamely testi fogyatékoság csökkentését, valamely hiányzó vagy csonka szerv pótlását szolgáló eszköz, amilyen például a lúdtalpbetét, a mankó, a műláb, a sérvkötő és így tovább. Ezeknek a tárgyaknak, eszközöknek a megszokott magyar elnevezése *gyógyászati segédeszköz* vagy rövidebben *gyógyeszköz*, nem pedig *egészségügyi segédeszköz*.

A fizikai erővel (hő, víz, fény stb.) történő gyógykezelést szlovákul *fyzikálna terápiának* nevezik. Ennek a magyar megfelelője az idegen szavak szótára szerint *fizioterápia*. De azért akkor sem követünk el hibát, ha *fizioterápiát* vagy *fizikai terápiát* mondunk, csak ne mondjunk *fizikális terápiát*, mert az helytelen.

Ügyeljünk az idegen szavak jelentésére is!

A szlovák beszélt nyelvben gyakran hallhatjuk a *suverénny* melléknevet s a belőle képzett *suverénne* határozószót. Az eredeti értelemben használt *suverénny* melléknév magyar megfelelője lehet a *szurverén*, a *suverénne* határozószó pedig a *szuverénül*. Melyik ez az eredeti értelem? Először is: független, jogilag és cselekvőképességében nem korlátozott; szuverenitással rendelkező; másodsor: korlátlan, kizárólagos. Főnévként a magyarban – akárcsak a szlovákban – a *suverén* korlátlan hatalmú uralkodót jelent. A *szuverénül* határozó a magyarban annyit jelent: függetlenül, korlátlanul, kizárólagosan. Ezek a jelentések a szlovákban is megvannak, ám a szlovák beszélt nyelvben ez az idegen szó más jelentést is felvett. A *suverénny* melléknév második jelentése: öntudatos, magabiztos; a *suverénne* határozószóé: öntudatosan, magabiztosan, sőt fölényesen. Megfigyelhetjük, hogy sokszor a túlságos magabiztosságot, az önteltséget, fölényeskedést szokták a szlovákban a *suverénny* melléknévvel kifejezni. Ez esetben nem helyes, ha ezt magyarra a *szuverén*, *szuverénül* kifejezéssel fordítjuk le; mindig a szövegkörnyezetből, a hangsúlyból kiindulva kell megkeresnünk a helyes magyar megfelelőt.

Ha valaki év közben megszakítja munkaviszonyát – például más munkahelyre megy, vagy nyugdíjba vonul –, a törvény szerint bizonyos meghatározott idejű szabadság jár neki. Ennek a szlovák megnevezése: *alíkvotná časť dovolenky*. Ezt a kifejezést sokan és sokszor így fordítják le magyarra: *a szabadság alíkvot része*. Ez így nemcsak azért nem helyes, mert van ennek a részsabadságnak elfogadott magyar megnevezése, az *időarányos szabadság*, hanem azért sem, mivel a latin eredetű *aliquot* szót a magyarban ilyen értelemben nem használjuk. Az *aliquot* magyar jelentése a matematikában: maradék nélkül osztható; az *aliquot részlet* kifejezés pedig lemért mennyiségű anyag pontosan ismert hányadát jelenti.

A szlovákban használatos *formát* idegen szónak a magyarban a *formátum* felel meg. Jelentésük részben megegyezik: valaminek a mérete, alakja; könyv, papír oldalmérete,

alakja; ritkábban: méret, arány, jelentőség. Ámde a szlovák beszélt nyelvben a *formát* szónak személyre vonatkozólag *klasszis*, *nagyágyú* jelentése is van. Magyarul személyről nem mondhatunk ilyesmit a szlovák „*To je ale formát!*” megfelelőjeként: „*Ez aztán a formátum!*” A hízelgésnek szánt „*Vy ste naozaj formát*” mondatot sem szabad így lefordítani: „*Őn igazán* – vagy: *igazi* – *formátum!*” Magyarul legfőljebb nagyformátumú egyéniségről, személyiségről lehet beszélni, de ennek a kifejezésnek a szlovák megfelelője *osobnosť veľkého formátu*, nem egyszerűen *formát*. A személyre vonatkozó *formát* szó a szlovákban a *klasa* – *klasszis* –, *eso* – *nagyágyú* – szavakkal egyenrangú, vagyis némileg szlengjellegű.

A legmagasabb értékű kártyalap szlovák megnevezése *eso*; ennek a magyar megfelelője az *ász* főnév. Amint láttuk, az *eso* a szlovákban személyre is vonatkozhat *klasszis*, *nagyágyú* értelemben. Magyarul az *ász* szót személyre vonatkozólag sohasem használjuk.

Hibásan fordított szakkifejezések

A geológia – magyar szóval földtan – a Föld anyagi és szerkezeti felépítésével, fejlődéstörténetével és az élővilágnak a földtani változásokat kísérő kialakulásával foglalkozó tudomány. Szorosan összefügg más természettudományi ágakkal, és maga is több szakágazatra osztható.

Mindezt azért mondtam el, mert iskoláinkban tanítják a földtant, és ehhez magyar nyelvű tankönyv is van. Nemrégiben kezemben volt egy ilyen tankönyvnek a kézíráta, melyet cseh nyelvből fordítottak magyarra. Nem földtani szakelőadást akarok tartani, csak szeretném felhívni a figyelmet a fordító felelősségére, arra, hogy soha semmit nem szabad ellenőrzés nélkül, csak úgy „gondolomformán” fordítani. Még a szakember sem engedheti meg magának, hogy nem néz bele a szótárba, illetőleg hogy nem ellenőrzi megfelelő szakkönyv alapján az idegen nyelvű kifejezések magyar megfelelőit. Az említett kéziratban elég sok helytelen kifejezés fordult elő, ezek közül ismertetnék a továbbiakban néhányat.

A cseh szövegben például előfordult ez a kifejezés: *směrová ružice*, s ennek magyar megfelelőjeként ezt olvashattuk: *irányrózsa*, pedig ilyen szavunk – legjobb tudomásom szerint – nincs. A cseh értelmező szótár szerint a *směrová ružice* az égtájak grafikai ábrázolása. A magyarban ennek a *szélrózsa* szó felel meg, amelynek jelentése a következő: a különböző égtájakat feltüntető vízszintes körlap, illetőleg a világtájak irányát mutató csillag alakú ábra. Igaz, hogy a cseh és a szlovák nyelvben megvan a *szélrózsa* szó szerinti megfelelője is: *větrná ružice*, *veterná ružica*, ezzel a jelentéssel: a szelek, irányuk és sebességük grafikai ábrázolása. Magyarul azért hívják a *směrová* és a *větrná ružice* kifejezésekkel jelölt ábrázolásokat egyaránt *szélrózsának*, mert a szelek irányát már igen régóta a megfelelő égtájjal fejezték ki.

Meglepetéssel olvastam az említett tankönyv kéziratában a *suťový kužel* megfelelőjeként ezt a magyar szókapcsolatot: *kúpszerű torlat*. A cseh–magyar szótár helyesen közli a *suťový kužel* magyar megfelelőjét, amely így hangzik: *törmelékkúp*. Ez a kifejezés jelöli azt a törmelékfelhalmozódást, amelyet a hegyekből a síkságra érő folyó alakít

ki. A *torlat* szó jelentheti törmelékek felgyűlt halmazát, melyet szél vagy víz hordott össze, de jelentheti valamely ércnek folyó- vagy tengervíz által összehordott telepét, lelőhelyét is. Az adott esetben kétségtávol törmelékkupról volt szó, nem pedig torlatról.

A geológia természetesen foglalkozik a víz különféle megjelenési formáival is. A víz egy része a földkéreg alatt található, ennek összefoglaló neve: *föld alatti víz*, más része a Föld felszínén van, ezt magyarul helyesen *felszíni víznek* nevezzük, nem pedig *felületi víznek*, ahogyan az említett kéziratban olvashattam. A megfelelő cseh és szlovák kifejezés: *povrchová voda*. Való igaz, hogy a *povrchový* melléknév jelentése lehet *felületi* is, *felszíni* is, mint ahogyan az említett melléknév alapszava, a *povrch* főnév egyaránt jelenthet felületet és felszínt. A *povrchový* melléknévet aszerint kell magyarra fordítanunk, milyen főnévnek a jelzője. A *povrchové napätie felületi feszültség*, a *povrchová voda felszíni víz*; a *povrchová ťažba* bányászati műszó magyar megfelelője pedig: *külszíni fejtés*.

És a vízzel kapcsolatban még egy helytelen kifejezés volt található a szóban forgó kéziratban, mégpedig ez: *haszonvíz*. Ilyen szavunk egyáltalán nincsen. Azt a vizet, amely ivóvíznek nem alkalmas, de például ipari célokra használható, szlovákul, csehül *úžitková vodának* nevezik. Ennek helyes magyar megfelelője: *használati víz*, esetleg *ipari víz*. Ne tévesszen meg senkit, hogy a szlovák *úžitkové zviera* magyar megfelelője *haszonállat*, az *úžitková rastlináé haszonnövény*. Ez megint csak azt bizonyítja, hogy az *úžitkový* szlovák vagy cseh melléknévnek a magyarban több megfelelője van: az egyik a *használati*, a másik az összetételek előtagjaként a *haszon-*, és egyáltalán nem mindegy, mikor melyik jelentését választjuk.

Keressük, ne pedig „alkossuk” a megfelelőket!

Szlovák nyelvről magyarra fordított szövegekben találkoztam azokkal a helytelenségekkel, amelyekről most szólni szeretnék.

Az egyik ilyen szövegben *bombázásról* esik szó, majd a következő mondat így hangzik: „... a *lég hullám* kiverte az üveget a ház összes ablakán.” Robbanáskor azonban nem *lég hullám* keletkezik; a *lég hullám* két különböző hőmérsékletű légtömeg érintkezéséből keletkező hullámszerű légmozgás, amely hatással van az időjárásra. És lehet a *lég hullám* hullámmozgással áramló légtömeg is, például: meleg *lég hullám* borította el a Kárpát-medencét. A *lég hullám* szavunk tehát a meteorológiai szakterminológiába tartozik. Bombázáskor a *légnyomás* veri ki az ablaküvegeket, mert a nagy erejű robbanás alkalmával keletkező és gyorsan kitáguló gázoknak, illetve a robbanás következtében hirtelen megmozduló levegőnek a környezetre ható erős nyomását *légnyomásnak* nevezzük. Ugyanígy a robbanás közelében tartózkodó embert a *légnyomás* vágja földhöz vagy siketíti meg, esetleg temeti be, nem a *lég hullám*. Szlovákul is a *tlak vzduchu* az erre vonatkozó helyes kifejezés, nem a *vzduchová vlna*, melyet a szótár is meteorológiai kifejezésként jelöl.

Az elhurcolt zsidókról ezt olvassuk a magyarra fordított szövegben: „... nagy részük sosem tért vissza... a *szülői Érsekújvárba*.” Tudjuk, honnan ered a hiba. A szlovák szövegben ez volt: *do rodných Nových Zámkov*. Magyarul a *rodné mesto szülőváros*, a *rodná obec szülőfalu*, a *rodná zem szülőföld*, de mihelyt meg van nevezve a község vagy

város, esetleg ország, ahol születünk, nem mondhatjuk például így: *szülő Érsekújvár, szülő Galánta* stb., de azt sem, hogy *szülői Érsekújvár* és így tovább. Az idézett mondat helyesen így hangzik: *nagy részük sosem tért vissza szülővárosába, Érsekújvárba*.

Egy másik szlovákból fordított írás Pozsony városával foglalkozik. Ebből a szövegből csak két dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik a *főállomás* szó, amely nyilvánvalóan a *hlavná stanica* szó szerinti – és mindjárt hozzá tehetjük: helytelen – fordítása. Amikor Pozsony még jóval kisebb volt, mint most, magyarul *nagyállomásnak* nevezték azt az állomást, ahonnan Prága, Kassa, Párkány felé indultak a vonatok, és *kisállomásnak, újvárosi állomásnak* hívták a Csallóköz felé induló vonatok állomását. Később már a *főpályaudvar* és *fiókpályaudvar*; *újvárosi pályaudvar* megnevezés is elterjedt. Jegyezzük meg: *főállomás nincsen* sem Pozsonyban, sem más városban. A régi időkre vonatkozólag a *hlavná stanica* helyes megfelelője a magyarban a *nagyállomás*, a jelenben pedig a *főpályaudvar*. Ez persze nem zárja ki, hogy a bizalmas, családi társalgási nyelvben továbbra is *nagyállomást* és *kisállomást* mondjunk.

Ugyanebben az írásban a szerző említi a mai Szabadság tér, a valamikori Gottwald tér régi népies nevét, a *Firsnált* s ennek eredeti formáját, a *Fürstenalleet*. A fordító szerint a Fürstenallee magyar megfelelője: *Fejedelmi sétány*. Csakhogy a *Fürst* szó nem mindig jelent fejedelmet. Ha a fordító követte volna azt az elvet, hogy egy valamikor háromnyelvű város adott utcájának, terének megnevezését megkeresse a megfelelő szakirodalomban, nem csak úgy taláломra fordítja le, akkor nem követett volna el hibát. A Fürstenallee magyar neve, amint Ortway *Pozsony város utcái és terei* című könyvéből megtudhatjuk, *Herceg fasor* volt 1879-ig. Akkor nevezték el a teret Eszterházy Imre esztergomi érsekről *Eszterházy térnek*. Egyébként a *Herceg fasor* elnevezés onnan származik, hogy a tér nyugati oldalán az esztergomi érsek, a hercegprímás nyári palotája állt.

Amikor a fordítás ferdítés lesz

Már többször is felhívtam a figyelmet arra, hogy egyes hazai kiadóink ellenőrző szerkesztés nélkül jelentetnek meg szlovák vagy más idegen nyelvből magyarra fordított szövegeket. Az eredmény néha bizony elszomorító, mert a fordítók nem mindig nyújtanak hibátlan teljesítményt. Az ellenőrizetlen szövegekben mindenféle hiba előfordul, a helyesírási hibáktól kezdve a nyelvtani, stilisztikai hibákon át a tárgyi tévedésekig. A helyesírási hibák közül leggyakoribb az írásjelek helytelen használata meg az összetett szavak hibás írása. A következőkben a stilisztikai hibák közül néhány olyanra foglalkozom, amelyek nyilvánvalóan a szlovák nyelv hatásának következményei. „*Meg kellett tanulnom letagadni a szereim közül az orromat*” – olvashatjuk egy szlovák regény magyar fordításában. Ez a magyar szavakból álló szöveg egy szlovák mondat szó szerinti fordítása. Aki valami nyilvánvaló dolgot makacsul tagad, arra a szlovák azt mondja: *odtají aj nos medzi očami*, de magyarul ugyanezt egy kicsit másképp mondjuk, mégpedig így: *letagadja (lehazudja) a csillagot az égről*, illetőleg egyes vidékeken így is mondják: *letagadja a napot az égről*. Már nagyon sokszor elmondtuk,

hogy az állandó szókapcsolatokat, a szólásokat nem szabad szó szerint lefordítani egyik nyelvről a másikra, mert azok minden nyelvben sajátos szemléletre épülnek, és szó szerinti fordításuk nemcsak idegenszerű egy másik nyelven, hanem bizony néha nevetséges is.

Ugyanebben a szövegben található a következő kifejezés is: „szarkalábakon álló várkastély”. Nos, a szlovákban a mesebeli várkastély szarkalábon vagy szarkalábacsán – *stračia nôžka* – áll vagy forog. A magyarban azonban csak *kacsalábon álló* vagy *forgó kastélyt* ismerünk. A *szarkaláb* jelentheti a *szarka* nevű madár lábát, de sokkal inkább ismerjük ezt a szót, mint egy mezei vagy kerti virág nevét. Szarkalábnak nevezzük továbbá a hegyes, nehezen olvasható, kézzel írt betűket is, meg a szem körüli apró ráncokat. Csak éppen a mesebeli palota vagy várkastély csodálatos tartóoszlopa nem lehet a szarkaláb.

Egy kórházi osztályról a következőket tudjuk meg egy nyilvánvalóan javítatlan magyar szövegből: „*ahol az átégett kis üstöket reparálják*”. Ez a jellemzés nekem egy bádogosműhelyt juttat az eszembe, nem egy kórházi osztályt. Szlovákul ugyanis nevezhetik a túlzott alkoholfogyasztástól szinte kiégett gyomrot „*prepálený kotol*”-nak vagy „*kotlík*”-nak, magyarul azonban az *átégett kis üst* szókapcsolatnak nincsen átvitt értelme, úgyhogy egy kórházi osztály ilyen megnevezése nemcsak szokatlan és furcsa, hanem érthetetlen is.

A bevezetőben említett tárgyi tévedések közül is megemlítenék kettőt, amelyet szintén szlovák szöveg magyar fordításában olvastam. A szlovák *c.k. veliteľstvo* kifejezés így szerepelt a magyar szövegben: *céká parancsnokság*. A német *k.u.k.* rövidítésnek megfelelő szlovák *c.k.* rövidítés értelme ugyanis cisárske–kráľovské, azaz császári–királyi. Az ezzel egyenértékű magyar rövidítés: *cs.k.* vagy *csász. kir.*, de semmi esetre sem *céká*.

A másik meglepő fordítás szintén megjelent nyomtatásban. Így hangzik: „*Minden egyebet a Gyűszű Múzeumnak ajándékozott.*” Vajon hol lehet ez a furcsa nevű múzeum? Elárulhatom, hogy Prágában, s a neve: *Náprstkovo muzeum*. Az igaz, hogy a szlovák *náprstok* közfőnév gyűszűt jelent, csak hogy a szóban forgó múzeumot alapítójáról, egy *Vojtech Náprstek* nevű személyről nevezték el, az tehát magyarul Náprstek Múzeum.

Mindebből mi a tanulság? Az, hogy jó lenne több gondot fordítani a fordítások ellenőrzésére.

Szakszerűtlen „szakkifejezéseink”

A szó szerinti, illetve szakszerűtlen fordítások sajnos még mindig elég gyakran előfordulnak, például különféle ismeretterjesztő szövegekben. Egy, a Dunával foglalkozó szlovák szöveg magyar fordításában találtam ilyen kifejezéseket: *hózzáfolások*, *árvízi erdők*, *dejekciós kúp*, *vízmű*, *folyórendezés*, és még folytathatnám, de egyelőre ennyi is elég.

Nézzük meg most sorjában, melyik helytelen szó vagy szókapcsolat hogyan is hangzanék helyesen az adott szövegösszefüggésben.

Kezdjük a *hozzáfolyás* szóval. Ilyen magyar szavunk voltaképpen nincs is, ez egész egyszerűen a szlovák *prítok* főnév helytelen fordítása. A *prítok* főnév jelenthet beömlést, átvitt értelemben beözönlést, beáramlást, amikor azonban egy nagyobb folyóba beömlő, annál kisebb folyót jelöl, akkor a magyar megfelelője: *mellékfolyó*. A Dunának tehát mellékfolyói vannak, nem hozzáfolyásai.

A következő kifogásolt szókapcsolat az *árvízi erdő*. Ennek szlovák megnevezése *luh*, illetve gyakrabban *lužný les*. Ez a kifejezés azokat az erdőket jelenti, amelyek a folyók mentén találhatók, s amelyeket a folyó magasabb vízállásakor el szokott önteni a víz. Még pontosabban: ezek az erdők – a *lužné lesy* – a folyók úgynevezett árterületén, árterében tenyésznek. Magyar megnevezésük *ligeterdő*, esetleg *ártéri erdő*, de semmiképpen sem *árvízi erdő*. Az *ártér* a folyóvizek mentén az a terület, amelyet az árvíz el szokott önteni. Ennek a területnek a szlovák megnevezése *záplavové územie* vagy *inundačné územie*.

Mi lehet az a *dejekciós kúp*? Nem egyéb, mint a szlovák *dejekčný kužel* geológiai szakkifejezés szó szerinti fordítása. Ez a kifejezés lényegében a folyónak egy bizonyos fajta hordalékfelhalmozódását jelenti, amely többnyire a folyók alsó szakaszán alakul ki. Helyes magyar neve *törmelékkúp*. Még annyit tehetünk ehhez hozzá, hogy a legtöbb folyó esetében a törmelékkúp a folyó alsó, a torkolat körüli szakaszára jellemző, de például a Dunának Dévénytől Komáromig terjedő szakasza kivételesen alsó folyás, alsó szakasz jellegű, mert a Duna a hegyek közül kilépve a síkságra, kavicsot és homokot rakott le a Kisalföldön, s felépítette törmelékkúpját, s ezen a törmelékkúpon szerteágazva folyik.

És most nézzük meg a *vízmű* szót, melyet a szóban forgó magyar szöveg a szlovák *vodné dielo* szókapcsolat megfelelőjeként használ. Ez természetesen helytelen, mert a szlovák *vodné dielo* szókapcsolat, melynek helyességét talán szintén kétségbe lehetne vonni, azt jelenti, amit a magyar *vízerőmű* vagy az idegen eredetű *hidrocentrále*. Régebben szlovákul is inkább a *hydroelektrárň*, *hydrocentrála* szót használták. A bősi erőmű esetében nyilván azért használják a *vodné dielo* megjelölést, mert ezen nemcsak az erőművet értik, hanem az egész objektumot, tehát a zsilipeket, hajókamrát stb. is. Nem a mi dolgunk eldönteni, hogy szlovákul mi helyes, mi nem. Az azonban bizonyos, hogy a magyar *vízmű* szó megfelelője a szlovák *vodárň* szó, nem pedig a *vodné dielo*. A szlovák *vodárň* szó meghatározása: *závod na úpravu a dodávku vody*, vagyis olyan üzem, amely a víz kezeléséről és a vízellátásról gondoskodik. Nézzük meg a magyar *vízmű* szó meghatározását: ivóvizet vagy öntözővizet szolgáltató műszaki berendezés. A szó többes számú alakja a *vízművek*; ez a városok és egyéb lakott területek vízvezetékai részére készült vízszolgáltató berendezések összességét jelöli. Például: *városi vízművek*. A vízműnek, vízműveknek tehát semmi közük az energiatermeléshez, azt a *vízerőművek* végzik.

A kifogásolt szavak közül már csak a *folyórendezés* van hátra. Nos, ez is szó szerinti fordítás eredménye. Szlovákul ugyanis azoknak a műszaki munkáknak az összességét, amelyekkel a meder elfajulását, a partok szakadását megakadályozzák, így nevezik: *regulácia*, illetve *úprava vodných tokov*. Ennek a helyes magyar megfelelője a *folyószabályozás*, nem a *folyórendezés*.

A történelmi és földrajzi nevek fordításának buktatói

Aki már fordított valamit idegen nyelvből, az nagyon jól tudja, hogy még a legegyszerűbbnek látszó idegen nyelvű szöveget sem könnyű pontosan és ugyanakkor a magyar nyelv szabályainak megfelelően lefordítani. Arról nem is beszélve, hogy a szlovák vagy más idegen nyelvű szövegekben előforduló történelmi vagy földrajzi nevek, illetve egyéb szaktudományok területére tartozó megnevezések, fogalmak, esetleges irodalmi utalások, idézetek lefordítása bizonyos tájékozottságot is megkövetel a fordítótól, nemcsak nyelvi-stilisztikai készséget. Tévedés ne essék, nem a szigorúan vett szakmai szövegek fordításáról beszélek; ezek lefordítása természetesen a szakmában járatos szakfordítók dolga. A szépirodalmi szövegekben, irodalmi, történelmi tanulmányokban, publicisztikai írásokban is előfordulhat olyasmi, amit megfelelő ismeretek nélkül nem lehet helyesen lefordítani. Egyetlen fordító sem érthet mindenhez, de arra feltétlenül megvan a lehetősége, hogy belenézzen a szótárba, lexikonba vagy egy-egy szakkönyvbe. Tévedni emberi dolog, szöveget félreérteni szintén az. A lektor vagy olvasószerkesztő feladata éppen az, hogy a fordító esetleges tévedéseit kiigazítsa. Csakhogy előfordulnak olyan hibák is, amelyek oka nem egyszerű félreértés; ezek sajnos elárulják a fordító szinte megdöbbentő hanyagságát vagy teljes tájékozatlanságát.

De most lássunk erre néhány példát!

Egy szlovák történelmi tanulmányban arról beszél a szerző, hogy a X. század végén bajba került a még gyenge magyar kereszténység, mert egy bizonyos – idézem: „*zadunajský odbojník Kupan*” vissza akarta állítani a régi – a pogány – rendet. A szerző szerint a *Poznaň és Hont* vezetésével szlovák hadak mentették meg akkor a magyar kereszténységet. Nincs szándékomban vitába szállni a szerző állításával, ez most nem tartozik a tárgyunkhoz. Bennünket most a magyar szöveg érdekel, amelyben ezt olvasuk: „*Kupan, egy dunántúli felkelő*”; a két említett vezér nevét pedig így látjuk viszont: „*Poznany és Hont*”. Nos, a szlovák szerzőnek természetesen joga van a szlovákban elfogadott formában használni az említett személyek nevét, de hogy a magyar fordító annyira ne ismerje a történelmet, hogy ne tudná, mi a magyar neve a lázadó dunántúli nemzetségfőnek, vagyis hogy a magyar történelem nem ismer semmiféle Kupant, az több mint elszomorító. Természetesen *Koppányról* van szó, akit ha már a történelemből nem, legalább a rockoperából lehetne ismerni. *Poznany* nevű lovagról sem tud a magyar történelem. Erre már a mellette szereplő *Hont* névből is rá kellett volna a fordítónak jönnie, hiszen a Svábföldről érkezett két lovagot, *Pázmányt* és *Hontot* általában együtt szokás emlegetni, már csak azért is, mert testvérek voltak.

Egy másik magyarra fordított történelmi tanulmányban némi meglepetéssel olvastam a Dunának Budapest közelében levő „*Szent András-szigetéről*”. A szlovák szöveg „*ostrov Svätého Andreja*” néven említi ezt a szigetet, és ez szlovákul természetesen helyes is. Csakhogy ennek a szigetnek a magyar neve kétségtávol Szentendrei-sziget, nem pedig Szent András-sziget. Itt megint az történt, hogy a fordítónak eszébe sem jutott kételkedni a szó szerinti fordítás helyességében, nem gondolt arra, hogy a szlovák *Andrej* névnek a magyarban nemcsak az *András* név felel meg, hanem az *Endre* is, és főként nem vette a fáradságot, hogy térképen vagy lexikonban utánanézzon, milyen szigetek is vannak a Dunán Budapest közelében.

Valójában kik a Danaidák?

Egy általában jól megírt, érdekes újságcikkben olvashattuk a következőket: „...a szónok elárulta, a vízlépcső az első ajándék az önálló köztársaságnak. A cseh politikusok is megkapták a magukét, mert a Danaidák eme kétes ajándéka fölött nem repesett a szívük.” Mi a hiba az idézett szövegben? Az, hogy a „Danaidák ajándékáról” beszél, ilyesmi pedig valójában nincs. Ez a helytelen kifejezés alighanem úgy keletkezett, hogy a szlovákban, csehben használatos *danajský dar* szókapcsolat járt a szerző eszében, s ezt helytelenül „magyarította”. A szlovák, cseh *danajský dar* vagy a német *Danauergeschenk* szótári megfelelője a „bajt hozó ajándék”, s ez lényegében helyes. Ahhoz, hogy megértsük, miről is van szó, meg kell ismerkednünk egy klasszikus szállóigével, annak helyes értelmezésével és a görög mondavilág egy másik történetével. A *danajský dar*-nak nevezett bajt hozó ajándék nem más, mint az ún. trójai faló, melyet Trója ostromakor a görögök ajándékképpen ott hagytak a trójaiaknak, miközben színleg elvonultak az ostromlott város alól. A faló belsejében rejtőző görög harcosok aztán éjjel előbújtak, és bevették a várost. Vergilius latin költő az *Aeneis* című eposzában hősével, a Trójából elmenekült Aeneasszal elmondhatja a faló történetét. Aenastól azt is megtudjuk, mit mondott a faló láttán Trója főpapja, Laokoon. Az idézet latinul így hangzik: „...*timeo Danaos et dona ferentes*”, azaz: *félek a görögöktől, még ha ajándékot hoznak is*. Vergilius a Trója alatt harcoló görög törzseket a *Danai* megnevezéssel illeti. A *Danaus* latin melléknév szótár szerinti jelentése: danausi, argoszi, görög. Érdekes módon a magyarban nem honosodott meg a trójai faló – a bajt, veszedelmet hozó ajándék – megjelölésére ez a kifejezés: *danauszi ajándék* vagy *görög ajándék*. Maga a Vergilius-idézet – *timeo Danaos et dona ferentes* – szállóigévé vált, amely elég gyakran hangzott el, amíg még a latin nyelv ismerete hozzátartozott az ún. klasszikus műveltséghez.

Most pedig nézzük meg, kik is voltak a *Danaidák*, latin nevükön *Danaides*. A görög monda szerint *Danaosz* – latinul *Danaus* –, akit testvére, *Aigüptosz* – latinul: *Aegyptus* – üldözött, ötven leányával Peloponnészoszba menekült, s ott Argoszt alapította. Aigüptosz ötven fia követte őket, és nőül vették Danaosz ötven leányát. Ezeket a leányokat nevezik latinul *Danaides*-nek, magyarul *Danaidáknak*. A Danaidák apjuk, Danaosz felbujtására – egyikük kivételével – megölték férjüket, s ezért büntetésül az alvilágban egy feneketlen hordót kell vízzel megtölteniük, ezzel kell vesződniük az idők végezetéig. Innen ered a *Danaidák hordója* szókapcsolat, amely a véget nem érő, fölösleges, haszontalan munkára vonatkozik. Egyébként a *danaida* szó – kisbetűvel írva – a műszaki nyelvbe is bekerült, a vízhozam mérésére használatos, alul nyílásokkal ellátott edényt jelenti.

A fentiekből tehát világos, hogy a *Danaidák ajándéka* kifejezés helytelen, hiszen Danaosz gyilkos leányai, a Danaidák nem ajándékoztak senkinek semmit. Vergilius pedig *Danai*-nak nevezi a Tróját ostromló görögöket, nem *Danaides*-nek. S amint már mondtuk, a magyarban nem használatos a *danauszi* vagy *görög ajándék* kifejezés a bajt, veszedelmet okozó ajándék megjelölésére. Ezért a kifogásolt mondatot csakis ilyenfor-

mán lehetne kijavítani: *A cseh politikusok is megkapták a magukét, mert a kétes értékű – esetleg: bajt hozó, veszedelmes – ajándék fölött nem revesett a szívük.*

Az elmondottakból kitűnik, mennyire kell vigyáznunk a más nyelvekben használatos idegen eredetű szavaknak, kifejezőmódoknak a magyar nyelvbe való átültetésével.

Szlovák kifejezések helytelen tolmácsolása

Vannak olyan szólások, közmondások, amelyek több nyelvben is szinte teljesen azonosak. Hogy csak egy példát mondjak: szegény, mint a templom egere, ez szlovákul is pontosan ugyanígy hangzik: *chudobný ako kostolná myš*, illetve németül is: *arm wie die Kirchenmaus*.

Ámde azt már egyáltalán nem helyeselhetjük, ha valaki azt mondja magyarul egy törvényről: *forró tűvel volt varrva*, márpedig ez egyszer elhangzott így valamelyik közéleti szereplőnk szájából. A szlovák beszélt nyelvben használatos a „*šit' niečo horúcou ihlou*” kifejezés olyan értelemben, hogy valamit – például akár egy törvényt – egy kis-sé elhamarkodva, hamarjában, elsietve készítettek el. Ennek a szlovák mondásnak pontos, „egyetlen” magyar megfelelője nincsen, hanem attól függően fordíthatjuk le, mire vonatkoztatja a szlovák nyelv ezt a kifejezést. Mondhatjuk például azt, hogy *kutyafutásban*, illetve *hányd el, vesd el módra* végez valaki valamit. Egy törvény esetében inkább mondjuk így: *elhamarkodva, felületesen* készítették el.

A következő kérdést riportertől hallhattuk: Mikor tekintheti meg a nyilvánosság a kiállítást? Szlovákul ezt valószínűleg így kérdeznék: *Kedy bude výstava prístupná verejnosti*? Nos, ezzel a szlovák *verejnosť* szóval néha egy kicsit bajban vagyunk, mert az nem mindig jelent nyilvánosságot, hanem sok esetben a *nagyközönség* szó a helyes fordítása. Azt mondhatjuk, hogy a kiállítást megnyitják a nyilvánosság számára, de megtekinteni nem a nyilvánosság fogja a kiállítást, hanem a nagyközönség.

A *nagyközönség* szónak szűkebb a jelentésköre, mint a *nyilvánosság* főnévnek. Nézzük csak meg! A nagyközönség a legszélesebb körű nyilvánosság. Jelenti továbbá a színházi, mozi- és más előadások közönségét, az olvasóközönséget is. Beszélhetünk például a művelt nagyközönségről, a nagyközönség ízléséről, hangulatáról.

A *nyilvánosság* szavunk jelentései a következők: 1. Valaminek nyilvános, nem zárt-körű, illetve köztudomású volta. Például: a botrány, a jelenet nyilvánossága. 2. Valaminek nyilvános, mindenki által használható, látogatható volta, jellege. Például: az előadás, a tanfolyam, a könyvtár, a park nyilvánossága. 3. Valaminek általános ismerete, tudása; köztudomás, közvélemény. Például történhet valami a nyilvánosság fényénél, nyilvánosságra juthat valami, azaz köztudomásúvá válhat. De jelentheti ez a szó a valamely jelenséggel, eseménnyel kapcsolatosan állást foglaltó, a közvéleményt képviselő kisebb-nagyobb közösséget, közönséget, az embereket. Például: a kérdés a nyilvánosság elé kívánkozik, valaki a nagy nyilvánosság előtt mond valamit, valaki a nyilvánossághoz fordul valamilyen ügyben, lehet valamilyen hírt közölni a nyilvánossággal stb. Amint látjuk, a

Verejnost proti násiliu szlovák kifejezést helyesen fordították le magyarra a *Nyilvánosság az erőszak ellen* formában. Amikor valamely rendezvény – előadás, kiállítás stb. látogatásáról, megtekintéséről van szó, akkor helyesebb, ha a *nagyközönség* szavunkkal jelöljük azokat az embereket, akik a szóban forgó rendezvényt látogatják, megtekintik.

Nem magyaros a következő megfogalmazás: *több tízen hálnak meg hetente ebben a betegségben*. A kifejezés a szlovák *desiatky* szóra vezethető vissza. Ennek alapszáva a *desiatka* főnév, melynek jelentése tízes, illetve tíz darab. Átvitt értelemben a *desiatky* jelentése például több, sok évtized, a *desiatky ranených* kifejezés értelme: több tucat sebesült. A kifogásolt mondatban a több tízen kifejezés helyett – amely szlovákul alighanem egyszerűen így hangzik: *desiatky* – mondhatjuk azt, hogy tucat-számra hálnak meg emberek, de ha ezt a formát nem tartjuk a közlendő komolyságához illőnek, azt is mondhatjuk: sokan, esetleg hogy közel százan is meghalnak hetente.

Nem adott nekem a dolog – sajnos már ezt is hallottam magyar ember szájából. Honnan is származik ez a magyar nyelvtől teljesen idegen kifejezésmód? Nyilván a szlovák beszélt nyelvben használatos, tudtommal valójában a cseh „*nedalo mi*” kifejezés helytelen fordításával keletkezett. A „*nedalo mi*” jelentése: valami nem hagy nyugton, valamibe nem tudok belenyugodni, valamit nem bírok eltűrni.

Kellemetlen meglepetésként ért az is, hogy a hazai rádió magyar adásában nemrégiben *maltéz lovagrendről* és *maltéz lovagokról* hallottam. A magyar nyelvben *maltéz* szó nincs. A szlovák *maltézsky* helyes magyar megfelelője: *máltai*. Az ugyan igaz, hogy a szlovákban a *maltský* melléknév is használatos a *máltai* megfelelőjeként, ez azonban nem ok arra, hogy a *maltézsky* melléknevet *maltéz*-nek fordítsuk magyarra. Ez a hibás fordítás azért is meglepő, mert manapság elég sokszor hallunk a máltai szeretetszolgálatról, a máltai lovagrend különféle tevékenységéről.

Van-e alkotmányos tényező?

Elég gyakran halljuk a szlovák rádióhírekben, olvassuk a szlovák újságokban ezt a kifejezést: *ústavný činitel*. Mielőtt rátérnénk arra, mi ennek a szókapcsolatnak a helyes magyar megfelelője, állapítsuk meg, kit nevezünk szlovákul *ústavný činitel*-nek. Mindazokat a személyeket, akik bizonyos tisztséget, hivatalt az alkotmányos jog értelmében viselnek. Ilyen tehát például az államfő, a miniszterelnök, a miniszterek, az államtitkárok, a parlament, azaz a Nemzeti Tanács tagjai, tehát a képviselők. Az *ústavný činitel* szókapcsolatot nem lehet szó szerint lefordítani, a magyar nyelv az „*alkotmányos tényező*” kifejezést nem használja. Azokat a személyeket, akikre a szlovák *ústavný činitel* kifejezés vonatkozik, magyarul *közjogi méltóságoknak* nevezzük. A szocializmus idején megjelent magyar értelmező szótár mind a *közjogi* melléknevet, mind a rangot jelentő *méltóság* főnevet „szocializmus előtti” kifejezésnek minősíti. De azért megtudhatjuk, mit jelent a *közjog* főnév, mit a *közjogi* mellék-

név, és ki a *közjogi méltóság*. Tehát: a közjog a közviszonyokat szabályozó, az államhatalom szervezetére és működésére vonatkozó jogszabályok összessége. A közjog két fő része: az alkotmányjog és a közigazgatási jog. A *közjogi* melléknév értelme: 1. a közjogra vonatkozó, azzal kapcsolatos, például: *közjogi kérdés*, *közjogi szerződés*; 2. a közjog alapján fennálló, létező, például: *közjogi méltóság*. *Méltóság* szavunk egyebek közt magas rangot, előkelő állást, társadalmi helyzetet jelent. Közjogi méltóságok például az államfő, a miniszterek, államtitkárok, képviselők – tehát mindazok, akiket a szlovák nyelv az *ústavný činiteľ* kifejezéssel jelöl. Ne mondjunk tehát *alkotmányos tényezőt*, sőt *alkotmányos méltóságot* se, használjuk a helyes *közjogi méltóság* kifejezést.

Ki király, és ki császár?

A Habsburg uralkodókat, akik Magyarország megkoronázott királyai voltak, a szlovák történeti munkák és szócikkek gyakran kizárólag császárként emlegetik. Ez a gyakorlat helytelen, és főként nem követendő. Sajnos mostanában már magyar szövegekben is olvashatunk II. Rudolf császárról, amikor voltaképpen I. Rudolf magyar királyról van szó, meg VI. Károly császárról, aki nem más, mint III. Károly magyar király, Mária Terézia édesapja. Ami Mária Teréziát illeti, őt szlovákul *cisárovná*-nak, magyarul pedig *császárnőnek* nevezni igen nagy hiba. Az előbb említett uralkodók – Rudolf meg Károly – valóban német-római császárok is voltak, nemcsak magyar királyok. Mária Teréziát azonban nem illeti meg a *császárnő* cím, mivel császár a férje, Lotaringiai Ferenc volt. Az igaz, hogy Mária Teréziát mint a császár feleségét lehetne magyarul *császárnénak* nevezni, csak hogy ez az ő esetében helytelen volna, hiszen ő elsősorban uralkodó, Magyarország és Csehország királynője, Ausztria főhercegnője volt. Nem az adott neki rangot és hatalmat, hogy egyúttal a császár felesége is volt.

Teljesen helytelen például a következő mondat, melyet egy szlovák történelmi munkából idézek: *Cisár Ferdinand I. bol napokon nútený roku 1551 riešiť konflikt kráľovským dekrétom*. Ez a mondat szó szerint ezt jelenti: *I. Ferdinánd császár végül 1551-ben kénytelen volt királyi dekrétummal megoldani a konfliktust*. Hogy a császár királyi dekrétumot adott ki, az legalábbis furcsa, hiszen királyi dekrétumot csakis király adhat ki. Ráadásul illenék tudni, hogy 1551-ben I. Ferdinánd nem is volt császár, a császári trónra csak bátyja, V. Károly halála után, 1556-ban került, addig – tehát 1551-ben is – csak Magyarország és Csehország királya, valamint Ausztria főhercege volt. Magyarul leginkább II. Józsefet szoktuk József császárként emlegetni, mert ő nem koronáztatta meg magát magyar királynak. Természetesen előfordul, hogy I. Ferencet vagy I. Lipótot császárnak nevezzük, mikor a Habsburg Birodalom uralkodóiként szerepelnek a maguk bécsi udvari környezetében.

Helytelen megnevezések

A hazai nyelvművelők régebben sokat foglalkoztak a magyar szövegekbe beékelődött szlovák szavakkal és bizonyos szlovák kifejezések, szerkezetek szó szerinti fordításával. Ma már ilyen hibák ritkábban fordulnak elő, de azért amint a következőkből ki fog derülni, itt-ott még akadnak.

A különböző tárgyakat eladásra kínáló rádióhallgatók néha nem tudják az eladó tárgyat magyarul megnevezni. Így aztán hallunk időnként *vlečkáról* mag *bandaskáról*.

A *vlečka* igen sokáig szerepelt a mezőgazdasági dolgozók szókincsében, szinte kezdett már magyar szóvá válni. Pedig van a szlovák *vlečka* szónak magyar megfelelője kettő is: a *pótkocsi* és az *utánfutó*.

A *bandaska* cseh szó, és tulajdonképpen nincsen valamiféle különleges jelentése. A cseh értelmező szótár szerint henger alakú edényt jelent, amelynek füle van, és tej vagy kávé tartására alkalmas. Magyarul benzines kannát szoktak *bandaska* néven emlegetni, holott csehül és szlovákul azt inkább a *kanister* idegen szóval jelölik. Nem hiszem, hogy feltétlenül szükségünk volna a *bandaska* szóra, nevezzük csak a bandaskát *kannának*, *marmonkannának*.

Elég sokszor elmondtuk már, hogy a szlovák *rodné číslo* magyar megfelelője nem *születési szám*, hanem *személyi szám*. Mégis előfordul a lapokban, sőt kétnyelvű nyomtatványokon is ez a szó szerinti fordítás.

Valószínű, hogy a *hónapos jegy* jelzős kifejezést, melyet nemrégiben hallottam, a *mesačný lístok* szlovák szókapcsolatnak köszönhetjük. A szlovák *mesačný* melléknév magyar megfelelője lehet a *hónapos* melléknév is. Kivált akkor, ha a *hónapos* melléknév jelentése bizonyos számú hónapig tartó. Tehát: *päťmesačné dieťa* – öt hónapos gyermek, *viacmesačné sucho* – több hónapos szárazság stb. De amikor a *mesačný* melléknév azt jelenti: egy hónapra szóló, havonta ismétlődő, akkor a helyes megfelelője a *havi* melléknév. A *mesačný lístok* helyes magyar megfelelője *havi jegy*, a *mesačný plat* *havi fizetés*, a *mesačné predplatné* *havi előfizetés* stb.

Újságcikkből idézem: „A *negyedik csoportban örökölnék az örökhatáru ősszülei...*” Előzőleg szó volt más örökösök csoportjairól, gyerekekről, házastársról, szülőkről, unokákról, testvérekről, azok gyermekeiről stb. Nem tudom elhinni, hogy az *ősszülok* is örökölnének. Azért nem, mert a magyar *ősszülok* kifejezés nagyon távoli ősöket jelent; a vallásos irodalomban pedig egyenesen Ádámot és Évát, akiktől a Biblia szerint az egész emberiség származott. Egyszóval: az *ősszülok* nem lehetnek senki örökösei. A *nagyszülok* esetleg igen, ha közelebbi rokonok nincsenek, s még talán a *dédszülok* is szóba jöhetnek – elméletileg. Ez utóbbiak megnevezése szlovákul *prastarí rodičia*, míg az *ősszüloké* *prarodičia*. Vigyázzunk tehát, és ne cseréljük össze ezeket a fogalmakat.

Rádióriporter mondta felszólításként a hallgatóknak: *Hívjanak nekem* az ilyen meg ilyen telefonszámokra. Ez a mondta bizony helytelen, mert magyarul nem hívunk valakinek. Szlovákul teljesen szabályos a *zavolať niekomu* – azaz szó szerinti: „*hív valakinek*” – forma, magyarul azonban *telefonálunk valakinek* ilyen vagy olyan számra, vagy pedig *felhívunk valakit* ilyen vagy olyan számon. A felszólítás tehát helyesen így hang-

zott volna: *Hívjanak fel engem az ilyen meg ilyen telefonszámokon; vagy: Telefonáljanak nekem az ilyen meg ilyen számokra.*

Lehet-e taktizálni, és mit jelent a procedúra?

Újságolvasó ismerőseim egy részének feltűnt, hogy a hazai magyar sajtóban az utóbbi időben lépten-nyomon találkozunk ezzel az igével: *taktizál*. Kérdésük az, hogy helyes-e ez az ige, és helyes-e a belőle képzett *taktizálás* főnév.

Vizsgáljuk meg hát ezt a kérdést! A magyar és a szlovák nyelvben egyaránt van *taktika* főnév, melynek jelentése a szlovákban és a magyarban lényegében azonos. A *taktika* eredetileg katonai műszó, jelentése: harcászat, a stratégia megvalósításának konkrét eszköze. Mostanában főként a politikai élet területén használatos ez a szó; jó értelemben jelentheti a kijelölt cél elérésére alkalmazott tervszerű módszereket, rosszalló értelemben a jelentése: mesterkedés, fortély. Ha valaki taktikával él, taktikát alkalmaz, esetleg kerüli a nyílt állásfoglalást, halogatja a döntést, vagy éppenséggel ravaszkodik, mesterkedik, arra szlovákul azt mondhatjuk: *taktizuje*. Magyarul azonban az ilyen ember nem *taktizál* – ahogyan ezt mostanában újságjainkban olvashatjuk –, hanem *taktikázik*. *Taktizál* igét semmiféle szótárunk nem közöl. Nem állítom, hogy ez az eddig nem létező *taktizál* ige kizárólag szlovák hatásra jöhetett létre; keletkezésében szerepük lehetett magyar analógiáknak is. Nézzük csak meg: *politika* – *politizál*, *kritika* – *kritizál*, *technika* – *technizál*, *dinamika* – *dinamizál*, *romantika* – *romantizál*, *karakterisztika* – *karakterizál* és így tovább.

Az imént felsorolt *politizál*, *kritizál* stb. típusú igék történeti-etimológiai szótárunk szerint valószínűleg német hatásra – a *politisieren*, *kritisieren*, *technisieren*, *dinamisieren* stb. mintájára – keletkeztek. Hogy aztán az idegen eredetű *taktika* főnévhez miért éppen a -z, illetve -zik igeképző járult, azt mélyebbre ható elemzés nélkül nehéz volna biztonsággal megállapítani. Annyi bizonyos, hogy a *taktika* szóból német mintára nem jöhetett létre a *taktizál* ige, mivel a német nyelvben *taktisieren* ige nem használatos. A magyar *taktikázik*, szlovák *taktizovať* igének más német megfelelői vannak, mégpedig: *verschiedene Taktiken versuchen*, *Winkelzüge machen*, *schlau handeln*, *herummanövrieren*, esetleg *Taktik treiben* stb.

Bízást megállapíthatjuk, hogy a *taktizál* és *taktizálás* szavak helytelenek; a magyarban a *taktikázik* ige és a *taktikázás* főnév az elfogadott, helyes forma.

A másik kérdés egy olyan idegen szóra vonatkozik, amelynek a szlovák nyelvben valamivel több jelentése van, mint a magyarban. Gyógyfürdőben járt magyarországi ismerőseim érdeklődtek, hogy vajon miért nevezik a szlovákiai magyarok *procedúrának* a fürdőhelyen alkalmazott különféle kezeléseket – amilyen például a masszázs, a víz alatti torna, az iszap- vagy paraffinpakolás –, és hogy helyes-e ez így. Erre azt kell válaszolnunk, hogy szlovákul helyes, mivel a *procedúra* szó a szlovákban ezt is jelenti: kezelés, kezelési eljárás, különösen fürdőhelyen. Az ilyen szlovák mondat: *Pacienti chodia v kúpeľoch na rôzne procedúry*, helyes. Magyarra azonban ezt ne fordítsuk le így: A fürdőhelyen a betegek különféle procedúrákra járnak. A *procedúra* szó a magyar-

ban hosszadalmas hivatalos eljárást, ügykezelést, esetleg jogrendet jelent, de kezelési eljárást, kezelést nem. Ez utóbbi értelemben tehát a *procedúra* szót ne használjuk. A betegek vagy páciensek a fürdőhelyen különféle *kezelésekre* járnak, vagy *kezelési eljárásokban részesülnek*. Ez a magyar mondat: Elegem van már a sok procedúrából, nem azt jelenti, hogy már torkig vagyok a gyógykezeléssel, hanem azt, hogy meguntam a sokféle hivatalos huzavonát.

Mit jelent és mit nem jelent az *ablak* szó?

„*Nincs ablaka, aránylag pontosan emlékszik mindenre*” – olvasom egy szlovák-ból magyarra fordított szövegben. Az elbeszélés hősről van szó, aki a sárga földig leitta magát, és éppen kezd magához térni alkohalmámorából. A „*nincs ablaka*” kifejezés a szlovák „*nemá okno*” szókapcsolat szó szerinti fordítása. A magyarban az ablak főnevet nem használjuk az emlékezetkiesés jelölésére, ennélfogva a *nincs ablaka* szókapcsolatnak itt csak konkrét jelentése van. Biztonság kedvéért nézzük meg, milyen jelentései vannak *ablak* szavunknak azon kívül, hogy az épületek, lakások falában levő elzárható nyílást jelenti! Az értelmező szótárból a következőket tudhatjuk meg: ablaknak nevezik a bélyegen a papír vékonysága vagy kopottsága miatt áttetsző részt. Tehát: A bélyeg hibás, mert ablak van rajta. Az órarendben a be nem töltött órát, illetőleg annak rovatát, a lyukasórát szintén lehet ablaknak nevezni. Például: A matematikatanárnak kedden délelőtt van egy ablaka. Továbbá: újságban, folyóiratban a cenzúrázott szöveg üresen maradt helyét is az ablak szóval jelölték. Például: Abban az időben az ellenzéki lapokban sokszor volt ablak. Jelenthet az *ablak* szó a seb kötésén hagyott nyílást. Szövetben is lehet úgynevezett ablak, aanyag munka miatt bekövetkezett fonálszakadás nyomát hívják így a szakmabeliek.

A *Krátky slovník slovenského jazyka* (A szlovák nyelv rövid szótára) az *okno* főnév átvitt értelmét így határozza meg: voľný časový úsek, prázdne miesto, azaz *meghatározott szabad idő, üres hely*. Ez úgy nagyjából megfelel a magyar *ablak* főnév átvitt értelmének. Mégis: amikor a szlovák beszélt nyelv a *v pamäti má* vagy *nemá okno* szókapcsolatot használja, illetve csak egyszerűen a *má* vagy *nemá okno* szókapcsolatot úgy, hogy a mondat másik feléből derül ki, hogy az emlékezetéről van szó, ezt nem fordíthatjuk le szó szerint így: az emlékezetében nincs ablak, vagy éppenséggel így: nincs ablaka, pontosan emlékszik mindenre.

Azon persze el lehet gondolkodni, hogy amikor a szlovák beszélt nyelv az emlékezetkiesést egy egészen hétköznapi szóval, tehát nem szakkifejezéssel jelöli, mit tehet a műfordító, hogy ne térjen el túlságosan az eredeti szöveg hangulatától. Az adott esetben talán lehetne a *nemá okno* kifejezést így fordítani: *nem hagy ki az agya*, illetve *nem hagy ki az emlékezete*. Ezek a szókapcsolatok kevésbé szakszerűek, mint a *nincs emlékezetkiesése* kifejezés, vagyis stilisztikailag közelebb állnak a szlovák *nemá okno* szókapcsolathoz.

Mit lehet átültetni?

Riportban hallottam: „Szorgalmazni fogjuk egy ilyen javaslat átültetését.” Nézzük csak meg jobban ezt a mondatot! Vajon mit jelenthet valamilyen javaslat átültetése? Mert azt ugye tudjuk, hogy átültethetjük a növényeket, például kicseréljük a földjüket, vagy más cserépbbe helyezzük őket, hogy a tanító átültetheti a gyerekeket egyik padból a másikba, vagy valamely személyt is átültethetünk más földre, azaz áttelepítjük más országba. Azt is tudjuk, hogy van például szervátültetés, vagyis olyan sebészi eljárás, melynek során az orvosok új szervet illesztenek a beteg elhasználódott szerve helyére. Átvitt értelemben is ismerjük az *átültet* igét. Ha például elvet, gondolatot, elnevezést vagy más elvont dolgot átviszünk más területre, hogy ott meghonosítsuk, ezt kifejezhetjük az *átültet* igével, tehát: Az elméletet átülteti a gyakorlatba; Gondolatait igyekszik átültetni tanítványaiba. És végül az *átültet* igével fejezhetjük ki valamely irodalmi mű művészi gonddal történt lefordítását. Például: Sok kiváló magyar költő ültette át a francia költészet remekeit magyar nyelvre.

Az *átültetés* főnév az *átültet* igével kifejezett cselekvés, eljárás, művelet. Tehát valakinek más helyre ültetése, helyének másik hellyel való felcserélése, növénynek más helyre ültetése, valamely szervnek műtéti áttelepítése és valamely eszmei dolognak más területen való meghonosítása. Vagyis beszélhetünk például a vendégek, a diákok átültetéséről, a szobanövények átültetéséről, bőr, csont, szív átültetéséről, illetőleg sürgethetjük például az elmélet átültetését a gyakorlatba vagy az eszmék átültetését a közvéleménybe.

De mit értsük azon, hogy szorgalmazni fogják a *javaslat átültetését*? Sajnos, azt hiszem, igazam van, amikor úgy vélem: nem arról van itt szó, hogy az említett javaslatot át akarják ültetni, mondjuk, a gyakorlatba vagy a közvéleménybe, mert hiszen azt meg kellett volna mondani, hanem egyszerűen arról van szó, hogy szorgalmazni fogják a javaslat *keresztülvitelét, megvalósítását*. Hogy miért gondolom ezt? Azért, mert a javaslatokat általában azért teszik, hogy megvalósuljanak, s ehhez keresztül kell vinni őket. A *keresztülvisz* ige szlovák megfelelője a *presadiť, presadzovať*-re. És tegyük mindjárt hozzá, a *presadiť, presadzovať* szlovák igének van egy másik jelentése is, mégpedig a következő: *átültet*. Valószínű tehát, hogy helytelen fordítással van itt dolgunk, s a mondat helyesen így hangzanék: *Szorgalmazni fogjuk egy ilyen javaslat keresztülvitelét*.

Vigyázzunk az idegen szavak helyes alakjára!

Többször felhívtuk már a figyelmet az idegen szavaknak a helytelen használatával elkövetett nyelvi vétségekre. Igen sok esetben az okozza a hibát, hogy a beszélő vagy író egy-egy idegen szónak – esetleg egész kifejezésnek – a szlovákban használatos formájából indul ki, s nem néz utána, helyes-e a szlovákban elfogadott formának őaltala képzett „magyarítása”.

Az alábbiakban egy újságcikkből idéznék néhány jellemző példát. A szóban forgó cikkben szakorvos válaszol egy olvasó kérdésére. Egyebek közt ezt írja: „...a hőemel-

kedés vagy magas láz... okoz diagnosztikus nehézséget.” Nos, a hibás szóhasználat ellenére megértjük ebből a mondatból, hogy a hőemelkedés vagy a láz miatt nehéz megállapítani a diagnózist, azaz nehéz a betegséget diagnosztizálni. Az idézett mondatban szereplő *diagnosztikus nehézség* szókapcsolat azonban helytelen, mert a magyarban a *diagnosztikus* melléknévi formát nem használjuk. A szlovákban használatos *diagnostický* melléknévnek, amelynek jelentése: a betegséget felismerő, megállapító, meghatározó, illetve a betegség megállapításakor használatos, a magyarban a *diagnosztikai* melléknév felel meg, nem pedig a *diagnosztikus*. Beszélhetünk tehát *diagnosztikai nehézségről* – *diagnostická ťažkosť* –, de *diagnosztikus nehézség, módszer, feladat* stb. nincsen.

Ugyanígy a szlovákban használatos *diagnostik* főnévnek, amelynek jelentése: a diagnózist megállapító orvos, a magyarban nem a *diagnosztikus* főnév felel meg, mert ilyet a magyar nyelv nem ismer, hanem a *diagnosza* főnév.

A továbbiakban az említett cikk megkülönböztet *bakteriális* és *virális fertőzést*. A magyar köznyelvben a *bakteriális* idegen szó nem használatos, még kevésbé a *virális* szó. A szlovákban van *bakteriálny* melléknév – baktérium okozta, baktériumos eredetű értelemben, de a *virálny* melléknevet a szlovák köznyelvben sohasem hallottam, és az idegen szavak szótárában sem találtam. Őszintén szólva nem tudom, hogy az orvosi latinban van-e ilyen megjelölés a vírusos megbetegedésekre: *viralis*, mert a cikkben előforduló *virális* szó csak innen volna eredeztethető. A latin *vírus* szóból meglehetősen nehéz egy *viralis* melléknevet képezni, de hát az úgynevezett orvosi latin nem mindig tartja tiszteletben a klasszikus latin nyelv szabályait. Hogy a szóban forgó cikkben baktériumok okozta, illetve vírusok okozta, vagy ha tetszik, baktériumos eredetű vagy vírusos eredetű fertőzésről van szó, azt a valamennyire tájékozott olvasó talán megérti, vagy legalábbis sejti. Mégis felvetődik a kérdés: miért kell megnehezíteni az átlagos olvasó dolgát holmi, inkább csak képzelt szakszerűség okán, hiszen a magyar tudományos-ismeretterjesztő irodalom következetesen a *baktériumos* és *vírusos fertőzés* kifejezéseket használja. A szlovák nyelvben ezeknek a kifejezéseknek a *bakteriálna infekcia*, illetve a *vírusová infekcia* felel meg.

A szlovákban használatos *seriózny* melléknevet sokszor látjuk viszont a magyar szövegekben ebben a formában: *seriózis*. Állapítsuk meg mindjárt, hogy ilyen idegen szavunk a magyarban nincs. A szlovák *Slovník cudzích slov* (Idegen szavak szótára) a *seriózny* melléknevet a latin nyelvből származtatja, nem biztos, hogy helyesen. Van ugyan a latinban egy *serius* melléknév, melynek jelentése: komoly. Nyilván ez a latin melléknév az alapja a francia *sérieux, sérieuse* melléknévnek, melynek jelentése: komoly, fontos. A magyar nyelvbe a *seriőz* forma került át német közvetítéssel a francia nyelvből, ‘komoly’, ‘fontos’, ‘megbízható’ értelemben. Ne kísérletezzünk tehát a szlovákban használatos *seriózny* melléknév *seriózis* vagy *seriózus* formában való lefordításával, mert ezek egyike sem helyes. Ha meg akarjuk tartani az idegen szót, akkor válasszuk az elfogadott *seriőz* formát, de voltaképpen nincs erre a szóra szükségünk. Ha például egy mai üzletemberről azt mondjuk, hogy komoly és megbízható, az semmivel sem kevesebb, mint ha *seriőznek* nevezzük. És tegyük még hozzá: a szlovák nyelvben a *seriózny* melléknévnek nincs régies hangulata, míg a magyar *seriőz* melléknevet jogosan minősítjük régiesnek.

És ne vegyük át gépiesen egy-egy idegen szónak a szlovák nyelvben használatos formáját. Így például ne beszéljünk *mahagón fáról*, mert magyarul *mahagóni* a neve annak a trópusi eredetű, vörösesbarna színű értékes ipari faanyagnak, amelyből bútorok készülnek. A szlovák nyelv a *mahagón* formát használja, s ebből melléknevet is képez *mahagónový* formában. Magyarul tehát a *mahagónový nábytok* helyesen *mahagóni bútor*, nem *mahagón bútor*.

Megüti a szememet?

„Az első, ami megütötte a szememet, a rendetlenség volt” – közölte egy riportalan, aki nem gondolt rá, hogy ilyen átvitt értelmű szókapcsolatunk: *valami megüti a szemét* *valakinek* nincs. Ha valaki hirtelen valamilyen hangot hall, vagy szagot, illatot kezd érezni, akkor azt mondhatjuk: *megüti a fülét, megüti az orrát valami*. Például: Távoli motorzúgás ütötte meg a fülünket; Pörkölt dió, friss kalács illata üti meg az orrunkat; stb. Amikor azt akarjuk kifejezni, hogy valaki valamit hirtelen meglát, észrevesz, akkor ezt így is kifejezhetjük: *szemébe ötlük valami*; s ha az a valami kellemetlen a szemlélőnek, azt is mondhatjuk: *szemet szúrt neki valami*. A *valakinek szemébe ugrik, szemébe szökik valami* szintén azt jelenti: hirtelen meglát, észrevesz valamilyen feltűnő dolgot. Ehhez még hozzátehetjük, hogy nemcsak a *megüt* igekötős igét, hanem az *üt* igét sem használjuk átvitt értelemben a szemmel kapcsolatban. Azt mondhatjuk, hogy valamilyen szag *valakinek az orrába üt*, esetleg, hogy valamilyen hang *a fülébe üt* – bár ez ritkábban használatos –, sőt a *fülön üt, orron üt* valakit, *fülét, orrát üti valakinek valami* kifejezés is előfordul hirtelenül éri, érinti, hallja, érzékeli, illetve kellemetlenül érinti, kellemetlenül hat rá értelemben, bár ezek a formák egy kissé régiesek. A *valami a szemébe üt, megüti a szemét* csakis konkrét értelmű, és az idézett mondatban szereplő „*megütötte a szememet*” szókapcsolat talán analógiásan keletkezett a *megütötte a fülemet* mintájára. Mégis helytelenítenünk kell, mert ellenkezik a nyelvszokással. A szlovák nyelvben van ilyen átvitt értelmű kifejezés: *niečo bije, udrie do očí* – azaz szó szerint: *valami szembe üt* – s ennek jelentése: valami feltűnő, felhívja magára a figyelmet, szembeszökő, valamit könnyű észrevenni. Lehetséges, hogy a kifogásolt mondatban található hibás szókapcsolat szlovák hatásra keletkezett.

A fantázia nem helyettesítheti a nyelvismeretet

Az alábbiakban néhány példán fogom bemutatni, mi minden maradhat a szlovákból magyarra fordított szövegekben, ha nincsen szerkesztő vagy a fordítást ellenőrző lektor, aki a fordító esetleges tévedéseit kijavítja.

Egyik hazai magyar lapunkban olvastam egy rövid hírt, mely szerint tűz ütött ki egy gazdaság *csődörtenyészetében*. Aki ismeri a lótenyésztés rendszerét, az tudja, hogy azt az állattenyésztő üzemet, ahol a méneket, más szóval csődöröket tartják, s amelynek szlovák neve *žrebčinec*, magyarul nem *csődörtenyészetnek* nevezik, bár a *csődör* is,

meg a *tenyészet* is helyes magyar szavak. A szlovák *žrebčinec* helyes magyar megfelelője: *méntelep*. Azt az állattenyésztő telepet, ahol a kancákat és a kiscsikókat tartják, szlovákul *žrebčínnek*, magyarul *ménésnek* nevezzük. A már idősebb – választott – mén-csikókat *csikótelepeken*, *csikónevelő telepeken* nevelik tovább. Ennek szlovák neve: *žrebiareň*. Ne beszéljünk és ne írjunk tehát *csődörtenyészet*ről, hanem használjuk helyesen a szlovák *žrebčinec* magyar megfelelőjét, a *méntelep* szót.

Egy régebbi, még az 1930-as évekből való szlovák publicisztikai szövegben ezt a kifejezést olvastam: *menšinový balvan na českom krku*. Ennek magyar fordítása – szerencsére csak a kéziratban – így hangzott: *a kisebbségi bálvány a csehek nyakán*. Hogy ennek így magyarul tulajdonképpen semmi értelme nincs, az, úgy látszik, nem zavarta a fordítót. A helytelen fordítás oka: a fordító nem vette tudomásul, hogy a szlovák és a cseh nyelvben a *balvan* főnév sok mindent jelent, de *bálványt* legfőljebb csak bizonyos nyelvjárásokban. A magyar *bálvány* szónak a szlovákban a *modla* vagy az *idol* főnév felel meg. A szlovákban a *balvan* szó jelentése: sziklatömb, kőtömb; átvitt értelemben pedig: nagy teher, akadály. A fordítás során sohasem szabad a szavak formai hasonlóságából kiindulni. Ha a fordító utánanézett volna a *balvan* szó pontos jelentéseinek, és tudomásul vette volna, hogy ez a szó terhet, súlyt is jelenthet, megtalálta volna ennek a képes kifejezésnek: *menšinový balvan na českom krku* – a helyes magyar megfelelőjét. A magyarban azt a terhet, amely valakinek a nyakán van, nyakára nehezedik, leginkább *koloncnak* szokás nevezni. A kisebbség – átvitt értelemben – lehet kolonc a többség nyakán, mert lehet olyan teher, amely nyomasztja.

A figyelmetlen, felületes fordítás további ékes példája a következő is: *Említsük meg Bélát Očovából*. Nézzük meg, mi van a szlovák szövegben! Ott ezt olvashatjuk: *Spomeňme Bela z Očovej*. Ez a félrefordítás már valóban megdöbbentő, mert a szövegkörnyezetből kiderül, hogy jeles emberekről van szó, és meg kell állapítanunk: elég baj, ha valaki nem tudja, ki az a tudós, aki Očován született, s hogy az semmiképp nem lehet valamiféle Béla, hanem *Bél Mátyás*, szlovákul használt nevén *Matej Bel*. Arról már nem is beszélve, hogy az adott esetben a „z Očovej” határozót nem szabad szó szerint lefordítani. A helyes fordítás így hangzik: *Említsük meg az očovái születésű – vagy: az očovái – Bél Mátyást!*

Ugyancsak szlovák publicisztikai szövegben fordult elő ez a kifejezés: *národopisná výstava*. Legnagyobb csodálkozásomra a magyar kéziratban ezt olvashattam: *nemzeti írásbeliség kiállítása*. Ha a fordító nem tud elég jól szlovákul, és nem ismeri a *národopis* szót, miért nem néz bele a szótárba? Onnan megtudhatta volna, hogy a *národopis*: *néprajz*, a *národopisný* melléknév megfelelője pedig: *néprajzi*. Kivált ebből az utóbbi téves fordításból az a tanulság, hogy a fordító sohase bízza magát a fantáziájára, és ne agyaljon ki nem létező jelentéseket.

Cseh és szlovák szavak helytelen értelmezése

Igényes szövegekben nem volna szabad előfordulniuk olyan primitív hibáknak, melyeket csakis a fordító hanyagsága – és persze a lektor vagy olvasószerkesztő hiánya – okoz.

Egy cseh nyelvből lefordított Dosztojevszkij-idézet például így jelent meg rangos irodalmi folyóiratunkban: „*A háború nem mindig szükségszerűen söprű, olykor megváltást is jelenthet.*” Elég könnyű rájönni, hogy a cseh szövegben a *metla* szó szerepelt. Ez a szó a cseh és a szlovák nyelvben is jelenthet söprűt, de van más értelme is. A cseh nyelvben jelenthet virgácsot, a *boží* jelzővel – *boží metla* – ütököst, vagy jelentheti Is-ten ostorát, azaz Attila hun királyt, és jelenthet csapást, bajt, szerencsétlenséget. *Válka je metlou lidstva* – a háború csapás az emberiségre –, ilyen pontosan közli ezt a cseh–magyar szótár. Szlovákul a *metla* elsősorban seprűt jelent, de a szlovák–magyar szótár is közli a szó második értelmét: pohroma, azaz: csapás, baj, szerencsétlenség.

Kéziratban találkoztam a szlovák *prestol* szónak egy ugyancsak „eredeti” magyar fordításával. A szlovák mondat így hangzott: „*Vodca Tiso si sadol na Pribinov prestol.*” A magyar szövegben pedig ezt olvashattam: *Tiso vezér felült Pribina asztalának asztalfőjére.* A *prestol* szó is benne van a szótárban, jelentése *trón, trónus*, egyszóval helyesen Pribina trónusáról van itt szó. (Az asztalfő szlovák megnevezése *vrchstól*, az asztalfőre ül kifejezés szlovákul így hangzik: *sadnúť si za vrchstól*.) Mindkét esetben némi logikával is rá lehetett volna jönni a kérdéses szavak helyes megfelelőire – mert ugyan miért volna a háború söprű, és miért lett volna Pribina fejedelem esetében épp az asztalfő a fontos, nem a trónus. (De nem a logikus gondolkodást kívánom számon kérni, hanem a hanyagság következményeitől szeretném megóvni a fordítókat.)

Ugyancsak kéziratban akadtam rá a *kuřba* cseh szónak teljesen helytelen értelmezésére. Az eredeti szövegben ivászatot, üres fecsegést és a *kuřba* szóval jelölt tevékenységet emleget a szerző, s ezt a fordító egy kissé merész fantáziával – elnézést a csúnya szóért, de így volt a szövegben – *kurválkodásnak* fordította le magyarra. Való igaz, hogy a *kuřba* szó nem található a cseh–magyar szótárban, de hogy a magyar szövegbe illetéktelenül becsúsztott szóhoz semmi köze, azt már a benne szereplő -ř- hang is bizonyítja. A cseh értelmező szótárból kiderül, hogy a *kuřba* jelentése *kouření*, azaz ‘dohányzás’, ‘füstölés’, esetünkben pedig a legjobban odaillő magyar szó a *bagózás*, mivel a szerző indulatosan bírál egy társaságot, ahol szerinte csak ivászat, bagózás és üres szócséplés folyik.

Vigyázni kell arra is, hogy egy-egy hasonló alakú szó mást jelenthet a szlovák nyelvben, mint a csehben. A cseh *morče* szó, amelynek többes száma *morčata*, tengerimalacot jelent, a szlovák *morča* szó jelenthet tengerimalacot, de jelenthet pulykapipét, kispulykát is. Ha tehát cseh szövegben fordul elő a *morčata* szó, akkor azt nem lehet *pulykának* fordítani.

Rosszul lefordított cseh kifejezések

Egy rendkívül érdekes cseh tanulmánynak magyar irodalmi lapban megjelent fordítását olvasgatva kisebb-nagyobb hibákba botlok.

A szöveg nyelvi és tartalmi szempontból egyaránt rendkívül igényes. Sok benne az idegen nyelvű – francia és német – idézet meg tulajdonnév is. Az idegen nyelvű szövegek és a rájuk vonatkozó jegyzetek nem mind hibátlanok, és különösen bosszantó,

hogy olyan ismert nevek, mint D’Alambert (dalamber) vagy Chatterton (csettertn), Walpole (volpoul), hibásan vannak írva. Ez nemcsak hiba, hanem egyfajta tiszteletlenség is, amelyet nem illik elkövetni.

A továbbiakban néhány más hibával, mégpedig helytelen szóhasználattal és félreértéssel foglalkozom. A fordító a cseh nyelvben helyes *romantismus* kifejezést magyarul következetesen *romantizmus* formában használja. Az igaz, hogy az egyébként igen jó cseh–magyar szótár a cseh *romantismus* szó magyar megfelelőjeként a *romantizmus* szót közli, ez azonban helytelen, mert a magyarban a klasszicizmus ellenhatásaként létrejött irodalmi és művészeti irányzatot *romanticizmusnak* vagy *romantikának* nevezzük.

És mit szólunk a következő mondathoz? „*Első prófétája a pánszlávizmusnak... Ján Kollár; a nagy költő, fantasztikus régiségkereskedő...*” Azt még el tudom képzelni, hogy a mondatban szereplő *fantasztikus* szó egyszerűen sajtóhiba, és helyesen ott a „megszállott” jelentésű *fanatikus* idegen szónak kellene szerepelnie. Ámde mi köze lehet a költő Ján Kollárnak a régiségkereskedéshez? Nem áll rendelkezésemre az eredeti cseh szöveg, de minden valószínűség szerint a „*starožitník*” szó fordult elő benne. S való igaz, hogy ez a szó jelent régiségkereskedőt is. Csakhogy éppúgy jelenthet archeológust, azaz régészt, és Ján Kollár esetében nem kétséges, hogy ebben az értelemben szerepel, hiszen aki ismeri Ján Kollár életrajzát, annak tudnia kell, hogy ő 1849-től a bécsi egyetemen a szláv régészet professzoraként működött. Lehetett tehát *fanatikus régész*, illetve *archeológus*, csak éppen *régiségkereskedő* nem volt.

Szó esik a magyarra fordított cseh tanulmányban a romantika korának hamisítványairól is. Ezekkel kapcsolatban egy ilyen értelmetlen magyar mondatot olvashatunk: „*S a hírhedtté vált Rukopisy Královédvorského a Zelenohorského régiséghamisítványai?*” Nem tudom pontosan, mi volt a cseh szövegben, de egy biztos: csehül ezeket a hamisítványokat, melyeket egy bizonyos Václav Hanka készített, *Rukopisy královodvorské a zelenohorské* elnevezéssel illetik, mivel *Dvůr Královéban*, illetve *Zelená Horában* találták meg őket. Ennek a megjelölésnek a magyar megfelelője: *Dvůr Králové-i és Zelená Hora-i kéziratok*. Ennek megállapításához elég lett volna a cseh–magyar szótárba belenézni. A magyar szövegben olvasható cseh megfogalmazás félrevezető, mert a nagy kezdőbetűs írásmód miatt úgy lehet értelmezni, mintha egy Královédvorský és egy Zelenohorský nevű szerző kézíratairól volna szó.

„*Pandorina szekrénye*”?

Cseh nyelvből fordított magyar szövegben olvashattuk a következő mondatot: „*Kinyitni Pandorina szekrényét szerencsétlen dolog lesz...stb.*” Hát ez vajon micsoda? – gondolhatja a jámbor olvasó. Nos, a cseh szövegben minden bizonnyal ez a jelzős szerkezet szerepel: *skříňka Pandorina*. Való igaz, hogy a cseh *skříňka* szó általában kis szekrényt, esetleg dobozt jelent. Azt azonban észre kellett volna vennie a fordítónak, hogy a *Pandorina* szó nem egyszerűen tulajdonnév, hanem egy tulajdonnévből képzett,

úgynevezett birtokos melléknév. Ezekről a birtokos melléktnevekről azt kell tudni, hogy csak hímnemű és nőnemű élőlényt – főként személyt – jelentő főnevekből képezhetők. Hímnemű főnevekből *-ûv, -ova, -ovo* végződéssel képezhetünk a cseh nyelvben ilyen melléktneveket; például: *lekárûv, otcûv* stb., nőnemű főnevekből *-in, -ina, -ino* végződéssel. Például: *ženin, ženina, ženino* s ugyanígy: *Pandorin, Pandorina, Pandorino*. A *ženina kniha* azt jelenti: az asszony könyve, a *Pandorina skříňka* jelenthetné azt, hogy *Pandora szekrénykéje*, ha a magyarban ennek a görög mitológiában szereplő tárgynak nem volna egy más, állandósult megnevezése, mégpedig a következő: *Pandora szelencéje*. Ezen pedig nem szabad és nem lehet változtatni.

Most még mondjuk el, mit is értünk a *Pandora szelencéje* kifejezésen! Ez a bajok és szerencsétlenségek forrását jelenti, ugyanis a görög mitológia szerint a Pandora nevű nő volt az, aki a bajokat rejtő szelencét kíváncsiságból felnyitotta, s emiatt súlyos csapások zúdultak az emberekre. Ha valami veszedelmet rejt magában, arra mondjuk, hogy olyan, mint a Pandora szelencéje.

Egy bibliai idézet sajátos alkalmazása

Cseh nyelvből magyarra fordított szövegben olvastam ezt a mondatot: „*Kővel csak az dobálhat, aki maga bűn nélkül való.*” Nem ismerem az eredeti cseh nyelvű szöveget, de az nyilvánvaló, hogy a mondás a maga eredeti formájában a Bibliából, pontosabban az Újszövetségből való. János evangéliumában olvashatjuk a házasságtörő asszony történetét. Az írástudók és a farizeusok Jézus elé visznek egy asszonyt, akit paráználkodáson értek s arra hivatkoznak: Mózes megparancsolta, hogy „*az ilyenek kővel verettesenek agyon*”. S felteszik a kérdést Jézusnak, ő mit mond. Jézus válasza: „*Aki tiközületek bűn nélkül való, az vessen először követ őreá.*” Más bibliafordítások szerint: *az vessen rá az első követ.* Ezt a bibliai idézetet természetesen lehet bizonyos helyzetekre alkalmazni, de semmiképpen sem úgy, ahogyan azt a mi fordítónk tette. Ő ugyanis megtartotta a mondás egyik felét a maga biblikus hangulatában: „*aki maga bűn nélkül való*”, ámde a mondás másik felét valami egészen általános és konkrét kijelentéssé tette, azzal, hogy így fogalmazta meg: „*kővel csak az dobálhat*”. Ebből a megfogalmazásból egyáltalán nem derül ki a lényeg, amelyre az eredeti bibliai idézet célzott. Arról nem is szólva, hogy a „*kővel dobál*” szókapcsolat magában nemigen használatos, mert hiányzik a tárgy, hogy kit vagy mit dobál valaki kővel. Tárgy nélkül inkább csak a *kővel dobálózók* forma használatos. Jézus mondásának az a lényege, hogy senkinek sincs joga más felett ítélni, mert senki sem „*bűn nélkül való*”. Ha tehát a szóban forgó bibliai idézetet magunkra vagy másra vonatkoztatva olyan értelemben akarjuk alkalmazni, hogy nincs jogunk egy másik embert vagy más embereket valamiért elítélni, megkövezni, akkor az eredeti mondást így kell átfogalmazni: *Másra – másokra – követ csak az vethet, aki maga bűn nélkül való.* Ahhoz, hogy valaki követ dobjon, vagy kővel dobálózék – csak úgy általában –, nem kell „*bűn nélkül valónak*” lenni, ahhoz csak kőre van szüksége.

A frízek nem a frígiaiak

Egy szlovák nyelvű tanulmányban előfordult a *Frízi* szó, amely kétségtávol egy népnév többes számú alakja. De hogyan kellett ezt a szót viszontlátnom a magyarra lefordított szövegben? Így: *frígiaiak*. Nos, a fríz népnév a magyarban is *fríz*, a többes száma: *frízek*. A fríz ma is élő nyugati germán nép, amely Hollandia, Németország és Dánia területén lakik. Hollandiának van *Friesland* nevű tartománya is, és ismerjük a földrajzból az úgynevezett Fríz-szigeteket. A fríz nyelv mai napig élő nyelv.

Ezzel szemben *Frígia* – görögösen *Phrúgia* – történelmi terület Kis-Ázsia északnyugati részén. Lakói, a *frígek*, vagy *frígiaiak* a Kr. e. I. évezredben alapítottak királyságot, ezt később más népek leigázták, s Frígia végül a Római Birodalom tartománya lett. A fríg nyelv a kihalt indoeurópai nyelvek közé tartozik. Egyszóval: a frízeknek és a frígiaiaknak – akiket szlovákul a *Frýg* vagy a *Frýgijec* névvel illetnek – semmi közük egymáshoz, és nem szabad őket összetéveszteni.

Nem uragán, hanem hurrikán

Elég gyakran találkozom újabban magyar szövegekben az *uragán* idegen szóval, amely egy bizonyos trópusi vihart jelöl, azt a pusztító ciklont, amely a Nyugat-indiai-szigetek és az Antilla-tenger vidékén gyakori. Ezt a forgószelet azonban magyarul helyesen nem *uragánnak*, hanem *hurrikánnak* nevezzük.

Mindkét szó – a *hurrikán* is, az *uragán* is – indián-spanyol eredetű, és ugyanoda vezethető vissza, ahová az általában szélvészt, pusztító erejű viharos szelet jelentő *orkán* szavunk. Ha belenézünk a történeti-etimológiai szótárba, ott az *orkán* szóról a következőket találjuk: német eredetű szó, a németben átvétel a hollandból, ahol *orkaan* formában van meg azonos jelentésben. A szó a 16. század elején feltehetőleg a Haiti szigeti taino nyelvből került a spanyolba. A spanyol huracín jelentése forgószelel, orkán. Több nyelvben az eredetibb három szótagú forma honosodott meg, így például az angolban a hurricane, a franciában az ouragan, az oroszban az uragan. Jelentése ezekben a nyelvekben: orkán. Más szláv nyelvekbe, így például a csehbe, a szlovákba, szlovénbe stb. a németből került *orkán* formájában. Az *orkán* szónak a magyar nyelvben, akárcsak a németben vagy a csehben, átvitt értelme is van. Beszélhetünk a hangok, a taps orkánjáról, ezzel szemben a magyarban használatos *hurrikán* szónak, a szlovákban használatos *uragán* szónak csak konkrét jelentése van. Egyébként a szlovák *Slovník cudzích slov* (Idegen szavak szótára) az *orkán* és az *uragán* szó jelentését azonosnak tekinti.

Bármennyire is azonos eredetű és azonos jelentésű a *hurrikán* és az *uragán* szó, magyarul *hurrikánnak* nevezzük azt a trópusi ciklont, amely Észak-Amerikában pusztít, nem pedig *uragánnak*.

Ki volt *Rókus*?

Nemrégiben a Szlovák Rádió magyar adásában említettek egy szentet, aki a betegek védőszentje, és *Szent Roch*-nak nevezték. Csakhogy ilyen nevű szentet a magyar nyelv nem ismer, *Roch* ennek a szentnek a cseh, illetve szlovák neve. Latin neve: *Rochus*; francia volt, 1295 és 1327 közt élt, és betegek ápolásának szentelte életét. Magyar neve: *Rókus*, emléknapja a magyar naptár szerint augusztus 16-a. A *Rókus* keresztnévvel ma már igen-igen ritkán találkozunk a civil életben. A 20. század elején, sőt még a két világháború közt is egyes magyar vidékeken még kereszteltek fiúgyermeket *Rókus*-nak, kivált ha a gyermek a *Rókus*-nap táján született, s a keresztelő pap ezt a nevet javasolta. Ma már sokan nem is tudják, hogy a *Rókus* keresztnév létezik, legföljebb arról tudnak, hogy van Budapesten egy régi kórház, melynek neve: *Rókus Kórház*.

Van-e *paragrafizált* szavunk?

A hazai rádióban hallottam, amint egyik magyar képviselőnk egy bizonyos törvény, illetve törvényjavaslat *paragrafizált változatáról* beszélt. Megérteni megértettük, mire gondol: a törvényjavaslatnak egy olyan változatára, amely már paragrafusokra osztva közli a készülő törvény szövegét. Csak az a kérdés vetődik fel, hogy vajon a *paragrafizált* idegen szó, amelyet a képviselő használt, elfogadható-e, helyes-e.

Kezdjük azzal, hogy a latin-görög eredetű *paragrafus* szót a magyarban is használjuk. Értelme: törvényekben, szabályzatokban, tudományos vagy felsoroló művekben egy kisebb rendelkezést, mondanivalót, szakaszt magába foglaló rész, cikkely. Például: hány paragrafusból áll a törvény; új paragrafust iktattak be a rendeletbe stb. Tágabb értelemben is használhatjuk a *paragrafus* szót, például ha azt mondjuk valakiről: jártas a paragrafusokban, ez azt jelenti, hogy ismeri a jogszabályokat, rendeleteket.

A *paragrafus* szónak a magyarban nincs használatos igei származéka, csak egy melléknévi származéka van, a *paragrafusos*. Ez utóbbinak az értelme: paragrafusokkal ellátott, paragrafusokba foglalt. *Paragrafizál* igénk, amelyből a *paragrafizált* melléknévi igenév származik, egyelőre nincsen, és nehezen elképzelhető, hogy valaha is lesz. De nézzünk most utána, mi a helyzet más nyelvekben! A német nyelvben van *paraphieren* ige, melynek jelentése: *paragrafusokba foglal*, és van *Paraphierung* főnév. Ez utóbbi jelentése: *paragrafusokba foglalás*. A szlovákban is van *paragrafovať* ige; jelentése: a szlovák *Slovník cudzích slov* (Idegen szavak szótára) szerint: *deliť, rozčleňovať na paragrafy*, azaz *paragrafusokra oszt*, *paragrafusokra tagol*. Ebből a *paragrafovať* igéből származik a *paragrafovaný* melléknév, és természetesen származhat egy *paragrafovanie* főnév is. A szóban forgó törvényjavaslat változatát szlovákul így is nevezik: *paragrafovaná verzia návrhu zákona*, néha meg egyszerűen így: *paragrafová verzia*. A helytelen *paragrafizált* melléknévi igenév a *paragrafovaný* szlovák melléknévnek a nem éppen szerencsés lefordításával keletkezhetett. Mi felelne meg helyesen a szlovák *paragrafovaný* vagy *paragrafový* melléknévnek a magyarban? Vagy egyszerűen a *paragrafusos* melléknév, illetőleg ha szakszerűbben akarjuk magunkat kifejezni,

akkor a *paragrafusokba foglalt* szókapcsolat. Ne beszéljünk tehát egy törvényjavaslat *paragrafizált* változatáról, mert ez így helytelen, hanem mondjuk helyesen így: *a törvényjavaslat paragrafusos változata*, illetve *a törvényjavaslat paragrafusokba foglalt változata*.

A „jozefinusi központosítás”

A címben kiemelt kifejezést egy szlovákból magyarra fordított tanulmányban olvastam. A szlovák szövegben a *jozefínska centralizácia* fordul elő, s ez a szlovák nyelvben helyes és elfogadott szókapcsolat. A szövegösszefüggésből világos, hogy II. József császár centralista politikájáról van szó. II. József reformjaival kapcsolatban a magyarban is inkább a *centralizáció* szót használjuk, nem a *központosítás*-t. Ami pedig a *jozefinusi* melléknévet illeti, az a szlovák *jozefínsky* melléknév helytelen lefordításával keletkezett. Olyan, mintha a szlovák *jakobínsky* melléknévet *jakobinusi*-nak fordítanánk *jakobinus* helyett. A *József* név latin *Josephus* alakjából képezhető egy *josephinus* – *jozefinus* – melléknév, a *Jacobus* – *jakobinus* mintájára, de az már magában véve is azt jelenti: *józsefi*, *josephusi*, tehát fölösleges hozzátenni még egy *-i* képzőt, hogy *jozefinusi* legyen belőle. Csakhogy a magyarban ezt a *jozefinus* melléknévet nem szoktuk használni. A József császár képviselte rendszernek a magyarban használatos megnevezése *jozefinizmus*, a *jozefinizmus hívének*, illetve a *jozefinizmuson alapuló intézkedéseknek* a jelölésére pedig a *jozefinista* szót használjuk. Ne mondjunk tehát *jozefinusi központosítást*, hanem *jozefinista centralizációt*.

Mi a *redut*?

Egy hibásan használt megnevezés adta az ötletet ahhoz, hogy egy fővárosi épülettel, annak múltjával és elnevezésével foglalkozzam.

Egy beszámolóban elhangzott ez a szó: *reduta*. Ezt a francia eredetű szót a szlovák nyelv használja *reduta* formában, magyarul *redut* a helyes alakja, vagyis a magyar nyelv megtartotta a francia szó eredeti formáját. Melyik épületet nevezzük fővárosunkban *Redutnak*, szlovákul *Redutának*? Azt a díszes nagy épülettömböt, amelyet három utca – a Palacký, a Híd (Mostová) és a Réz (Medená) utca – határol, és jelenleg elsősorban a Szlovák Filharmónia székháza. Az épületet annak idején a város kulturális központjának szánták, tervezői Komor és Jakab műépítészek voltak. Az első világháború előtt, 1912–1914-ben épült fel, egyes várostörténészek szerint valójában csak a háború után fejezték be. A nagyterem már akkor hangversenyteremként is szolgált, de bálakat, mulatságokat is rendeztek ott, s egy időben mozi is működött az épületben. A földszinten, a Híd utcai oldalon, kávéház is volt, az emeleten pedig bár. Később egy ideig a Csehszlovák Légitársaság irodájának is otthont adott az épület, az alagsorban pedig vendéglő is volt. Most kaszinó működik a felújított épületben. De volt és van a Redutnak magyar neve is, amely így hangzik: *Vigadó*. Azt is tudjuk, hogy régen az épület hivatalos

neve *Városi Vigadó* volt. A köznyelv persze Redutként is emlegette, s ez az egykor vegyes lakosságú Pozsonyban, ahol a szlovákok, csehek *Redutának*, a németek *Redutének* nevezték, egyáltalán nem csoda. Érdekes, hogy a Vigadó épületében levő kávéházat mindig *Redut kávéháznak* nevezték.

Egyébként nem a mai *Vigadó* – ha tetszik: *Redut* – volt az első *Redut* Pozsonyban. Ortway Tivadar *Pozsony város utcái és terei* című könyvéből megtudjuk, hogy a Városi Színház – ma: Szlovák Nemzeti Színház – mögötti teret, a mai Komenský teret, 1879-ig *Vigadó térnek* nevezték, 1879-ben lett belőle *Csáky tér*. Névadója, Csáky György létesítette 1776-ban a mai színház helyén egykor állt régi színházat és a régi redutépületet. Ortway említett könyve 1905-ben jelent meg, akkor a mai Redut még nem volt meg. Ez utóbbit a maga idejében nem mindjárt nevezték *Vigadónak*, aminthogy a teret, amelyet Ortway *Vigadó térként* említ, eredetileg valójában németül *Redoutenplatznak*, magyarul *Redoute térnek* hívták, mert a *Vigadó* szavunk későbbi eredetű. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában sajnos nem találunk a *Vigadó* szóra vonatkozó adatot, de azt tudjuk, hogy amikor 1832-ben építeni kezdték az első pesti Redutot, milyen névmagyarosításokkal próbálkoztak, mielőtt a jó hangzású és szabályosan képzett *Vigadó* elnevezésben megállapodtak. Ma már hihetetlenül hangzik, de ilyen szavakat javasoltak a *redut* megfelelőjeként egyes nyelvújítók, mint: *Élvezde*, *Gyönyörde*, *Kedvlelde*, *Gondilla*, *Rajonda*. Ezek a nekünk már borzalmasan hangzó nyelvújítási szavak nem tudtak gyökeret verni, tegyük hozzá: szerencsére. A magyar főváros hasonló intézményére évtizedek óta a *Vigadó* elnevezés használatos, a *redut* szó ott teljesen feledésbe merült.

De még valamit tudnunk kell a francia *redoute* szóról. Azt, hogy van egy további jelentése, s ennek nyomán magyarul, németül, szlovákul is megvan ez a jelentés. Voltaképpen elavult, ám a szótárak első helyen közlik. Eszerint a *redoute* katonai értelemben a 17–19. század háborúiban sokszög alakú, minden oldalról zárt, megerősített tábori sánc, kisebb ágyúk tüze elleni védelemre; esetleg : kisebb bástya vagy erőd.

Mindent összevéve: nem hiba, ha nem a magyar *Vigadó* szóval nevezzük meg a Szlovák Filharmónia pozsonyi székházát, de arra ügyeljünk, hogy a megfelelő idegen szót helyesen használjuk. A *Vigadó* tehát *Redut*, nem pedig *Reduta*.

Mi a gázosítás?

Újságnak adott nyilatkozatból idézem: „*Rövidesen megkezdjük a falu gázosítását.*” Vajon mit akart az illetékes tisztségviselő közölni? Nyilvánvalóan azt, hogy a faluban hamarosan lesz gázvezeték, vagyis a háztartásokban nem lesz szükség többé gázpalackokra, mert a házakba, lakásokba bevezetik az úgynevezett háztartási gázt.

Nézzünk most utána, miért helytelen a *falu gázosítása* szókapcsolat! A *gázosítás* a *gázosít* igéből képzett főnév. S melyek a *gázosít* ige jelentései? 1. Szilárd vagy cseppfolyós halmazállapotú anyagot folyamatosan, rendszeresen gázneművé változtat, illetve kezd változtatni. Például: a gázgyártásban a kőszén gázosítják. Erre a folyamatra mondhatjuk: a szén gázosítása. 2. Lehet a *gázosít* igenek a következő értelme is: vala-

mibe vagy valamire – helyiségbe vagy terepre – mérgező gázt áraszt, bocsát. Ez a folyamat is gázosítás. Esetünkben azonban nem arról van szó, hogy a falut mint szilárd anyagot gázneművé változtatják, sem pedig arról – szerencsére –, hogy elárasztják a falut mérgező gázzal. Helyesen tehát nem a falu gázosítását kezdik meg, hanem *bevezetik a faluban a gázt*, illetve szakszerűbben kifejezve: *kiépítik a gázvezeték-hálózatot*.

Más kérdés, mi az oka a *gázosítás* főnév téves használatának. A magyarázat, gondolom, egyszerű. Amikor egy helyiséget vagy helyiséget villanyvilágítással látnak el, vagyis amikor valahová bevezetik a villanyt, akkor például azt mondhatjuk: *villamosítják* a községet. Azt a tevékenységet, műveletet, illetve azt a cselekvést, hogy valamit villamosítanak, *villamosításnak* nevezzük. Beszélhetünk az ipar, valamely üzem, egy vasútvonal vagy falu villamosításáról. A szlovák nyelvben a villamosítást az *elektrifikácia* vagy az *elektrifikovanie* szóval jelölik, amelynek értelme: zavedenie elektriny, azaz a villany bevezetése, vagyis villamosítás. A szlovákban a *zavedenie plynu* – a gáz bevezetése – jelentésű szókapcsolatot egyetlen szóval, az elektrifikácia mintájára képzett *plynofikácia* szóval is ki lehet fejezni. A *plynofikácia* magyar megfelelője azonban, mint már rámutattunk, nem a *gázosítás*, hanem a *gáz bevezetése*. A magyar *gázosít*, illetve *elgázosít* ige szlovák megfelelője: *splyniť*, illetve *splynovať*.

Használjuk helyesen!

„*Elment messzire, a tenger mögé*” – olvastam egy szlovák nyelvből lefordított magyar szövegben. Az eredeti mondat nyilván így hangzott: *Išiel ďaleko, za more*. Nézzünk utána, helyes-e a magyar fordítás, lehet-e a „tenger mögé”, esetleg egy folyó vagy az országhatár mögé menni!

Először is állapítsuk meg, hogy a szlovák *za* előljáró negyedik esettel valóban jelenti – egyebek közt – ezt is: *valami mögé*, de ezt is: *valamin túlra*. *Daj to za dvere* – ez magyarul azt jelenti: tedd az ajtó mögé, de például ez a mondat: *išiel za hranice* magyarul azt jelenti: elment a határon túlra. Ugyanígy a szlovák *za* előljáró hetedik esettel jelentheti azt: *valami mögött*, de ezt is: *valamin túl*. Például: *za domom* – a ház mögött, *za riekou* – a folyón túl.

Nem akarom itt most a *mögé* névutó valamennyi jelentését részletezni, csak arra szeretnék rámutatni, hogy lényeges különbség van a *valami mögé* és a *valamin túlra* szókapcsolat közt. Mást jelent, ha azt mondjuk: A kerítés mögé futott, mint az: A kerítésen túlra futott. Az első példában arról van szó, hogy valaki a szóban forgó határvonal vagy ilyenként szereplő tárgy – esetünkben a kerítés – túlsó oldalára, de annak csak a közelébe futott. A másodikban pedig arról, hogy valamely elhatároló pont, vonal, tárgy, tér, térszíni forma – esetünkben a kerítés – túlsó oldalán kezdődő területre, térbe, tehát valahova messzebbre futott. A tenger, egy folyó vagy az országhatár nem olyan elhatároló pont vagy térszíni forma, amely mögé lehetne menni, ezeken csak túlra lehet menni, vagyis arra a területre, amely ezeknek a túlsó oldalán kezdődik. Tehát a tengeren túlra, a folyón túlra megyünk, nem pedig a tenger vagy a folyó mögé. Ugyanígy a *za Dunaj* szlovák kifejezést sem így fordítjuk: *a Duna mögé*, hanem így: *a Duna túloldalára*, *a Duna túlsó partjára*.

Van-e egzot madár?

A Kossuth rádióban elhangzott egy riport, amely itt készült Szlovákiában, egy különleges állatkiállításon. Amint a riportból kiderült, ez a kiállítás mindenféle kisállatokat, egyebek közt egzotikus állatfajokat mutatott be. Kérdésünk az, lehet-e általában az *egzotok* megnevezéssel illetni az egzotikus állatfajokat; helyes-e *egzot madárnak* nevezni valamely egzotikus madárfajt. Az említett kifejezést a kiállítást ismertető hazai szakember használta.

Az *egzot* idegenszó-alak a magyar nyelvben nem használatos. A szlovákban használt *exot* főnévnek – melynek jelentése: távoli, egzotikus, ismeretlen tájakról származó ember, állat, madár, növény – a magyarban az *egzóta* felel meg. *Egzótáknak* tehát nevezhetjük a kisebb-nagyobb egzotikus állat-, madár- és növényfajokat, *egzotoknak* azonban semmi esetre sem. Valamely idegen, távoli tájról származó madarat sem nevezhetünk *egzot madárnak*, nemcsak azért nem, mert mint már megállapítottuk, a magyarban csak az *egzóta* főnév használatos, hanem mert az *egzóta* főnevet nem szoktuk jelzőként használni. A távoli, esetleg trópusi vagy más idegen tájról származó madár *egzotikus madár*; nem „*egzóta madár*”. Tudtommal szlovákul si az *exotický vták* jelzős kifejezés a helyes, nem pedig az „*exot vták*”. Értelmezőként természetesen használható a szlovákban az *exot*, illetve a magyarban az *egzóta* főnév. Például: Ten vták exot je veľmi cenný, magyarul: Ez a madár, ez az egzóta, nagyon értékes.

Mi a szenátus?

Egy jogász ismerősöm hívta fel a figyelmemet arra, hogy a hazai magyar sajtó gyakran nevezi a bíróságok egy-egy ítélőtestületét szenátusnak, holott ez szerintem nem helyes.

Nézzünk hát utána a dolognak! Kezdjük azzal, mi mindent jelent a magyarban a latin eredetű *szenátus* főnév, amelynek alapszava az *öreg, idős* jelentésű latin *senex* szó! 1. Szenátusnak nevezték az ókori Rómában a legfelsőbb tanácskozó, törvényhozó és kormányzótestületet, melynek tagjai a szenátorok voltak. 2. A középkorban egyes városok kormányzótestületét, a városi tanácsot szintén szenátusnak nevezték. 3. Vannak országok, ahol a *szenátus* az államtanácsot, illetőleg az úgynevezett kétkamarás országgyűlés felsőházát jelenti. 4. Jelentheti ez a szó a szenátorok testületének tanácskozástermét, illetve épületét is. 5. Régen az egyetemi tanácsot, azaz a rektorokból és a dékánokból álló irányító testületet is nevezték szenátusnak. Ebből a felsorolásból kiderül, hogy a *szenátus* főnév a magyarban nem jelent bírósági ítélőtestületet.

Most pedig nézzük meg, mit jelent a magyarban használatos *szenátus* szónak megfelelő *senát* szó! Lényegében ugyanazt, mint a szenátus a magyarban, de ugyanakkor a *súdny senát* jelzős kifejezés jelentése: bírák testülete, melynek nagyobb a jogköre, mint a bíróé. Mi felel meg ennek a magyarban? A válasz egyszerű: a *tanács* főnév. A bíróságokon különféle tanácsok működnek: van például háromtagú tanács, öttagú tanács, és a

büntető törvényszékeknek természetesen több ilyen tanácsuk lehet, s ezeket a megfelelő sorszámmal jelölik. Például: a büntető törvényszék első, második stb. tanácsa. Mindezt összevéve: a bírósági ítélőtestületet nem helyes a szlovák *senát* mintájára *szenátusnak* nevezni.

Mi a *kapocs* főnév pontos jelentése?

Eredeti magyar szövegből idézem a következő mondatot: „*István akkoriban kapocsként működött a mozgalomban.*” Vajon lehet-e kapocsként működni, még hozzá valamilyen mozgalomban? Természetesen nem lehet, ebben a mondatban a *kapocs* szó helytelen. Bármely mozgalomban, de főképpen az illegális mozgalomban – márpedig esetünkben épp erről volt szó – azt a személyt, aki az illegalitásba vonultak, esetleg a mozgalommal rokonszenvezők közti kapcsolatot fenntartja, általában *összekötőnek* szokták nevezni. Az *összekötő* főnév szlovák megfelelője a *spojka* szó, s ez a szó egyúttal kapcsolót, kapcsot is jelenthet. Nyilván ez okozta a téves szóhasználatot.

A *kapocs* szó konkrét jelentéseit többé-kevésbé mindenki ismeri, ezért nem szükséges ezekkel itt most foglalkoznunk. De a *kapocs* főnév átvitt értelmű jelentéseinek jó lesz utánanézni. Jelenthet a *kapocs* átvitt értelemben érzelmi kapcsolatot, viszonyt; például: a barátság, az ismeretség kapcsa – bár a mai nyelvhasználatban ez már ritkábban fordul elő. Az *összekötő kapocs* jelzős szerkezet gyakoribb; jelentése: az, aki vagy ami személyek vagy intézmények közt hivatalos vagy érzelmi kapcsolatot teremt. Például: A két barát közt a művészet szeretete volt az összekötő kapocs. Az elvált házaspár közt egy összekötő kapocs maradt: közös gyermekük. A *kapocs* főnév jelző nélkül is vonatkozhat személyre, ha a mondat valamilyen módon kifejezi, hogy a kapocsként megjelölt személy valakivel vagy valamivel való összeköttetést szolgál. Például: Az öreg ember szerint unokája az utolsó kapocs, amely őt még a világgal összeköti.

Az *összekötő* főnév első jelentése: pártok, szervezetek, katonai alakulatok közt összeköttetést, kapcsolatot fenntartó személy. Második jelentése nem személyre vonatkozik. *Összekötőnek* hívják azt a kisebb szönyeget, amelyet nagyobb szönyegek közt terítenek le a padlóra. Az *összekötő* harmadik jelentése a sport területére tartozik, főként a labdarúgásból ismeretes – *balösszekötő*, *jobbösszekötő*: így nevezték régebben a csatársor bizonyos játékosait.

Annyit még megjegyezhetünk, hogy az illegális mozgalomban az *összekötő* szón kívül még egy kifejezés használatos arra a személyre vonatkozólag, aki a szervezeten belül valakivel az összeköttetést tartja. Ez a kifejezés a *felső kapcsolat*. Visszaemlékezésben, emlékiratokban ezzel a megjelöléssel gyakran találkozunk, például ilyen formában: *X. Y. volt a felső kapcsolatom*. Az értelmező szótár a *kapcsolat* szónak ezt a személyre vonatkozó jelentését nem közli, de el kell fogadnunk, hogy az adott értelemben használatos. Az illegális szervezetben dolgozó személy *felső kapcsolata* az a személy, aki vele a mozgalom vezetőségének utasításait közli, illetve akinek az alacsonyabb beosztású illegális dolgozó jelentést tesz.

Mit jelent a *pubertások*, és mi a *kiiktatás*?

A következő mondat híryanagban hangzott el: „*A röpiratot nem műveletlen emberek vagy pubertások fogalmazták.*” A mondatot minden valószínűség szerint szlovákból fordította le valaki, aki nem tudta, mit kezdjen a szlovák szövegben szereplő *pubertiaci* szóval. De menjünk sorjában! A latin eredetű *pubertás* szó jelentése nemi érés, serdülés, illetve az az időszak, amely alatt a serdülés végbemegy, tehát serdülőkori, kamaszkor. Ezt a szót többes számban – *pubertások* – nem használjuk, de jelentésénél fogva egyes számban sincs semmi keresnivalója az idézett mondatban. Tegyük fel, hogy voltaképpen nem a *pubertások*, hanem a *pubertásosok* szóalakot akarta a mondat fordítója használni ‘serdülőkoriak’ értelemben. A *pubertás* szó szlovák megfelelőjének, a *puberta* főnévnek a szlovák beszélt nyelvben van további származéka, mégpedig a *pubertiak*, illetve a *pubertiačka*. Ezeket azonban nem fordíthatjuk magyarra a *pubertás* idegen szóból képzett származékokkal. A *pubertiak* jeletnése: serdülőkori fiatalember, röviden kamasz, a *pubertiačka* pedig: serdülőkori leány, azaz kamaszlány, süldő lány, csitri, esetleg bakfi. Az idézett mondat tehát helyesen így hangzik: *A röpiratot nem műveletlen emberek vagy kamaszok fogalmazták.* Ha a *kamasz* szót nyomatékosítani akarjuk, tehetünk eléje jelzőt: *éretlen kamaszok, felelőtlen kamaszok*. Az adott esetben ez szükséges is, mert a szlovák *pubertiak* szónak van némi lekicsinylő – ha nem is kifejezetten rosszszalló – hangulata.

A következő mondatot kinyomtatott szövegből idézem: *Tegnap Rudolf Schuster államfő és Pavol Kanis védelmi miniszter részvételével került megrendezésre a Liptószentmiklósi Katonai Akadémia 308 végzős növendékének ünnepélyes kiiktatása.* Ebben több kifogásolnivaló is akad, de most csak a *kiiktatás* főnév helytelen használatával fogunk foglalkozni. Azt mindjárt előrebozsáthatjuk, hogy a katonai akadémia végzős növendégeit nem *kiiktatják*, hanem tisztté avatják, esetleg kibocsátják, még akkor is, ha a szlovák nyelv ezt a *vyradiť* igével vagy a *vyradenie* főnévvel fejezi ki. A *vyradiť* ige magyar megfelelője lehet a *kiiktat* ige, a *vyradenie* szlovák főnévé a *kiiktatás*, *kiselejtezés*, de az adott összefüggésben sem a *kiiktat* igét, sem a *kiiktatás* főnevet nem használhatjuk. Nézzük meg, mit jelent a *kiiktatás* főnév! Először is vizsgáljuk meg e főnév alapszavának, a *kiiktat* igeének a jelentéseit! Ezek a következők: valaminek a működését, felhasználását megszünteti, kikapcsolja. Például: az áramkörből *kiiktatja* az ellenállást. Átvitt értelemben a *kiiktat* jelentése: valamely folyamatból kizár, nem vesz igénybe valamit. Például: *kiiktatják* a kereskedelemből a fölösleges láncszemeket. És végül jelentheti a *kiiktat* azt is, hogy valaki a hivatalos elintézés után a jegyzékből valamit iktatással kivezet. A *kiiktatás* főnév tehát megszüntetést, kikapcsolást, kizárást, kivezetést jelent, és személyre vonatkozólag általában nem használatos. A *kiiktatás* főnév a katonai akadémia végzős növendékeivel kapcsolatban úgy került a magyar mondatba, hogy a szlovákban használt *vyradenie* főnevet szó szerint fordították le. Németül a tisztté avatást az *Ausmusterung* szóval is ki lehet fejezni, de ezt sem fordítjuk le magyarra a *kimustrálás* főnévvel, holott az *Ausmusterung* valóban kimustrálást jelent. A fenti hír elfogadhatóbb lett volna, ha az említett államférfiak a Liptószentmiklósi Katonai Akadémia végzett növendékeinek ünnepélyes *tisztté avatásán* (vagy *kibocsátásán*) vettek volna részt.

Van-e szeparált zakó?

Némi meglepetéssel hallottam a következő szókapcsolatokat: *szeparált férfizakó*, illetőleg *szeparált férfinadrág*. Az ember rájön, miről is van szó: olyan zakóról, amelyhez nem tartozik nadrág, illetve olyan nadrágról, amelyhez nem tartozik zakó, vagyis ezek a ruhadarabok nem öltöny részei. Szlovákul bizonyára *separátne zako* és *separátne nohavice* a megjelölésük. A szlovák *separátny* melléknév jelentése: különálló, önálló, elkülönített, elválasztott. A *separátny* idegen eredetű melléknév megfelelője a magyarban lehetne a *szeparát* melléknév is, melynek jelentése: külön, különálló, magán-; ezt az idegen szót azonban nagyon ritkán használjuk. A *szeparált* szó a ‘különválaszt’, ‘elkülönít’, illetve ‘tejet szeparátorral lefölöz’ jelentésű *szeparál* igének a befejezett történésű melléknévi igeneve, tehát különválasztott, elkülönített, illetve a tejre vonatkozólag lefölözött a jelentése. Ez a *szeparált* jelző tehát nemigen vonatkozhat holmi különálló ruhadarabokra. A *szeparát* melléknév végül is megfelel a szlovák *separátny* melléknévnek, csak éppen nem hiszem, hogy feltétlenül szükséges egy zakó vagy nadrág esetében idegen szóval jelölni, hogy az különálló ruhadarab, nem öltöny része. Ha zakót vagy nadrágot emlegetünk mint egyes ruhadarabokat, senki sem fog öltönyre gondolni, ha külön nem mondjuk, hogy öltönyről van szó. Ne emlegessünk tehát *szeparált* zakót és nadrágot, mert az helytelen, de lehetőleg *szeparát* zakót és nadrágot se, mivel az meg fölösleges. Ha valaki ezt mondja: vettem egy zakót, világos, hogy nem öltönyt vett, ha azt mondja: láttam egy nagyon jó szabású nadrágot, akkor is tudjuk, hogy nem öltönyről beszél, hanem egy különálló ruhadarabról.

Mi a menü?

Hazai hetilapunkban olvastam a következő mondatokat: „Az EU-országokban euróért kapunk mindent, de ezzel a menüvel fizethetünk Magyarországon vagy például Horvátországban is.” A *menü* szót látva, először azt hittem, valamilyen sajtóhiba folytán került a szövegbe, de rá kellett jönnöm, hogy ez nem valószínű. A szóban forgó *euró* ugyanis valuta, magyarul: *pénznem*, s az ezeket a fogalmakat megnevező szavak nemigen torzulhatnak a szövegben *menüvé*. Mit is jelent a francia eredetű *menü* szó? Először is az ebéd vagy vacsora előre meghatározott ételsorát; másodszer az ilyen fogásokból álló, olcsóbb áron adott éttermi étkezést; harmadszor jelentheti az étlapot. A francia nyelvben a *menü* melléknévnek és főnévnek még sok más jelentése is van, de valutát, pénznemet nem jelent. A szlovák nyelv is használja a *menu* szót, mégpedig az eredeti francia helyesírással, tehát *u*-val írva, és hasonló jelentésekben, mint a magyar nyelv. A pénznemet, valutát a szlovák nyelv a *mena* szóval jelöli. Nem állítom, csak tartok tőle, hogy az idézett két mondat megszövegezőjét a ‘valuta’ jelentésű szlovák *mena* szó zavarta meg; ennek tárgyesete *menu*, vagyis leírva megegyezik a francia helyesírással leírt, szlovákul nem ragozható *menu* szóval. Akár így van, akár másként, figyeljünk jobban az idegen szavak jelentésére, és ne nevezzük a valutát, pénznemet *menünek*.

Karantirozási eljárás?

Egy rádiókommentárban hallottam ezt a kifejezést: *karantirozási eljárás*. Ez a szókapcsolat arra utalt, hogy az élőállat-behozatal ez a bizonyos eljárás nehezíti. A baj csak az, hogy a *karantirozási* melléknév és alapszava, a *karantirozás* főnév meglehetősen szabálytalan képződmény, s épp ezért jelentésük sem teljesen világos.

Mivel állategészségügyi eljárásról van szó, arra kell következtetnünk, hogy itt a ‘vesztegár’, esetleg ‘megfigyelés’ jelentésű *karantén* idegen szó helytelen továbbképzésével van dolgunk.

Kezdjük azzal, mit is jelent tulajdonképpen a *karantén* szó, amelyet szlovákul *karanténa* formában használnak! Az idegen szavak szótára ezt a rövid meghatározást közli: vesztegár ragályos betegség, járvány esetén. A szlovák Slovník cudzích slov (Idegen szavak szótára) részletesebb meghatározást nyújt a *karanténa* szóval kapcsolatban. 1. fertőzésre gyanús személyek vagy állatok szabad mozgásának korlátozása, sőt ezek elkülönítése a betegség leghosszabb lappangási idejére; járvány megakadályozását célzó eljárás, elkülönítés, intézkedés. 2. fertőző betegségben szenvedő, fertőző betegségekre gyanús személyek, állatok elkülönítésére szolgáló létesítmény. Használatos a szlovákban a *karanténa* főnévből képzett *karanténovat* ige is, melynek értelme: elkülönít valakit vagy valamit, hogy gátat vessenek valamely fertőző betegség terjedésének, és van a szlovákban *karanténový* melléknév is, amelynek jelentése: karanténra vonatkozó. A magyarban a *karantén* szóból általában nem képezünk sem igét, sem melléknevet. Nem volna ugyan nagy hiba, ha a *karanténba helyez*, azaz *vesztegár alá helyez* szókapcsolatot a *karanténéz* igével fejeznénk ki. Ebből az igéből lehetne egy *karanténezés* főnevet képezni, s ebből a főnévből egy *karanténelési* melléknevet. Az említett szavak szótárainkban nem találhatók, általánosan nem használatosak, de nem rossz képzésűek.

A magyarban használatos ‘vesztegár’ jelentésű *karantén* szó, a szlovákban-csehben használatos ugyanolyan jelentésű *karanténa* főnév a francia *quarantaine* szó átvétele, amelynek egyik jelentése: vesztegár. Megvan ez a szó a németben, angolban, olaszban is. Az eredeti francia szó a *negyven* jelentésű *quarant* számnévre vezethető vissza, ugyanis a vesztegár alá helyezés valamikor – járványok idején – negyven napig tartott. A francia *quarantaine* szó is leginkább csak főnévi formában használatos, igét nem képeznek belőle, de egy melléknévi származékát ‘vesztegárlati’ jelentésben közli a francia–magyar nagyszótár.

Más kérdés az, hogy az élőállat-behozatal esetében milyen karanténról, vagyis vesztegár alá helyezésről van szó.

Van ugyanis egy általános állategészségügyi eljárás, amely nemcsak a külföldről behozott állatokra és nemcsak járványok esetére vonatkozik. Ezt magyar szóval *megfigyelésnek*, idegen szóval ezt is *karanténnek* nevezik. Lényege a következő: a fertőző állatbetegségek megelőzésére minden mezőgazdasági üzem, állattartó vállalat és intézmény a hozzá újonnan érkezett állatokat köteles bizonyos ideig, általában harminc napig elkülöníteni. Ugyanígy az egyéni állattartók is kötelesek a máshonnan hozzájuk érkezett állatokat meghatározott ideig elkülönítve tartani.

Ne mondjunk tehát *karantírozási eljárást*, mert mint rámutattunk, a *karantírozási* melléknév semmi esetre sem helyes. Nem ismerjük az eredeti szlovák kifejezést, ezért nehéz a helyes magyar fordítást meghatározni, de minden valószínűség szerint a *vesz-tegár alá helyezés*, esetleg a *karanténkezési eljárás* lett volna a helyes megfelelője a fel-tételezett *karanténový postup* vagy *karanténové opatrenie* kifejezésnek.

Mit jelent az *óvatlan* melléknév?

Rádióhírből idézem ezt a jelzős kifejezést: *óvatlan vezető*. Aki ezt így mondta, azt akarta megállapítani, hogy az illető vezető nem óvatos. A kérdés az, mondhatjuk-e egy személyre, aki nem óvatos, ha tetszik: nem elővigyázatos, azt, hogy óvatlan.

Először is nézzük meg, mit jelent az *óvatos* melléknevünk. Az értelmező szótár szerint a következőket: 1. olyan személy, esetleg állat, aki vagy amely cselekedeteiben, viselkedésében, megnyilatkozásaiban kerüli a veszélyt, a kényes dolgokat, helyzeteket, a kockázatot; elővigyázatos, körültekintő. Például: Péter elég óvatos ahhoz, hogy minden veszélyt kikerüljön; Az őz óvatos, félénk állat; stb. 2. Az ilyen emberre, állatra jellemző, rá valló. Tehát például: óvatos beszéd, cselekedet, nyilatkozat, óvatos tapogatózás, viselkedés; a lassú, vigyázatos, nem elhamarkodott mozdulatra is mondhatjuk, hogy óvatos mozdulat; például: egy óvatos mozdulattal leemelte a kis doboz fedelét; stb. Ezek szerint tehát az *óvatos vezető* jelzős kifejezés helyes.

Most pedig nézzük meg, vajon helyes-e az ennek ellentétéként használt *óvatlan vezető* jelzős kifejezés!

Mit is jelent az *óvatlan* melléknevünk?

Először is – ritkábban olyan valakit vagy valamit, akit vagy amit nem óvnak, aki vagy ami védelem nélküli.

Másodszor – főként csak ebben az állandósult szókapcsolatban: egy *óvatlan pillanatban* – vagy ritkábban: *óvatlan percben* –, azaz abban a pillanatban, percben, amikor senki sem figyelt oda. Például: A fogolynak egy óvatlan pillanatban sikerült megszöknie; A gyermek egy óvatlan pillanatban kinyitotta az ablakot, és kiesett az utcára.

Az *óvatlan* szavunkat határozószóként – ‘oltalom, védelem nélkül’ értelemben – ma már alig használjuk. Például: Ott maradt óvatlan a veszély közt – azaz védelem, oltalom nélkül maradt.

Mindebből az következik, hogy az *óvatlan* melléknevet – az óvatos ellentétéként – sem személyre, sem állatra vonatkozólag nem használhatjuk. Nem nevezhetjük tehát a nem óvatos gépkocsivezetőt *óvatlan gépkocsivezetőnek*, a nem óvatos váltókezelőt *óvatlan váltókezelőnek*, a nem óvatos őzgidát *óvatlan őzgidának*.

A *-atlan*, *-tlen*, *-talan*, *-telen* úgynevezett fosztóképző gyakran egymással szembenálló, ellentétes értelmet is kifejezhet, ez igaz. Így például a *formás* ellentéte a *formátlan*, a *szerencsése* a *szerencsétlen*, az *élesé* az *életlen*, az *éretté* az *éretlen* stb. Ez azonban nem minden esetben van így. Túlságosan messzire vezetne, ha itt most az említett fosztóképzőt részletesen tárgyalnánk, és erre itt most nincs is szükség. A lényeg az, hogy a nem óvatos vagy nem elég óvatos embert vagy állatot nem nevezhetjük *óvatlannak*, ha-

nem más jelzõt kell találnunk számára. Az ilyen ember – esetünkben a vezető – lehet *elővigyázatlan, figyelmetlen, könnyelmű, nem elég körültekintő* stb.

A szlovák nyelvben más a helyzet: ott az *opatrný vodič* ellentéte egyszerűen: *neopatrný vodič* – és az a gyanúm, hogy a magyar *óvatlan* melléknévi jelző megválasztásában ez az ellentétpár is szerepet játszhatott. Más esetekben ugyanis az ilyen ellentétpárok, mint például *pozorný – nepozorný: figyelmes – figyelmetlen, disciplinovaný – nedisciplinovaný: fegyelmezett – fegyelmezetlen, videtelný – nevidetelný: látható – láthatatlan* stb. megfelelése helyes.

Vigyázzunk a helységnevekre!

Jól tudjuk, mennyi vita volt arról, szabad-e, lehet-e, és mikor szabad, mikor lehet a szlovákiai községek, városok nevét magyarul használni. Arról is hallottunk, hogy volt olyan javaslat, mely szerint ha már mindenáron magyarul akarjuk emlegetni valamelyik községet vagy várost, akkor ne a régi, történelmi helységnevet használjuk, hanem fordítsuk le a hivatalos szlovák helységnevet. Ez a megoldás természetesen elfogadhatatlan, hiszen akkor például *Dunaszerdahely* helyett *Dunai Szerdát* kellene mondanunk, arról nem is beszélve, hogy igen sok esetben a helynév lefordítása egyszerűen lehetetlen.

De voltaképpen nem is erről akarok szólni, hanem arról, hogy mi magunk milyen hibákat követünk el a helységnevek használatában. Így például a Szlovák Rádió magyar adásában elhangzott ez a helységnév: *Vágújváros*. Meg kell állapítanunk, hogy ilyen nevű települést hiába keresnénk a történelmi Magyarország helységnévtárában, s ugyanúgy nem találnánk a *Vlastivedný Slovník obcí na Slovensku* háromkötetes kiadványban sem, amely közli az egyes helységek valamennyi megnevezését a legrégebbi időktől kezdve. Nos tehát, akkor mi is ez a *Vágújváros*? Nem egyéb, mint a *Nové Mesto nad Váhom* szlovák városnév szó szerinti fordítása, amely természetesen nem azért keletkezett, mert valaki eleget akart tenni a már említett teljesen elhibázott elvnek, hanem azért, mert valaki, aki ezt így mondta, egyszerűen nem tudta, és nem nézett utána, hogy a *Nové Mesto nad Váhom* nevű szlovákiai város magyar neve *Vágújhely*.

Nem mulaszthatom el, hogy felhívjam a figyelmet még egy-két olyan helységnévre, amelyeket többször hallhatunk vagy olvashatunk nem egészen helyes formában. Van a Szepességben a Dunajec partján egy híres régi kolostor, amelynek szlovák neve: *Červený Kláštor*. Ma nagy látogatottságnak örvendő idegenforgalmi célpont. Ezt magyarul sokszor emlegetik Vöröskolostor néven, holott mind a régi helységnévtár, mind a már említett *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* szerint a magyar neve: *Vörösklastrom*. Valamikor nem volt ilyen nevű önálló község, *Vörösklastrom* Alsólehnichez – *Nížné Šváby*hoz – tartozott. *Červený Kláštor* nevű önálló község csak 1948 óta van: *Červený Kláštor – Vörösklastrom, Nížné Šváby – Alsólehnic és Červený Kláštor kúpele – Koronahegyfürdő* összevonásával jött létre. Ezt a községet sem helyes *Vöröskolostorként* emlegetni, a pontos neve: *Vörösklastrom*. Hogy ma a latin *claustrum*, a német *Kloster*, a szlovák *kláštor* szó megfelelőjeként inkább a *kolostor* szót használjuk, az igaz. *Klastrom* szavunk régiesebb, a mai magyar nyelvben már szokatlan, mégsem szükséges,

hogy egy régi, évszázados megnevezést, amilyen éppen a *Vörösklastrom*, önkényesen „megmodernizáljunk”.

A Szepességben igen sok helységnevé kezdődik a magyarban *Szepes*- előtaggal, a szlovákban *Spišský*, illetve *Spišská* vagy *Spišské* jelzővel. Így például *Spišské Podhradie* magyar megfelelője *Szepesváralja*, *Spišská Belá* *Szepesbela*, *Spišská Stará Ves* *Szepesófalu*, *Spišská Sobotá* *Szepesszombat* stb. Természetesen vannak azért kivételek is. Nem *Spišská Nová Vesre* akarok hivatkozni, mert azt általában mindenki tudja, hogy annak magyar neve *Igló* volt. Ezt nem is igen szokták eltéveszteni. De hallottam már emlegetni *Szepescsütörtököt* a *Spišský Štvrtok* mintájára, holott ilyen helységnevé sohasem létezett. *Spišský Štvrtok* helyes magyar megfelelője: *Csütörtökhely*. Illés Endre, a neves magyar író Csütörtökhelyen született, nem Szepescsütörtökön. Ugyanígy a szlovák *Spišská Kapitula* helyes magyar megfelelője nem *Szepeskáptalan*, mint sokan hiszik még az idegenvezetők közül is, hanem *Szepeshely*. Szepesi káptalanról mint intézményről természetesen beszélhetünk, akár a pozsonyi káptalanról, de a hely, ahol a szepesi káptalan található, magyarul *Szepeshely*, nem pedig *Szepeskáptalan*.

Hol van *Kárpátalja*?

Érdeklődéssel hallgattam a Szlovák Rádió magyar adásában, majd a budapesti rádióban egy publicisztikai műsort, melyben hazai magyar és szlovák, illetve magyarországi publicisták beszélgettek a szlovák–magyar viszonyról.

Egyebek közt arról is szó esett, hogy vajon miért nem kért a Szlovák Köztársaság hivatalos formában a magyar kisebbségtől elnézést az 1945 és 1948 közt történekkért, ha már a zsidóság 1939 és 1945 közt folyt üldözéséért és a szlovákiai német kisebbség háború utáni kitelepítéséért a Szlovák Nemzeti Tanács kifejezte sajnálkozását. A beszélgetésben részt vevő szlovák szakember erre a kérdésre válaszolva egyebek közt ezt a szlovák kifejezést használta: *karpatskí Nemci*. Ezt a kifejezést a szlovák szöveget tolmácsoló hazai magyar szerkesztő így fordította le: *kárpátaljai németek*. Ez a téves megjelölés aztán az adás során többször is elhangzott, még a műsorvezető szájából is.

Először is tisztázzuk, hogyan került a szlovák nyelvbe a *karpatskí Nemci* kifejezés. Ehhez egy kicsit ismernünk kell az első Csehszlovákia történetét, pontosabban annak nemzetiségi viszonyait. Tudnunk kell, hogy az első Csehszlovák Köztársaság területén aránylag sok – közel 3 millió – német nemzetiségű lakos élt, részben összefüggő területeken, részben szórványokban. A Cseh- és Morvaországban, illetve Sziléziában élő németek magukat összefoglalóan *Sudetendeutsche*-nak nevezték, mivel legnagyobb részük a Szudétáknak nevezett hegyvonulat vidékén élt. Természetesen volt német lakosság úgyszólván minden nagyobb cseh és morva városban is, nemcsak a Szudéta-vidéken, hanem például Prágában, České Budějovicében, Brnóban stb. Politikai pártjuk, amely a hitleri hatalomátvételtől kezdve igen nagy szerepet játszott Csehszlovákia életében, a *Sudetendeutsche Partei* volt. A *Sudetendeutsch* cseh és szlovák megfelelője: *sudetský Nemec*, magyar megfelelője: *szudétanémet*.

A szlovákiai németek – kb. 170 000 lélek – nem éltek olyan zárt tömegekben, mint a cseh- és morvaországiak. Elég nagy és összefüggő egységet alkottak a szepességi németek – a „cipszerek” –, már kisebbet az ún. mánták – így hívták a Stósz–Mecenzéfi-vidéki német lakosságot –, a többi német lakos megoszott Szlovákia fővárosa és környéke, a bányavárosok és vidékük s más nagyobb városok közt. Ezek a németek magukat *Karpatendeutsche*-nak nevezték, politikai pártjuk a *Karpatendeutsche Partei* volt. Ennek a *Karpatendeutsche* kifejezésnek a szóelemek szerinti fordítása a szlovákban a *karpatskí Nemci* szókapcsolat. A magyar nyelvben „*kárpátnémet*” vagy „*kárpáti német*” kifejezés nem alakult ki a *szudétanémet* mintájára. Azért nem, mert a magyarban a *Kárpátok*, a *Kárpát-medence* szélesebb fogalom; nem szűkíthető le a Kárpátok hegyláncától övezett olyan kisebb területre, mint például Szlovákia. Ennél fogva magyarul csak *szlovákiai németekről* vagy *Szlovákiában élt vagy élő németekről* beszélhetünk.

Ami pedig a *kárpátaljai németek* kifejezést illeti: egyáltalán nem egyenértékű a szlovák *karpatskí Nemci* kifejezéssel, ugyanis nem vonatkozhat a szlovákiai németekre. Azért nem, mert *Kárpátaljának* magyarul az első Csehszlovák Köztársaság keleti országrészét, a hivatalosan *Podkarpatská Rus* elnevezésű területet nevezték. Emlegették ezt a területet annak idején *Ruszenszko*, sőt *Kárpáti-Oroszország* néven is. Hogy a *Kárpátalja* megnevezés mikor keletkezett, azt nem sikerült megállapítanom, de ez most nem is fontos. A lényeg az, hogy ezt a területet 1919-ben Csehszlovákiának ítélték oda, 1939-ben teljes egészében visszakerült Magyarországhoz, a második világháború befejeződése után pedig a helyreállított Csehszlovák Köztársaság lemondott róla a Szovjetunió javára. Így lett belőle 1946-tól az *Ukrán SZSZK Kárpáton túli területe*, hivatalos nevén: *Zakarpatszkaja Ukrajna*. Felőlünk nézve ez a terület nem a Kárpátokon túl, hanem a Kárpátokon innen fekszik, ezért magyarul inkább *Kárpát-Ukrajnának* nevezjük. *Kárpátaljának* az első Csehszlovák Köztársaság idején közel 3/4 millió lakosa volt, s ezek túlnyomó része ruszin, illetve rutén vagy a hivatalos magyar nyelvhasználat szerint kisorosz nemzetiségű. Éltek ott és élnek máig is elég szép számban magyarok, kisebb számban szlovákok, csehek, románok, és a nagyobb városokban kétségtelenül éltek németek is. Hogy ezekkel mi történt a második világháború után, arról meglehetősen keveset tudhatunk, de bármi történt, azért a Szovjetunió a felelős, nem a Szlovák Köztársaság.

Ne beszéljünk tehát *kárpátaljai németekről*, amikor a Szlovákia területén élt vagy élő németeket akarjuk megnevezni. Ez helytelen, sőt félrevezető megjelölés, s arra enged következtetni, hogy nem tudjuk, mit jelöl a *Kárpátalja* földrajzi név.

Ne fordítsuk szó szerint a földrajzi neveket!

Többször is felhívtuk már a figyelmet arra, hogy vigyázzunk a helységnevek, hegyek, völgyek, folyók, patakok nevének magyar megfelelőire. Elmondtuk, hogy nem szabad egyszerűen lefordítani egy-egy szlovák földrajzi nevet, mert sok esetben az elfogadott magyar földrajzi név nem szó szerinti megfelelője a szlováknak. Igaz, hogy

például a *Malé Karpaty* magyarul *Kis-Kárpátok*, a *Vysoké Tatry* *Magas-Tátra*, a *Velká Fatra* *Nagy-Fátra*, de már például *Velká Lomnica* magyarul nem *Nagy-Lomnic*, hanem *Kakaslomnic*, a tátrai *Studený potok* nem *Hideg-patak*, hanem *Tar-patak*, a *Velká studená dolina* nem *Nagy-Hideg-völgy*, hanem *Nagy-Tar-pataki-völgy*, a *Skalnaté pleso* nem *Sziklás-tó* hanem *Kő-pataki-tó*, és még folytathatnánk.

A fővárosunk közvetlen közelében levő hegyet, amely a fővároshoz csatolt Dévény (Devín) község fölött emelkedik, s amelyről azt tanultuk, hogy voltaképpen vele kezdődik a Kis-Kárpátok hegylánca, szlovákul *Devínska Kobylának* nevezik. Irodalmi folyóiratunkban egy szlovák nyelvből magyarra egyébként jól lefordított írásban találkoztam az említett hegynek ezzel a magyar megnevezésével: *Dévényi Kanca*. Egy kissé bizony elszomorodtam, hogy fiatal fordítóink ennyire nem ismerik a főváros környékét, hogy nem tudják, hogyan nevezik magyarul a pozsonyiaknak ezt a kedvelt kirándulólhelyét, ahová évekig tilos volt járni. A második világháború alatt azért nem lehetett oda eljutni, mert Hitler Dévény községet és környékét az úgynevezett Ostmarkhoz, vagyis Ausztriához csatolta, a háború után pedig a község is, a hegy is a határsávba esett, tehát engedély nélkül nem volt megközelíthető. Csak az 1960-as évek második felétől járhattunk újra Dévénybe és környékére. De most térjünk rá a lényegre! A szlovákul *Devínska Kobylának* nevezett hegyet magyarul sohasem hívták *Dévényi Kancának*. Ennek a hegynek a magyar neve *Dévényi-kúp*, illetőleg régebben *Dévényi-tetőként* is emlegették. Németül *Thebener Kogel* volt a neve, ezért került a pozsonyi magyar köznyelvbe ez az – úgy mondhatnánk – családias megnevezés: *Dévényi Kőgli*. A német *Kogel* szó kúp vagy süveg alakú hegyet jelent. A szomszédos Ausztriában, különösen Burgenlandban több *Kogel* elnevezésű hegy van, például *Drassburger Kogel*, *Marzer Kogel*, *Hutkogel* stb.

Ha jól tudom, a *Devínska Kobyla* megnevezés sem valami nagyon régi, ez első köztársaság idején szlovákul is inkább a *Kogel* német szót használták. De nem ez a lényeges. Az illetékes szlovák intézmény olyan elnevezéssel illeti a szóban forgó hegyet, amilyennel jónak látja, nekünk azonban emiatt nem szabad megváltoztatnunk egy régen meglevő, elfogadott magyar földrajzi nevet, s nem szabad szó szerinti fordítással helyettesítenünk.

Ráadásul a *Devínska Kobyla* szó szerinti fordítása: *Dévényi Kanca* – ellenkezik a hegyeknek a magyar nyelvben szokásos megnevezéseivel. Ha egy kicsit utánanézzünk, hogyan is nevezzük magyarul a kisebb-nagyobb hegyeket, sokféle elnevezést találunk, amilyen például a *csúcs*, *kúp*, *tető*, *oszlop*, *kő*, *hát*, *domb*, *torony*, *nyereg*, *gerinc*, *magaslat* stb. A Bélai-havasokban (Belianske Tatry) még ilyen tréfás megnevezés is akad: *Bolond Gerő* (szlovákul: Hlúpy), vagy a hegy formájára utaló megnevezés: *Mészárszékek* (Jatky), de *kanca* nevű hegyet egészen biztosan nem találunk. A *Devínska Kobyla* tehát helyesen magyarul: *Dévényi-kúp*, és nézzük el az idősebb nemzedéknek, ha ezt a hegyet *Dévényi Kőgliként* emlegeti!

Földrajzi meghatározásként hallhattuk a Szlovák Rádió magyar adásában ezt a kifejezést: *Kassai katlan*. Könnyű rájönni, hogy a szlovák *Košická kotlina* szókapcsolatot fordították le így. Való igaz, hogy a szlovák *kotlina* szó egyik jelentése katlan, pontosabban völgykatlan, másik jelentése azonban medence. Jegyezzük meg, hogy mindkét esetben földrajzi meghatározásról van szó. Tudjuk, hogy mind a *katlan*, mind a *meden-*

ce szavunknak van még több más jelentése is. Mit nevezünk a földrajzban *katlannak*, pontosabban *völgykatlannak*? A magas, meredek hegyekkel körülvett, kerekded mély területet. A *katlan*, *völgykatlan* szó általában nem valamilyen nagyobb tájegységet határoz meg; egy nagyobb hegységen belül lehet számos völgykatlan. Ezzel szemben a *medence* nagyobb tájegységet jelöl. Meghatározása: a Föld felszínének viszonylag mélyen fekvő vagy hegységektől körülvett része. Ezért beszélünk például *Kárpát-medencéről*, *Duna-medencéről*, s hazánkban belül például *Poprádi-medencéről* vagy *Kassai-medencéről*. A szlovák nyelv ezeknek a fogalmaknak a jelölésére a *kotlina* szót használja, tehát *Karpatská kotlina*, *Dunajská kotlina*, *Popradská kotlina*, *Košická kotlina* az említett magyar kifejezések megfelelője. A tájegységet jelentő szlovák *kotlina* szót tehát ne fordítsuk *katlannak*, mert helyes megfelelője a *medence* szavunk.

Mit jelent a *magyarság* szó?

Szlovák politikustól hallottam mélységes megvetéssel kiejteni ezt a szót: *maďarstvo*, azzal a megjegyzéssel fűszerezve, hogy ez ellenszenves, visszataszító kifejezés, amely neki a szerinte gyűlöletes *Deutschtum* szót juttatja az eszébe.

Valami baj van itt az említett szavak értelmezésével. Az bizonyos, hogy a szlovák politikus a *maďarstvo* szót a *magyarság* szavunk megfelelőjeként használta. Úgy vélem, hogy a magyar szavak jelentésének magyarázatára a magyar nyelvtudósok illetékesek. Ezek állították össze, szerkesztették meg *A magyar nyelv értelmező szótárát*, amelyben utánanézhethünk, mi mindent jelent a *magyarság* szó.

Az értelmező szótár három pontban foglalja össze ennek a csak egyes számban használatos főnévnek, a *magyarság*-nak a jelentéseit. Az 1. pontba a következő jelentések tartoznak: a *magyar* melléknévvel kifejezett sajátság, jelleg azoknak a tulajdonságoknak az összessége, amelyek a magyar embereket, népet, nemzetet jellemzik. Továbbá jelentheti ez a szó ennek a sajátságnak valamely árnyalatát is. Például: haladó magyarság. Ugyanígy jelentheti valakinek vagy valaminek a magyar voltát. Például: Magyarságát Amerikában is megőrizte; Jellemző Munkácsy képeinek magyarsága stb. Ez utóbbi esetben a *magyarság* szó szlovák megfelelője nem *maďarstvo*, hanem a *maďarskosť* főnév, illetve a *maďarský ráz* szókapcsolat.

A 2. pontba a *magyarság* szó alábbi jelentései tartoznak: beszédben, stílusban az a tulajdonság, hogy valami megfelel a magyar nyelv szellemének, törvényeinek, szerkezeti szabályainak. Beszélhetünk helyes, hibás, tökéletes, tört stb. magyarságról. Például: János hibátlan magyarsággal ír és beszél; Amerikai ismerősünk tört magyarsággal szólalt meg; stb. Jelentheti a *magyarság* főnév a magyar nyelv valamelyik táji változatát, valamely magyar nyelvjárást. Például: Dunántúli magyarsággal, szegedi magyarsággal beszél. Ezt a jelentést nem lehet szlovákra a *maďarstvo* szóval lefordítani, ennek a jelentésnek a *maďarčina* szlovák szó felel meg. Tört magyarsággal beszél – ezt szlovákul így mondjuk: *hovorí lámanou maďarčinou*.

A 3. pontba a *magyarság* szó következő jelentései tartoznak: a magyarok, magyar emberek összessége, a magyar nép, a magyar nemzet. Például: A világháborút az egész

magyarság megszenvedte. Jelentheti ez a szó a magyarok valamely csoportját, nagyobb tömegét. Például: amerikai magyarság, külföldi magyarság stb. Ilyen értelemben lehet a *magyarság* szót *maďarstvo*-nak fordítani szlovákra, de egyszerűen *Maďari*-nak is. A *magyarság* szó jelentheti az egymást követő magyar nemzedékek összességét vagy a nemzedékek egyikét is. Például: középkori magyarság, letelepedett magyarság stb.

Hasonló értelemben beszélhetünk németiségről, szlovákságról, romániségről – ezek a szavak többé-kevésbé ugyanazokat a jelentéseket hordozzák, mint a *magyarság* szó.

Más népnévkből is képezhetünk *-ság*, *-ség* képzővel főnevet, de ezek nem mindig hordoznak olyan jelentést, mint az előbb említettek. Például, az *angolság*, *franciaság*, *olaszság* szót nem szoktuk az adott népre vonatkoztatni, de ilyen szókapcsolatokban használjuk: rossz franciasággal, jó angolsággal, kifogástalan olaszszággal beszél stb.

Ami pedig a *Deutschum* szót illeti, tudomásom szerint nincs pejoratív jelentése. Hogy egyes politikusok annak idején ezzel a szóval netán visszaéltek, az lehet, de ez a szó a német értelmező szótár szerint se többet, se kevesebbet nem jelent, mint ezt: németiség, olyan értelemben, hogy a német nép, nemzet, illetve valakinek vagy valaminek a német volta. A németben van *Ungarntum*, *Slaventum*, *Judentum* szó is, s ezeknek sincsen semmiféle ellenszenves mellékértelmük, jelentésük egyszerűen ‘magyarság’, ‘szláváság’, ‘zsidóság’.

Ilyen gyűjtőfogalmak: munkásság, parasztság, lakosság – a munkások, parasztok, lakosok összessége értelemben – a szlovákban is vannak: robotníctvo, roľníctvo, obyvateľstvo.

Úgy vélem, eléggé bebizonyítottuk, hogy a *magyarság* szót nincs okunk ellenszenves kifejezésnek minősíteni. Hogy ez a furcsa „szakvélemény” milyen tévedésen, félreértésen alapszik, azt nem tudom megmagyarázni, de nem is kíváncsi lennék.

SZÓTÉVESZTÉS, HIBÁS SZÓVÁLASZTÁS

Mi a *dikics*?

Irodalmi folyóiratunkban olvashattuk ezt a mondatot: „*Háromlábú dikicsen is lehet közösséget és kultúrát teremteni.*” Aki ezt így mondta, illetőleg írta, minden bizonnyal azt akarta kifejezni, hogy a közösség és a kultúra megteremtése nagyon szerény körülmények közt is lehetséges. Csakhogy valami zavar van itt ezzel a képes kifejezéssel: „*háromlábú dikicsen*”. Miért? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, először is tisztáznunk kell, mi is a *dikics*, és lehet-e háromlábú. Nos, az értelmező szótár, a tájszótár és a történeti-etimológiai szótár tanúsága szerint a *dikics* egy szerszám, mégpedig: hosszában hajlott, éles hegyben végződő, a fogás helyén rendszerint posztóval vagy bőrrrel bevont kés, penge, melyet cipészek, csizmadiák bőr vágására, különösen a talp, a sarok kikerekítésére használnak. Hiába nyomoztam utána, van-e a *dikics*nek más jelentése is, ilyet nem találtam. Az imént idézett meghatározásból világosan kiderül, hogy a *dikics* nem lehet háromlábú, és egyáltalán nem lehet ülőalkalmatosság. A kifogásolt mondat megfogalmazójának alighanem az az egyszerű *háromlábú szék* járt az eszében, amely minden cipész vagy csizmadia műhelyében megtalálható. Ezt az alacsony, kerek, homorú ülőkével ellátott széket, amelyen ülve a cipész, a csizmadia dolgozik valamelyik szerszámával, tehát akár *dikiccsel*, *suszterszéknek*, esetleg *vargaszéknek* nevezik. Ez a szék valóban háromlábú. Nem tudom, van-e a *suszterszéknek* a tájnyelvben valamilyen más neve, de ha történetesen van, akkor nem a *dikics* az. Mindent összevéve: ha arra akarunk utalni, hogy nagyon szerény, szegényes, kényelmetlen körülmények közt is el lehet valamit érni, akkor mondhatjuk például ezt: *Háromlábú suszterszéken is lehet közösséget és kultúrát teremteni.* Ebben a mondatban az utalás világos és félreérthetetlen.

Mit jelent a *bűnbak* szó?

Egy rádióhír, amely valamiféle kereskedelmi szabálytalanságról számolt be, ezzel a mondattal végződött: „*Sajnos ebben az árusító a bűnbak*”. A szövegösszefüggésből az derült ki, hogy voltaképpen azt akarták a hallgatósággal közölni, hogy az árusító a hibás, ő a vétkes, vagyis a *bűnbak* szó teljesen helytelenül került ebbe a mondatba. Mert mit is jelent a *bűnbak*? Azt a személyt, akire valamely bűn felelősségét és következményét átháríthatják, ha az igazi bűnöst nem ismerik, vagy leplezni, menteni akarják. Lehet tehát valakit, aki teljesen ártatlan, *bűnbaknak állítani*, lehet valakit *bűnbaknak megtenni*, lehet *bűnbakot keresni*, magára vehet valaki igaztalan vádat mint *bűnbak* stb. A

magyar *bűnbak* szó a német *Sündenbock* tükörfordítása. A kifejezés szemléleti alapja a Bibliában, Mózes harmadik könyvében szereplő bak, melynek fejére Áron a két kezét teszi, hogy Izraelnek minden bűne reá háruljon, s így küldi ki a pusztába. Vagyis ha valaki valamely hiba, esetleg csíny, vétke, csalás elkövetésében valóban hibás, vétkes, bűnös, az semmiképpen nem lehet bűnbak. Arra legfőljebb azt mondhatjuk: *ludas a do-logban*. Tehát a kifogásolt mondat így volna helyes: Sajnos ebben az árusító a hibás, a bűnös, illetve az árusító a ludas.

A menyecskéket is férjhez adják?

Rádióriporter beszámolójából való a következő kifejezés: *eladó sorban levő menyecskék*. Figyeljük meg jól ezt a szókapcsolatot! Aki ezt így „összeszerkesztette”, vagy azt felejtette el, mit is jelent a *menyecske* szavunk, vagy azzal nem volt tisztában, mit jelent az *eladó sorban* levő szókapcsolat.

Kezdjük talán azzal, mit jelent az *eladó* melléknév! Először is olyan tárgyat, cikket, esetleg eszmei értéket, amelyet eladásra szántak, kínálnak, amelyet meg lehet venni. Van tehát eladó ház, eladó festmény stb. És mondhatjuk például ezt: a becsületem, az elveim nem eladók. Az *eladó* melléknév második jelentése: Olyan leány, aki már elérte azt a kort, vagy abban a korban van, amelyben a lányokat általában férjhez adják. Például: A szomszédnak két eladó leánya van; A kovács leánya időközben eladóvá serdült; stb. *Eladó sorban* vagy *eladó korban* van: ez azt jelenti: a leány elérte a kort, amikor férjhez lehet adni.

Menyecske szavunk jelentése: fiatalasszony, ifiasszony; általában fiatalabb, rendszerint csinos, eleven, életvidám asszony. Például: új menyecske, tűzről pattant menyecske stb.

Mindebből tehát világos, hogy eladó sorban csak hajadon lehet, menyecske semmiképpen sem, hiszen ő már férjnél van.

Mit jelent a *nyílt város* kifejezés?

A rádióban hallottam, hogy egy bizonyos város sajnos el fog pusztulni, mert *nyílt várossá* nyilvánították, tehát összelövik, lerombolják. Nem tudom, hogyan keletkezett ez a félreértés, mert katonai értelemben a *nyílt város* a katonailag nem védett, meg nem erősített várost jelenti. Ha egy várost nyílt várossá nyilvánítanak, az azt jelenti: a katonaság kivonul onnan, éppen azért, hogy ott ne legyenek utcai harcok, s az ellenségnek ne legyen oka a várost tönkretenni. Még emlékezhetünk rá, hogy a második világháború idején például Rómát nyílt városnak nyilvánították, így maradhatott meg épségben. Az úgynevezett tisztességes hadviselés esetén a nyílt várost nem lövik össze, nem rombolják le, hiszen harc nélkül átengedték.

Van-e egészségügyi láda?

A Szlovák Rádió magyar adásában egy alkalommal a szokványos játék keretében meg lehetett nyerni egy tárgyat, amelyet a műsorvezető *egészségügyi ládának* nevezett. Azok, akik jelentkeztek, hogy megpróbálják megválaszolni a feltett kérdéseket, vagyis meg akarták nyerni a szóban forgó tárgyat, minden bizonnyal tudták, mit szeretnének megkapni.

Egy olyan kis ládát, amely az elsősegélynyújtáshoz szükséges orvosi szereket tartalmazza, s amelynek kötelezően ott kell lennie például minden gépkocsiban. Őszintén szólva nem tudom, honnan származik az *egészségügyi láda* megnevezés, mert nem szlovákból vagy más nyelvből való tükörfordítás. Szlovákul ezt a tárgyat általában *lekárnička*-nak nevezik, helyes magyar neve pedig legjobb tudomásom szerint *mentő-láda*, esetleg *elsősegély-felszerelés*. A magyar nyelv ismer *mentőszekrényt* is: ez egy kisméretű szekrény, amely többnyire falra akasztható. Ilyen mentőszekrény az iskolákban, hivatalokban és általában munkahelyeken szokott lenni. Az persze igaz, hogy a szlovák *lekárnička* szó jelenthet *házi gyógyszerládát* (régiesebben: *házipatikát*), illetve *úti gyógyszerládát* is. Ez azonban nem változtat azon, hogy a gépkocsikban *mentőláda* van, nem pedig *egészségügyi láda*.

Mi az ötödik hadoszlop?

Valaki *ötödik hadtestnek* nevezett egy bizonyos csoportot, amely szerinte összejátszik az ellenséggel, s annak érdekében dolgozik. Nem feladatunk eldönteni, van-e vagy nincs valahol most ilyen csoport, de ha volna, nem az *ötödik hadtest* volna a helyes megnevezése. A *hadtest* több hadosztályból álló magasabb fokú katonai egység, és több hadtest együtt alkotja a hadsereget. *Hadtest* szavunknak átvitt értelme nincsen. Támadásra induló csapat- és seregtestek fölvonulási alakzatát *hadoszlopnak* nevezzük, s ennek az – úgy mondhatnánk – alkalmi egységnek a megnevezése hordozhat átvitt értelmet is. Az *ötödik hadoszlop* szókapcsolat jelenti azoknak az összességét, akik a háttországban az ellenséggel összejátszva annak sikeréért dolgoznak. Más nyelvekben is ez az elnevezés használatos, németül: a *fünfte Kolonne*, szlovákul a *piata kolona*, franciául a *cinquième colonne* felel meg az *ötödik hadoszlop* megnevezésnek.

Példány vagy példányszám?

Egy valamilyen okból kifogásolt könyvről így számolt be egy rádióhír: „A *forgalomban levő példányszámokat az ügyészség lefoglaltatta.*” Mi a helytelen ebben a mondatban? Nem nehéz rájönni, hogy a *példányszámok* összetett szó használata. Mit jelent a *példányszám* főnév? Valamely sajtótermék egyszerre megjelenő példányainak számát.

Beszélhetünk például arról, hogy egy lap, regény, plakát stb. tízezres példányszámban jelent meg, hogy egy kiadvállalat nagy példányszámban jelentet meg detektívregényeket stb. Egy könyvnek vagy akár folyóiratnak azonban nem példányszámai vannak forgalomban, hanem *példányai*. Mert valamely nyomdaterméknek, illetve kézírással sokszorosított műnek egy-egy darabját *példánynak* nevezzük, nem pedig *példányszámnak*. Folyóiratnak, lapnak, újságnak vagy más időszaki szellemi terméknek egy időben megjelenő, azonos tartalmú és sorszámú példányai nevezhetők *számnak*, ugyanúgy ezek közül egy-egy is. Tehát mondhatjuk, hogy a folyóirat májusi száma, az újság szombati száma, a lap következő száma stb., de a *példányszám* szót ilyen értelemben nem használjuk. Az ügyészség tehát nem példányszámokat, hanem példányokat foglaltatott le.

Légkör vagy légtér?

Rádióhírből idézem: „Az amerikai repülőgépek urai az afgán légkörnek.” Mit kifogásolhatunk az idézett mondaton? A *légkör* főnevet, mert az nem illik bele ebbe a mondatba. Azért nem, mert az adott esetben egy államnak a felségjoga alá tartozó légi területéről van szó, és azt nem nevezzük *légkörnek*.

Mit jelent a *légkör*? Némely égitestet, különösen a Földet körülvevő gáznemű anyagokból álló burkot, ennek bennünket körülvevő alsó, sűrűbb tömegét: a levegőt. Átvitt értelemben lehet a *légkör* valamely társadalmi közösségben uralkodó magatartásbeli, erkölcsi nézetek összessége; például van *forradalmi légkör*, de jelenthet a *légkör* valamely közös ügyszóhoz való viszonyulásban kifejeződő általános hangulatot is. Van például *kedvező légkör*, *baráti légkör*.

A repülőgépek azonban nem valamely ország légkörének, hanem *az ország légtérének urai*, mert az állam felségjoga alá tartozó légi terület neve: *légtér*.

Ki a parlamber?

Mind a Szlovák Rádió magyar adásában, mind a budapesti rádióban hallottam ‘parlamenti képviselő’, ‘a parlamber tagja’ értelemben ezt a szót: *parlamber*. Az első esetben egy cseh parlamenti küldöttség tagjait nevezték *cseh parlambereknek*; a másik esetben a strassburgi Európa Parlamber tagjairól volt szó, őket nevezték *parlambereknek*.

A francia eredetű *parlamber* szónak a magyarban ilyen értelemben való használata számomra új jelenség, hiszen eddig úgy tudtuk, hogy a *parlamber* háború idején katonai parancsnok által az ellenséges hadsereghez küldött katonai személy. Általában helyi vagy általános fegyverszünet előkészítése, halottak és sebesültek elszállítása, megadásra való felszólítás stb. céljából küldenek a hadviselő felek parlambereket, akiknek személye a nemzetközi jog értelmében sérthetetlen.

A *parlamber* szónak a szlovákban a *parlamentár* szó felel meg; jelentése: vyjednávatel, azaz egyezkedő, tárgyaló személy, ez tehát pontosan megegyezik a szó ma-

gyar jelentésével. A német nyelvben, amelyből ez a francia eredetű szó a magyar nyelvbe került, a *Parlamentär* forma használatos, s ennek jelentése is kizárólag ‘*Unterhändler*’, vagyis tárgyaló, közvetítő személy. A képviselőt német szóval *Abgeordneternek*, idegen eredetű szóval *Parlamentariernek* nevezi a német nyelv, *Parlamentärnek* semmiképpen sem.

Nem kétséges, hogy a *parlament* szónak köze van a *parlament* szavunkhoz. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárából megtudhatjuk, hogy a *parlament* szó nemzetközi szócsaládba tartozik, megtalálható az angolban, franciában, németben és számos más nyelvben. Az ‘országgyűlés’ jelentésű *parlament* szó nyilván Angliából, a parlamenti rendszer hazájából terjedt el. Az angol szó előzménye a francia *parlement* (parlomen), melynek végső forrása a francia *parler* – ‘beszél’ ige. A magyar szócsalád – *parlament*, *parlamentáris*, *parlamentarizmus*, *parlament* – közvetlen forrása elsősorban a megfelelő német nyelvi forma.

De most nézzük meg, hogyan is áll a dolog a francia nyelvben! A *parlement* (parlomen) francia főnév jelentései közt megtaláljuk az ‘országgyűlés’, ‘parlament’, illetve ‘országház’ – a parlament épülete – jelentést. Ami a magyarban használatos *parlament* szó francia megfelelőjét, a *parlementaire* (parlomanter) szót illeti, az lehet melléknév és főnév is. A francia melléknév jelentései: 1. parlamenti, országgyűlési, 2. az országgyűlés méltóságához illő, udvarias, parlamentáris, 3. katonai értelemben *parlamentéri*, például: *drapeau parlementaire* (drapó parlomanter) – parlamenti zászló. Főnévként a *parlementaire* francia szó első jelentése: az országgyűlés tagja, a második: a parlamentáris rendszer híve, s a harmadik jelentés: katonai parlamente, fegyverszünetről, békéről stb. tárgyaló követ, békekövet.

Vagyis a francia nevezheti a parlamenti képviselőt, a képviselőház tagját *parlementaire*-nek, a magyar nyelv azonban – a német nyelv közvetítésével – e szónak csak a harmadik, a katonai jelentését vette át *parlament* formában.

Nem hiszem, hogy szükségünk van arra, hogy a *parlament* szót egy újabb jelentéssel ruházzuk fel a magyarban, érte rajta a nemcsak eddig is *parlament*nek nevezett katonai személyt – akiről a szó hallatán nyomban eszünkbe jut a fehér zászló és a békeköveti küldetés –, hanem azt a személyt is, aki egyszerűen a parlament tagja, vagyis parlamenti képviselő.

Inkább ne beszéljünk tehát *cseh parlamenterekről*, amikor egy cseh parlamenti küldöttség tagjairól van szó, nevezzük őket egyszerűen képviselőknak, és ne nevezzük az Európa Parlament tagjait *parlamentereknek*, még ha ez így egyeseznek talán „előkelőbbnek” tűnik is fel.

Mi a szikvíz?

Vannak szavaink, amelyeket ma már ritkábban használunk, s így az újabb nemzedékek sokszor nem is tudják, hogy ezek a szavak pontosan mit jelentenek. Ilyen szó például a *szikvíz* is, bár az értelmező szótár nem jelöli elavultnak, hanem hivatalosnak és választékosnak. Jelentése: szódavíz. Összetételei, a *szikvízgyár*, *szikvízüzem* talán hasz-

beszélhetünk *valakinek* vagy *valakiknek* az *anyagi jóvátételéről*, hanem csakis *anyagi kárpótlásáról*. Ha pedig a *jóvátétel* szót akarjuk használni, másképpen kell megfogalmaznunk a mondatot, például így: Fogadjanak el törvényt a *politikai okokból meghurcoltaknak járó anyagi jóvátételéről*.

Mi a növénykultúra?

Hetilapunkban olvashattuk ezt a mondatot: „...*tavaly az exportált búza mennyisége 2740 tonna volt, de a vámhivatal kimutatása szerint az idei év első három hónapja során 2756 tonnát szállítottak külföldre ebből a növénykultúrából*”.

Ebben az összetett mondatban nem az a hiba, hogy a második tagmondatban nem ismétlődik a *búza* szó, csak egy más szóval utalnak rá. A hiba az, hogy esetünkben ezt a búzára visszautaló szót – *növénykultúra* – nem valami jól választották meg.

Búza szavunk – mint tudjuk – sok mindent jelenthet. Növényteni szempontból a pásztfüvek családjába, gazdasági szempontból a gabonafélék közé tartozó növényt, amely érés előtt élénkzöld, megérve sárga színű, termése szemtermés. Tudjuk, hogy van *őszi búza*, *tavaszi búza*, *csupasz búza* stb. *Búzának* nevezhetjük a nagy tömegben vetett ilyen növényt is. *Érik a búza*, *araják a búzát* – ezekben a mondatokban a *búza* szó a *növényállományt* jelenti. De jelentheti a *búza* szavunk az egész *búzatáblát* is, például: *egy hold búza*. A búza megérett és learatott termését röviden szintén *búzának* nevezzük, például: *kévébe kötik, keresztekbe rakják, behordják, csépelik a búzát*. A szóban forgó növény *kicsépelet szemtermését* is *búzának* nevezzük. Például: *egy vagon búza, egy zsák búza; a gazda örölteti a búzáját, a gazdasszony búzát szór a baromfinak; stb.*

Mindebből világos, hogy amikor ennyi vagy annyi tonna búzáról beszélünk, akkor a *búza* szón a búza szemtermését értjük. Így van ez idézett mondatunkban is, az ott említett exportált búza természetesen szemtermés. Ezért nem érezhetjük helyesnek a második tagmondat megfogalmazását, mely szerint „...2756 tonnát szállítottak külföldre ebből a *növénykultúrából*”. Mint már mondtam, nem az a hiba, hogy a mondatban nem ismétlődik a *búza* szó, csak utalnak rá. A hiba az, hogy ehhez a visszautaláshoz nem a búza egyértelmű meghatározására szolgáló, legközelebbi – úgy mondhatnánk – gyűjtőfogalmat használták, hanem egy olyan szót, amely bizonyos esetekben vonatkozhat ugyan a búzára is, de sohasem annak szemtermésére.

Kezdjük azon, hogy a *növénykultúra* összetett szót még a szakkönyvek is ritkán alkalmazzák, s ha mégis, akkor ‘növényállomány’ értelemben használják. A *kultúra* idegen szó egyik értelme lehet ‘termesztés’, továbbá ‘a termesztett növény által borított terület’. Ilyen értelemben a búza is, más termesztett növény is lehet kultúra. Ugyanakkor a búza kétségtől *kultúrnövény* is, mivel a kultúrnövény az a növény, amelyet az ember vadon termő növényből megneemesített, megtelepített, és külön gondozással nevelt és nevel, főként azért, mert gazdaságilag szüksége van rá. A *kultúrnövény* magyarul: gazdasági vagy termesztett növény.

Gondolom, az elmondottakból világos, hogy sem a *növénykultúra*, sem a *kultúra*, sem a *kultúrnövény* szó nem alkalmas arra, hogy a ‘szemtermés’ értelmében használt

búza szóra utaljon. A felsorolt szavak fogalomköre ugyanis szűkebb, mint a *búza* szóé. Amikor utalni akarunk egy fogalomra, akkor annak általános meghatározásából szoktunk kiindulni. Nézzünk egy más példát: A gyárban tavaly 50 000 tengelykapcsolót állítottak elő, és 20 000 darabot exportáltak ebből az alkatrészből. Itt sem ismételtük az első mondatban szereplő termék pontos nevét a második mondatban, hanem visszautaltunk rá egy – úgy mondhatnánk – föléje rendelt fogalommal.

Ezt kellett volna tenni a mi idézett mondatunk esetében is. Tehát: „...*tavaly az exportált búza mennyisége 2740 tonna volt, de ...az idei év első három hónapja során 2756 tonnát szállítottak külföldre ebből a gabonaféléből*”. A búza ugyanis gazdasági értelemben a gabonafélék közé tartozik; a gabonafélék fogalmába szépen beleillik a mondatban szereplő ‘szemtermés’ értelemben is.

Mit jelent az *apropó* szó?

Többször is felhívtuk már a figyelmet arra, hogy nemegyszer fölöslegesen használunk idegen szavakat szóban vagy írásban. Azt is elmondtuk jó néhányszor, hogy ha már használunk egy-egy idegen szót, ügyeljünk, hogy megfelelő formában és helyes értelemben használjuk.

A következőkben a beszélt nyelvből idézek egy olyan példát, amelyben valami nincs rendben az ott előforduló idegen szóval.

Rádióadásban hangzott el egy bűnözőről: „*Egy gyűjtogatás apropóján tizenöt kemény évet kapott.*” Annyit minden tüzetesebb vizsgálódás nélkül megállapíthatunk, hogy a francia eredetű könnyed, azt mondhatnánk, derűs hangulatú *apropó* szó valahogy nem illik a gyűjtogatáshoz és az érte kiszabott büntetéshez. De nézzünk most utána, mit is jelent az *apropó* idegen szó. Határozószóként a jelentése: kellő időben, kapóra, alkalmasan. Például: Éppen *apropó* érkeztem. Mondat értékű szóként a jelentése a következő: igaz is, erről jut eszembe; ebben az értelemben akkor használatos, amikor társalgásban vagy előadásban új tárgyra akarunk térni. Például: *Apropó*, szeretnék valamit kérdezni. A kifogásolt mondatban az *apropó* szó főnévként szerepel, ami magában véve még nem hiba. Az *apropó* főnév jelentése: véletlen, közbejött eset, amely valaminek új fordulatot ad, alkalom. Lehet például valaminek szerencsés *apropója*. Ragozott formában is lehet az *apropó* szót használni. Például: Milyen *apropóból* – azaz milyen alkalomból, milyen előállt helyzetből – hangzott el ez a kijelentés? A *valaminek az apropóján* szókapcsolat sem eleve helytelen. Mondhatnánk például ezt: Ennek az *apropóján* elhangzott egy elmarasztaló vélemény. De hogy valaki *egy gyilkosság apropóján* tizenöt évet kapott – ezt így legföljebb tréfásan, gúnyosan lehet mondani. Tizenöt kemény évet nem egy gyűjtogatás *apropóján* kap az elkövető, hanem egy gyűjtogatásért, esetleg egy gyűjtogatás büntetéseként. Egyébként még annyit meg kell jegyeznünk, hogy az *apropó* idegen szó ma már ritkán használatos, ezért az értelmező szótár is régiesnek minősíti.

Arc szavunk származékai és szokatlan jelentései

„Mindezek következtében arcátlaná válik az eredetileg változatos szépségű táj” – állapította meg szülőfalujáról egy elkeseredett polgártársunk, miután kifogásolta a megfontolatlan erdőirtást, a helytelen beépítést és a hasonló változtatásokat.

Vajon válhat-e egy táj *arcátlaná*? Aki ismeri az *arcátlan* – régiesen *orcátlan* – melléknév pontos jelentését, azt válaszolja a feltett kérdésre: nem. Nézzük hát meg, melyek az *arc*, *orca* főnévből képzett *arcátlan*, *orcátlan* melléknév jelentései! 1. Kihívó viselkedésű, durva módon szemtelen, pimasz személy. Például: arcátlan kölyök, arcátlan gazember. 2. Régies értelemben: olyan személy, akinek erkölcsi érzéke annyira eltompult, hogy viselkedésének bántó, aljas voltát nem érzi, következményeit pirulás nélkül viseli el, nem szégyelli magát; szemérmetlen, szégyentelen. 3. Arcátlan személyre jellemző magatartás, megnyilatkozás. Például: arcátlan hazugság, viselkedés, beszéd stb.

Világos tehát, hogy az eredetileg szép táj nem válhat *arcátlaná*. A falujának és környezetének elcsúfításán kesergő ember azt akarta kifejezni, hogy az egykori szép táj elvesztette eredeti *arculatát*, megfosztották jellegzetességeitől; jellegtelenné vagy ahogyan talán egyesek mondanák: *arctalaná* vált. Ezt az *arctalan* melléknévet szótárainkban hiába kerestem, nem közli az értelmező szótár – legalábbis annak első kiadása nem –, és tudomásom szerint nem tüntetik fel kétnyelvű szótáraink sem. A köznyelv azonban használja, nem annyira konkrét, inkább átvitt értelemben. Az *arctalan* tehát nem azt jelenti, hogy valakinek a valóságban nincs arca, hanem azt, hogy valami, esetleg valaki homályos, bizonytalan, elmosódó, nem meghatározható, jellegtelen. Ilyen értelemben van például arctalan tömeg, arctalan ellenség, és arctalaná, azaz jellegtelenné, egyéni vonásait vesztetté válhat az eredetileg változatos szépségű táj.

S ha már az *arc* főnév származékaival foglalkoztunk, szenteljünk egy kis figyelmet magának az *arc* főnévnek, pontosabban egy olyan jelentésének, amely itt-ott feltűnik a politikai szóhasználatban, és nyilvánvalóan idegen hatásra utal. A rádió meg a tévé híryananyagában néha hallhatunk már ilyesmit egy-egy politikusról, kormányról, államfőről: *inkább csak arra törekszik, hogy ne veszítse el az arcát*, illetve: *hogy megőrizze az arcát*. E kifejezések értelme: hogy ne játssza el a tekintélyét, ne járassa le magát, illetve, hogy megőrizze, megtartsa tekintélyét, jó hírét, csorba ne essék a tekintélyén, mentse a becsületét stb. A német nyelvben elfogadott kifejezés a *das Gesicht verlieren*, ami szó szerint valóban azt jelenti: elveszti az arcát, és a *das Gesicht bewahren*, azaz szó szerint lefordítva: megőrzi, megtartja az arcát. A szlovákban is megvan ennek a megfelelője: *stratiť tvár*, illetve: *zachovať si tvár*. A magyar nyelvben az *arc* főnév jelentései közt nincs olyan, amely határozottan a tekintélyre utalna. Az *arc* szó jelentései: 1. az ember fejének előrésze, amelyen a szem, orr, száj van; 2. az ember fejének az orr és a száj mellett található két húsos, párnás része, *orca*; 3. átvitt értelemben: valaminek a külső megjelenési formája, külseje, *arculat*; 4. ugyancsak átvitt értelemben: valakinek vagy valaminek igazi arca: igazi egyénisége, igazi mivolta. Az *arculat* szavunk átvitt értelme – valaminek a lényegét kifejező külső megnyilvánulása, jellemző külső képe, látható része – valamivel közelebb áll ahhoz, amit az említett német szókapcsolatban a *das Gesicht*, illetve a szlovák szókapcsolatban a *tvár* szó kifejez. Mégsem merném javasol-

ni az *elveszti az arculatát, megőrzi az arculatát* szókapcsolatokat annak kifejezésére, hogy valaki vagy valami lejárhatja magát, illetve, hogy megőrzi tekintélyét, megőrzi becsületét, menti becsületét.

Érme vagy érem?

A Szlovák Rádió magyar adásában hallhattuk, hogy a miniszter asszony átnyújtotta a távozó nagykövetnek a külügyminisztérium *emlékérméjét*. Ha leválasztjuk az *emlékérméjét* szóról a tárgyragot és a birtokos személyragot, a következő szóalak marad meg: *emlékérmé*. A kérdés az, helyes-e az adott esetben ez a szó. Tisztázzuk tehát, mit jelent az *érme* főnevünk! Az érme először is fémből készült pénzdarab, illetőleg a viteldíjnak, használati díjnak automata útján leróható fizetési eszköze, azaz tantusz. Van tehát például öt-, tízkoronás érme, vagy inkább csak volt – s nem is nálunk, hanem Magyarországon – telefonérme. Megemlíthetjük, hogy *érméknek* nevezi a szakácmesterség a kerek alakú, hirtelen sült kis húsdarabokat. Az *emlékérmé* összetételt szótáraink nem közlik, pedig voltaképpen létezik ilyesmi is: bizonyos évfordulók alkalmával szokás meghatározott számú különleges pénzérmevet veretni, amelyek fizetőeszközként is szolgálnak, de elsősorban a gyűjtőket érdeklik, akik sok esetben a névértékükön felüli árat adnak értük. Ezeket végül is lehetne *emlékérméknek* hívni. Csakhogy egy távozó nagykövetnek nem *emlékérmét* adnak, hanem *emlékérmét*. Mit jelent pontosan az *érem* szavunk? Először is állapítsuk meg, hogy az érem sohasem fizetőeszköz, mint az érme. Meghatározása a következő: rendszerint nemesfémből vert vagy öntött, s domborművű ábrával és felirattal díszített kis korong, melyet kitüntetésül, díjazásul, emléktárgyul adnak valakinek. Van tehát például *olimpiai érem*, *vitészégi érem*, *érdemérem* és van *emlékérem*. A művészetben *éremnek* nevezik a rendszerint nem nemesfémből öntött vagy vert, a pénzdarabnál nagyobb, mindkét oldalán domborművel ellátott korongot, amely arcképpel vagy más ábrázolással és szöveggel valamely nevezetes személy vagy esemény, intézmény emlékének megörökítésére készült. Általában *emlékéremnek* is nevezjük. A miniszter asszony tehát a külügyminisztérium *emlékérmét* adta át a távozó nagykövetnek, nem pedig a külügyminisztérium *emlékérméjét*.

Jegyezzük meg: az *érme* fizetőeszköz, az *érem* dísz- vagy emléktárgy. De az ilyen összetételek: *éremgyűjtemény*, *éremgyűjtő*, *éremtan*, *éremtár* már nem választják el egymástól szigorúan az érmét és az érmet. Nézzük csak meg, mit jelent az *éremgyűjtemény*: érmékből, érmékből, plakettekből és régi pénzekből álló gyűjteményt. Az *éremgyűjtő*: érmék, érmek, plakettek és régi pénzek gyűjtője. Az *éremtan*, azaz numizmatika az érmekkel és érmékkel foglalkozó tudományág, a történelem egyik segédtudománya. És mi az *éremtár*? Múzeumokban, tudományos intézetekben az a gyűjtemény, amely bizonyos rendszer szerint csoportosított érmekeket, érméket, plaketteket tartalmaz tanulmányozás és ismeretterjesztés végett.

Mi a kereslet és mi a kereset?

A rádió híreiben hallhattunk nemrég az alkotmánybírósághoz benyújtott *kereslet-ről*. Itt is szótévesztéssel van dolgunk, mert a bírósághoz csak *keresetet* lehet benyújtani, nem pedig *keresletet*. Arról nem is szólva, hogy azt is inkább csak polgári per megindítása esetén szokás beadni valamely bírósághoz. Nézzük meg most, mit jelent a *kereset* és mit a *kereslet* szavunk. A *kereset* főnév első jelentése: olyan pénzbeli, esetleg természetbeni díjazásoknak az összege, amelyekhez valaki bizonyos idő alatt, rendszerint több alkalommal végzett munkájával jut. Van tehát *évi*, *havi kereset*, *átlagos kereset* stb. A *kereset* második jelentése: keresettel járó foglalkozás. Például: kereset után lát, elvesztette a keresetét, jó keresethez jutott. A szó harmadik jelentése az, amely bennünket az adott esetben érdekel: polgári per megindítása iránti kérelem, beadvány valamely bírósághoz. Például: Kártérítési keresetet nyújtott be; A bíróság helyt adott a felperes keresetének.

Ezzel szemben a *kereslet* főnévnek nincs jogi jelentése. Első értelme: a fogyasztók vásárlási igénye, kedve, a vevők érdeklődése az eladásra kerülő áruk iránt. Például: Megnövekedett a kereslet a készruhákat iránt; Csökkent a kereslet a tejtermékek iránt; stb. A *kereslet* főnév közgazdasági jelentése: az a pénzmennyiség, amelyet egy időszakban a fogyasztók a piacra, eladásra kerülő áruk megvásárlására fordítanak, s amely a kínálattal együtt az áruknak az érték, illetve a termelési ár körül való ingadozását eredményezi.

Láttatás vagy láthatás?

Hetilapunkban olvashattunk egy szerencsétlen gyermekről, akivel saját édesanyja visszaélt. Minthogy elvált szülők gyermekéről van szó, a szöveg többször is említ egy bizonyos jogot, amelynek az a lényege, hogy az elvált szülők közül az, akinek a gyermeket a bíróság odaítélte, köteles a másik félnek megengedni, hogy a gyermeket bizonyos időközönként láthassa, illetve magával vihesse. Azt, hogy ezzel a joggal hányszor és mikor élhet a szülő, vagy a bíróság szabja meg, vagy megegyeznek benne az érdekelt felek. Ennek a jognak a szabályszerű megnevezése: *láthatási jog*. Nem állítom, hogy ez a legsikerültebb jogi kifejezés, de a magyar joggyakorlatban ez használatos. Jellemző, hogy az értelmező szótár régebbi kiadása a *láthatás* szót és a *láthatási jog* szókapcsolatot nem is közli. Az 1989-ben megjelent magyar–cseh szótárban megtaláljuk, cseh megfelelője a következő: *styk s dítětem u rozvedených rodičů* – vagyis a gyermekkel való kapcsolattartás – érintkezés – a szülők elválása esetén.

Az általam említett újságcikkben azonban csak egyszer fordul elő helyesen – *láthatási jog* formában – ez a kifejezés, egyébként háromszor is olvashatunk ilyesmiket: nem tartom be a *láttatási* időt, a *láttatás* beszüntetése, *felfüggesztették a láttatást*.

A *láttat* műveltető igéből képzett *láttatás* főnév és az abból képzett *láttatási* melléknév semmiképpen sem fejezi ki azt, amit az adott esetben a bíróság jogként meghatároz. Az a szülő, akinél a gyermek el van helyezve, *nem láttatja* a gyermeket a másik szülővel, hanem lehetővé teszi, illetve köteles lehetővé tenni, hogy a másik szülő a gyermeket láthassa.

Mérföld vagy mérföldkő

Valamelyik úgynevezett fejlett országról azt hallottuk, hogy *mérföldkövekkel megelőzi* hazánkat az élelmiszeriparban. Aki ezt így mondta, úgy értette, hogy egy másik ország nagyon sokkal előtte jár a mi országunknak. De vajon helyes-e ebben az értelemben a *mérföldkő* főnév használata? A kérdésre nemmel kell válaszolnunk. Megelőzni mérföldekkel lehet valakit vagy valamit, nem pedig mérföldkövekkel. A *mérföldkő* szavunkat is használhatjuk átvitt értelemben, de nem távolságok jelölésére.

Nézzük meg most, mit jelent pontosan a *mérföld* szavunk! Első jelentése: nagyobb távolság mérésére használt hossz mérték. Van például angol mérföld, tengeri mérföld, magyar mérföld. A szó második jelentése jelzői használatban: ilyen hosszúságú, távolságú. Például: száz mérföld a világ; négy mérföldnyire van a határ. A *mérföld* harmadik jelentése: ilyen távolság, illetve közelebből meg nem határozott nagy távolság. Például: mérföldek választanak el egymástól; mérföldekre ellátni a hegytetőről; mérföldekre terjed a sűrű köd. Világos tehát, hogy amikor azt akarjuk kifejezni, hogy valaki vagy valami sokkal előttünk jár, megelőz valamiben, akkor *mérföldekkel jár előttünk, mérföldekkel előz meg*.

Azt is tisztázzuk, mi a *mérföldkő*? Jelentése: a mérföldeket (esetleg más távolságokat) jelző kőoszlop az utak szélén. Az értelmező szótár régiesnek jelöli, hiszen ma már kilométerkövek, azaz kilométerenként elhelyezett kő- vagy betonoszlopok vannak az utak, vasutak mentén, amelyek feltüntetik a valamely központtól számított kilométerek számát. Átvitt értelemben azonban a *kilométerkő* szavunkat nem használjuk, csak a *mérföldkő* szavunk jelöl valaminek a történetében olyan állomást, amely a korábbihoz képest nagyobb haladást, lényeges változást jelent. Például: A szabadságharc mérföldkő volt a magyar nemzet történetében; A rendszerváltozás fontos mérföldkő volt a közép-európai népek életében.

Amint láthattuk, mind konkrét, mind átvitt értelemben mást jelent a *mérföld* és a *mérföldkő* szavunk, ne cseréljük tehát fel őket!

Mi a szemétkerak?

Újságban olvastam, hogy egy községben létre akarnak hozni egy *korszerű szemétkerakot*. Miért nem tarthatjuk a *szemétkerak* szót helyes összetételnek? Ez mindjárt kiderül, ha megvizsgáljuk a *kerak* szó jelentéseit. Ezek a következők: 1. valamely vállalat telephelyén kívül levő, a vállalat feladatainak meghatározott körét betöltő létesítmény – például raktár, bemutatóterem, árusítóhely; 2. valamely vállalat áruinak más vállalatnál bizományba adott, így kezelt raktára – például: bizományi kerak. Gondolom, ebből világosan kitűnik, hogy a *szemétkerak* összetétel helytelen. A községi, városi szemét elhelyezésére szolgáló terület lehet *szemétkerak* vagy *szemétkerak hely*, *szemétkerak telep*, vagy pedig *szemétkerak*. A *szemétkerak* főnév pontos jelentése: olyan terület, ahol a városok, községek háztartási és utcai szemetét összegyűjtik. Ezt le-

het szemétlarakó helynek vagy szemétlarakó telepnek is nevezni. A szemétlarakó általában nem a szemét végleges helye. Ezzel szemben a *szemételep* az a hely, telep, ahol a valamely városban, községben összegyűlt szemetet véglegesen lerakják. Persze azért a *szemételep* szónak is van még egy jelentése, mégpedig a következő: a köztisztasági hivatal olyan telepe, ahol a lerakott szemetet darukkal vagonokba emelik, s ahonnan a szemetet továbbítják.

A község vagy községek tehát nem *szemétlarakatot* akarnak létesíteni, hanem *szemétlarakót* vagy *szemételepet*.

Van-e apró állat?

Ami az *apró állat* jelzős kifejezést illeti: nem tarthatjuk hibásnak. Igaz, hogy a gazdasági állatokat *nagyállatokra* és *kisállatokra* szoktuk osztani; nagyállatokon értve a szarvasmarhát, lovat, sertést, juhot, kisállatokon értve például a baromfit, házinyulat, méhet, selyemhernyót stb. A baromfi-, a selyemhernyó-tenyésztőket stb. *kisállattenyésztőknek* szoktuk nevezni, nem pedig apróállat-tenyésztőknek. Azt az intézményt, amely a baromfitartás, méhészet stb. kérdéseivel foglalkozik, Kisállat-tenyésztési Kutatóintézetnek nevezzük. A szlovák *chov drobných zvierat* helyes magyar megfelelője is *kisállattartás* vagy *kisállattenyésztés*. Ugyanígy *kisemlősöknek* nevezzük összefoglaló néven például az egeret, patkányt, hörcsögöt, ürgét, pockot stb.

Az említett esetekben a *kisállattenyésztés*, *kisállattartás*, *kisemlősök* stb. szavakat egybe is írjuk. Ne felejtjük el azonban, hogy ilyen összetételeink is vannak: *aprójószág*, *aprómarha*, *apróvad*. Ezekből az első kettőt ugyan népiesnek minősíti értelmező szótárunk, s való igaz, hogy ezeket az úgynevezett szaknyelv nemigen használja. Ámde például az *apróvad* elfogadott vadgazdálkodási szakkifejezés. Az *apróvad* – szemben a *nagyvaddal* – a kis termetű vadfajok gyűjtőneve. *Apróvad* például a mezei nyúl, az üregi nyúl, a fácán, a fürj, a borz, a vidra stb.

Ha belenézünk a Búvár Zsebkönyvek sorozatban megjelent *Kisemlősök* című könyvbe, mindjárt az előszóban többször is találkozunk az *apró emlősök*, *apró rágcsálók* jelzős kifejezéssel. Éppen ezért az *apró állat* szókapcsolaton sem lehet semmi kivetnivaló, míg nem tartjuk összetett szónak, és nem írjuk egybe.

Bármely kis termetű állatfajt – emlőst, madarat, rovar, hüllőt stb. – nevezhetünk apró állatnak, ezzel nem követünk el hibát.

A háborús bűnök pontos megnevezése

Sajnos még most is elég sokszor hallunk úgynevezett el nem évülő bűnökről, gáztettekről, amelyeket például a második világháború idején követtek el a haláltáborokban garázdálkodó parancsnokok, őrcök vagy a legutóbbi időben a boszniai háború során kü-

lönböző beosztású katonák, félkatonai alakulatok tagjai, akik nőket, gyerekeket, öregeket, tehát védtelen civileket gyilkoltak meg, foglyokat kínoztak halálra. Ezeket a gaztetteket „az emberiség ellen elkövetett bűnöknek” szokás nevezni. A kérdés az, vajon egészen pontos-e és helyes-e ez a meghatározás.

Ha utánanézzünk *emberiség* szavunk jelentéseinek, a következőket állapíthatjuk meg: a szó első jelentése: az addig élt, ma élő s utánunk következő emberek összessége, az emberi nem. Az *emberiség* szavunk német megfelelője: *Menschheit*, angol megfelelője: *humanity*, francia megfelelője: *l’humanité*, szlovák megfelelője: *ľudstvo*, cseh megfelelője: *ľidstvo*, *ľidské pokolení*, *človečenství*.

Az *emberiség* szavunk második, régiesnek minősített jelentése az értelmező szótár szerint: az embert emberré, az állatvilágból kiemelkedő, magasabb rendű lényvé tevő szellemi, erkölcsi tulajdonságok összessége, emberhez méltó lét, mgatartás, érzület; valakinek emberi mivolta; emberiség. Nézzük most meg, hogy az *emberiség* szó ‘emberiesség’ értelmének mely szavak felelnek meg az imént is említett idegen nyelvekben! Tehát németül az emberiség *Menschlichkeit*, esetleg *Humanität*, angolul *humanity* – vagyis ugyanaz a szó, amely az emberiséget jelöli –, franciául *l’humanité* – tehát itt is megvan az azonosság –, szlovákul *ľudskosť*, csehül *ľidskosť*, *ľidství*, *humanita*, *humánost*, *človečenství*. A legsötétebb háborús bűntetteket – a civil lakosság kínzását, elűzését, legyilkolását, a hadifoglyok kivégzését, háború kirobbantását stb. németül a *Verbrechen gegen die Menschlichkeit* kifejezés, a szlovák, illetve cseh nyelvben a *zločin proti ľudskosti*, illetve *ľidskosť* kifejezés jelöli. Eszerint tehát az említett nyelveken az *emberiesség ellen elkövetett bűntett* a háborús bűnök pontos megnevezése. Burton C. Andrus *A nürnbergi huszonkettő* című 1981-ben megjelent, angol nyelvből fordított könyvének magyar szövegében következetesen az *emberiesség ellen elkövetett bűntett* kifejezést használja a fordító.

Ha megnézzük az *Új magyar lexikon* ‘háborús bűnök’ címszavát, ott mind a két formát megtalálhatjuk. Idézem: *háborús bűnösök azok a személyek, akik... az emberiség ellen irányuló bűnöket követnek el*. Néhány sorral lejjebb *emberiség ellen vétő személyekről* olvashatunk. Az Eckhardt-féle francia–magyar nagyszótár a *crime contre l’humanité* francia kifejezés magyar megfelelőjeként ezt közli: *az emberiesség törvényei ellen elkövetett bűn*. Azt hiszem, ez a legpontosabb meghatározás.

Ha az angol és a francia – *humanity*, illetve *l’humanité* – szavak latin eredetijéhez térünk vissza, akkor a magyarban *humanitás* formában használt szóhoz jutunk el. Ennek jelentése: az emberi méltóság tisztelete, emberiség, emberi méltóság. Hasonló jelentésű a *humánus* szó is.

A szóban forgó bűnök ugyan az egész emberiség ellen irányulnak, mégis elsősorban az emberi méltóságot, a humanitást, az emberséges magatartást tagadják meg, tiporják sárba, ezért magyarul is jobb volna az *emberiesség ellen elkövetett bűnökről* beszélni, mint az *emberiség elleni bűnökről*, még akkor is, ha *emberiség* szavunk egykor hordozta a ‘humanitás’, ‘emberiség’ értelmet is, mert ma már ezt voltaképpen nem igazán érezzük.

Főrangú vagy magas rangú?

Egy beszélgetésben hallottam ezt a jelzős kifejezést: *főrangú katonatiszt*. Aki így mondta, ezredesre vagy talán tábornokra gondolt, vagyis a katonai ranglétra magasabb fokán álló tisztre, nem arra, hogy az illető tiszt a főnemesi rendhez tartozik. Márpedig a *főrangú* jelző értelme: olyan, aki vagy ami a főnemesi rendhez tartozik, annak a kiváltságait élvezzi, azokban részesül. Van tehát *főrangú család*, *személy*, vannak vagy inkább voltak *főrangú körök*, és voltak *főrangú katonatisztek* is, mert hiszen nem egy arisztokrata szolgált tisztként a Habsburg Monarchia hadseregében – gondoljunk csak az ifjú Széchenyi Istvánra! – vagy akár az 1848–49-es szabadságharcban, sőt a királyi család tagjai is viseltek tiszti rangot. Főrangú katonatiszt volt például egy gróf vagy egy főherceg akkor is, ha mondjuk, csak századosi rangot viselt. De az említett beszélgetésben nem ilyesmiről volt szó, hanem magának a katonai rangnak a milyenségéről, a rendfokozatról. A katonaságnál a rang előléptetés, kinevezés során nyert és az előljárói sorrendet meghatározó fokozat. Ilyen értelemben vannak alacsonyabb és magasabb rangok. *Magas rangú* tisztnek általában őrnagytól felfelé szokás nevezni a katonatiszteket. Ha tehát ilyenekről szólunk, ne nevezzük őket *főrangú tiszt*eknek, mert mint az előző fejtegetésből kiderül, ez a kifejezés mást jelent.

Biztos vagy magabiztos?

Azt olvastam valakiről: *magabiztos a dolgában*. Ez bizony így helytelen. Kiderül, hogy miért, ha megnézzük, mit jelent a *magabiztos* melléknév, s mit a *biztos a dolgában* szókapcsolat. Vizsgáljuk meg először a *magabiztos* melléknévet! Első jelentése közvetlenül személyre vonatkozik: biztos, öntudatos fellépésű. Például: A tanító erélyes, magabiztos ember volt. Második jelentése emberi megnyilvánulásra, magatartásra, megnyilatkozásra vonatkoztatható. Tehát: magabiztos fellépés, viselkedés; magabiztos válaszaival closzatott minden gyanút stb.

A *biztos a dolgában* szókapcsolatnak is több jelentése van. Az első: érti a munkáját, feladatát, tudja, mit kell tennie. A második: nem kételkedik benne, hogy ügye jól áll, célját eléri. És végül a harmadik: határozott, magabiztos a fellépése. Aszerint kell megválasztanunk a megfelelő kifejezést, hogy pontosan mit akarunk mondani. Tehát: aki öntudatos, biztos fellépésű, arról azt is mondhatjuk, hogy *magabiztos*, azt is, hogy *biztos a dolgában*. Csak azt nem: *magabiztos a dolgában*.

Esélyes vagy esedékes?

Rádióhírben hallottam ezt a szótévesztést: pártja *esedékes* a győzelemre. Ez a mondat ebben a formában helytelen. Nézzük meg, miért! Valaki vagy valami nem lehet *esedékes* valamire, mivel az *esedékes* melléknév jelentései a következők: 1. olyan teljesítendő szolgáltatás, amelynek határideje meghatározott napon lejár, vagy amelyet a kö-

zeli jövőben rendezni, fizetni kell. Például: A jövedelemadó befizetése március 20-án esedékes; 2. olyan valami, aminek a közeli jövőben be kell következnie, vagy ami a közeli jövőben várható. Például: Már nagyon esedékes a rokonok látogatása; Ebben a hónapban esedékes a pályamunkák beküldése. Ha valakinek lehetősége, kilátása van valamire, például egy pártnak a győzelemre, akkor az a párt nem *esedékes*, hanem *esélyes* a győzelemre. Az *esélyes* melléknév jelentése: olyan, akinek, esetleg aminek van esélye – tehát lehetősége, kilátása – valamire, valaminek a megszerzésére, elnyerésére. Például: A szakértők tudják, melyik versenyló esélyes a győzelemre. Megjegyezhetjük még, hogy *esedékes* szavunkat főnévként csak alkalmilag használjuk, míg az *esélyes* szavunk főnévként is gyakran előfordul a következő jelentésben: olyan személy, esetleg állat, akinek vagy amelynek valamire esélye van. Például: A mérkőzés esélyese az előző évi világ bajnok.

A két hasonló hangzású melléknév, az *esedékes* és az *esélyes* nem azonos jelentésű, tehát ne cseréljük fel őket.

Másodlagos vagy másodrendű?

Valaki azt állította, hogy mint kisebbséghez tartozó személy *másodlagos állampolgár*. Vajon helyesen fejezte-e ki azt, amit mondani akart, hogy tudniillik nem érzi magát teljes jogú vagy értékű állampolgárnak a hazájában? Megállapíthatjuk, hogy a *másodlagos* jelző használata az adott esetben helytelen.

Nézzük csak meg a *másodlagos* melléknév jelentéseit! Első jelentése: időbeli vagy fontossági sorrendet tekintve valamely elsődleges dolog után következő. Beszélhetünk tehát például másodlagos tünetről, szerepről. A *másodlagos* második jelentése a biológiához fűződik: olyan, ami valamely elsődleges dolog következménye. Például: másodlagos tüsző, másodlagos daganat. Vagy például van másodlagos nemi jelleg, a két nem ivarszerveinek eltérő voltából következő, valamely nemre jellemző vonások, tehát például hang, szörzet, emlékek. A magát hátrányos helyzetűnek érző állampolgár tehát *nem másodlagos állampolgár*, hanem *másodrendű* vagy *másodrangú állampolgár*.

A *másodrendű* melléknév jelentése: valamely értékelő rendben jelentőség szempontjából a második helyen álló, az elsőrendűnél kevésbé fontos személy vagy dolog, más szóval *másodrangú*. A jog ismer másodrendű alperest, vádlottat, tehát olyan alperest, aki ellen csak másodsorban emeltek panaszt, illetve olyan vádlottat, akit az elsőrendű vádlottnál kevésbé súlyos bűncselekménnyel vádolnak. Minőség, érték szempontjából, ami az elsőrendűnél silányabb, kevésbé jó, kevésbé fontos, az lehet másodrendű. Van tehát másodrendű áru, teljesítmény, szálloda, út, vasútvonal stb.

A *másodrangú* melléknév lényegében azonos jelentésű a *másodrendű* melléknévvel, csak jogi értelemben nem használjuk. Személy vagy dolog, aki vagy amely jelentőségében, minőségében az elsőrangú után következik, az másodrangú. Tehát van másodrangú kérdés, ügy, vendéglő, és lehet valaki *másodrangú állampolgár*; de mint már megállapítottuk, *másodlagos állampolgár* nem lehet.

Mi is az a vízdékony?

A címben kiemelt szót egy népszerűsítő orvosi előadásban hallottam. Az előadó az érdekesedés okairól beszélt, s egyebek közt ezt állapította meg: „A vérben levő zsírok nem vízdékonyak.”

Némi gondolkodás után rájöttem, csakis arról lehet szó, hogy azok a bizonyos zsírok vízben nem oldódnak. Tudomásom szerint azonban azt, hogy valamely anyag, vegyület oldódik vagy nem oldódik akár vízben, akár más vegyületben, a tudományos nyelv és a szaknyelv is így határozza meg: *vízben, savban, szeszben* stb. *oldódó*, illetve *nem oldódó* zsírok, vitaminok stb.

De most nézzük meg az idézett mondatban szereplő *vízdékony* összetett melléknévet. Előtagja a *víz* főnév. Ehhez egyelőre nincs hozzáfűznivalónk, mert az összetétel szabálytalan voltáról majd később beszélünk. Az összetétel utótagja az *old* igéből *-ékony* képzővel alkotott melléknév.

Az *-ékony*, *-ékeny* melléknévképzőről tudjuk, hogy igéhez járul, s hogy a vele képzett származékok száma elég nagy. Jelentése: a cselekvés végzése jellemző szokása, hajlamossága van bizonyos cselekvés végzésére. Ez a képző nagyjából egytagú igékhez csatlakozik – *csalékony*, *gyúlékony* stb. –, de járulhat többtagú alapszóhoz is – *találékony*, *békülékeny* stb. Különösen gyakran kapcsolódik *-ad*, *-ed* végű alapszóhoz – *fáradékony*, *engedékeny* stb. Egy-egy származék szenvedő értelmű is lehet; ilyen például az *ingerlékeny* melléknév, mely olyan személyt jelent, akit könnyen fel lehet ingerelni, nem olyat, aki mások ingerlésére hajlamos. Ugyanígy az *old* igéből képzett *oldékony* melléknév is szenvedő értelmű, hiszen nem azt jelenti, hogy oldásra hajlamos, hanem azt, hogy oldódásra hajlamos, azaz oldható, oldódó.

Az *oldékony* melléknév ritkán használatos; bizonyítja ezt, hogy például értelmező szótárunk nem közli. A Halász Előd szerkesztette *Magyar–Német Szótárban* azonban megtaláljuk ezzel a német jelentéssel: *löslich*, vagyis *oldódó*, *oldható*. Valójában nincsen szükségünk az *oldékony* szóra, hiszen az *oldódik* visszaható igéből, illetve az *oldhat* hatóigéből megfelelő melléknévi igenevet képezhetünk: *oldódó*, *oldható*, s ezek pontosan kifejezik az ilyen vagy olyan anyagnak azt a tulajdonságát, hogy oldani lehet, hogy oldódik.

Ami magát a *vízdékony* összetételt illeti, melyet ‘vízben oldódó’, illetve tagadó formában – *nem vízdékony* –, azaz ‘vízben nem oldódó’ jelentésben használt a szakelőadó, nem minősíthetjük szabályos jelöletlen határozós összetett szónak. Ez egyszerűen a német *wasserlöslich* szó szerinti fordítása. Tudjuk, hogy éppen a jelöletlen határozós összetett szavak közt nagyon sok olyan akad, amely idegen hatásra, nem a magyar szóalkotás törvényei szerint keletkezett, és néha szintaktikailag pontosan nem is elemezhető. Az is igaz, hogy ezek jó részét ma már nem tudjuk nélkülözni, mert meghonosodtak, és nehezen volnának helyettesíthetők. Nem állíthatjuk, hogy nincs rá példa, amikor éppen a *-ban*, *-ben* határozórag elmarad az összetétel előtagjából, s az utótag a ragtalan alapszóval kapcsolódik össze. Ilyen összetételek főként a *-dús* és a *-szegény* utótagúak, mint például a *színdús*, *vérszegény szelleműs*, *ötletszegény* stb. Ezek általában jelentéssűrítő, illetve jelentéstömörítő összetett szavak, amelyeknek a je-

lentéstartalmát egyébként csak ragos szerkezettel fejezhetnénk ki, tehát például: színben dús, vérben szegény stb. Ám a *vízoldékony* összetétel létjogosultságát ez sem igazolja. Ez az összetétel nem is azonnal érthető, erőltetett, tudálékos szó – és semmi szükségünk rá. A hibás alkotású szóösszetételek számát ne szaporítsuk, inkább arra törekedjünk, hogy megfelelő szerkesztésű szavakkal, illetve jó szószerkezetekkel fejezzük ki magunkat.

Az orvosi előadásban elhangzott mondat leghelyesebb és legerthetőbb igei állítmánnal lett volna, így: *A vérben levő zsírok vízben nem oldódnak.*

Van-e *alkalmatossági* vizsga?

Hazai hetilapban olvastam a szlovákiai magyar diákok magyarországi továbbtanulási lehetőségeiről szóló cikkben ezt a jelzős kifejezést: *alkalmatossági vizsga*. Arról a vizsgáról volt szó, amelyet a magyarországi egyetemre vagy főiskolára jelentkező hazai diákoknak még itthon kellett letenniük. A cikkben egyszer előfordult az *alkalmassági vizsga* kifejezés, különben következetesen *alkmatossági vizsgát* emlegetett a cikk írója.

Elismerem, hogy valószínűleg még az *alkalmassági vizsga* sem egészen helyes megjelölés, de jobb híján elfogadható, mert legalább annyi kiderül belőle, hogy valakinek a valamire való alkalmasságát vizsgálják. Tudjuk, hogy van úgynevezett *képességvizsgálat* vagy *alkalmassági vizsgálat*, amelynek például a pilótajelölteket vetik alá. Ennek az a célja, hogy megállapítsák, alkalmas-e valaki bizonyos testi-lelki tulajdonságokat kívánó munka végzésére. Az egyetemi, főiskolai felvételre jelentkezőket valójában nem szokás képességvizsgálatnak alávetni, de mivel esetünkben az a vizsga, amelyet le kellett tenniük, végül is a tanulmányokra való alkalmasságukról döntött, jobb kifejezés híján, nevezhető *alkalmassági vizsgának*.

Aki az *alkmatossági vizsga* szókapcsolatot kitalálta, az talán egy kicsit ódzkodott az *alkalmassági vizsga* kifejezéstől, éppen a már említett okokból. Csak azt nem tudta, hogy az *alkmatossági* melléknévvel egyáltalán nem oldotta meg a helyes megnevezés problémáját, hanem szinte nevetséges hatást keltett.

Kezdjük azon, hogy az *alkmatos* melléknév, amelyből az *alkmatossági* melléknév – nem közvetlenül – származik, régiesnek és irodalmi jellegűnek minősíthető. Jelentése: alkalmas, azaz megfelelő, képes, valamely célra használható, valamivé alakítható, valamely helyzethez, körülményekhez illő. Például lehet valaki alkalmas katonai szolgálatra, van alkalmas eszköz, valamire alkalmas idő stb. A mai köznyelv ebben az értelemben nem használja az *alkmatos* melléknévet. Legfőljebb stilisztikai eszközként van helye irodalmi szövegekben, esetleg a beszélt nyelvben.

Az *alkmatosság* főnév szintén régies, illetve tájnyelvi. Minket most az első jelente érdekel, ez pedig az *alkmatos* melléknévvel kifejezett tulajdonság, képesség, azaz mai szóval alkalmasság.

Az *alkmatosság* főnévből képzett *alkmatossági* melléknév pedig a mai köznyelvben merőben szokatlan; ennek jelzői használatát igazán nehéz volna kimutatni. Különösen visszatetsző mint jelző a *vizsga* főnév mellett, mert egy teljesen köznapi, reális dol-

got emel valamiféle régies, nem is irodalmi, hanem irodalmiaskodó szintre, és ezzel szinte érthetlenné teszi a fogalmat, amelyre vonatkozik. Az *alkalmassági vizsga* jelzős kifejezés érthető, de az *alkalmatossági vizsga* szókapcsolat zavarba hozza az olvasót. A cikk kétségbe vonja a szóban forgó vizsga jogosságát, ezért még arra is gondolhatnánk, hogy ironikusan használja az elavult *alkalmatossági* jelzőt. Ám ha ez így volna, ennek valamiből világosan ki kellene derülnie, csak hogy nem derül ki. Ezért kell azt feltételeznünk, hogy a cikk szerzője nem volt tisztában vele, hogy helytelen szót használ.

Mit jelent a *néhai*?

Nem ritka eset, hogy még a magyar anyanyelvűek sem ismerik pontosan a magyar szavak jelentését, illetőleg nem tudják, hogy egy-egy állandó szókapcsolatban melyik szó mikor mit jelent.

Egy riportalanyként kérdezett fiatal hazai szakember például ezt mondta: „*Jó kapcsolataim vannak néhai tanáraimmal.*” Bizonyára nem arra célzott, hogy holmi szellemidéző szeánszokon tart kapcsolatot elhunyt tanáraival, csak azt akarta közölni, hogy kapcsolatban van azokkal a tanárokkal, akik őt annak idején az egyetemen vagy a főiskolán tanították. Nos, a tanárok, akik bennünket valamikor, a közeli vagy a távolabbi múltban tanítottak, és ma is élnek, lehetnek *volt tanáraink*, *egykori tanáraink*, esetleg *hajdani tanáraink*. *Néhai* tanáraink csak azok, akik már nincsenek az élők sorában, de éppen ezért velük már nem tarthatunk kapcsolatot. A *néhai* melléknévet az értelmező szótár a következőképpen határozza meg: rendszerint személynév előtt áll, jelentése már nem élő, megboldogult. Például: *néhai Kis János*; a napilap *néhai főszerkesztője*; az intézmény *néhai titkára*; stb. A *néhai* melléknév második jelentése ritkábban használatos, rendszerint tréfásan és nem személyre vonatkozóan; például: alig emlékszem valamire a *néhai* világból – vagyis az elmúlt régi világból. A *néhai* melléknév szlovák megfelelője személyre vonatkozólag *nebohý*, időszakra, korszakra vonatkozólag lehet *niekdajší*, *bývalý*. Például a *môj bývalý profesor* jelzős kifejezést nem fordíthatjuk magyarra így: *néhai tanárom*, hanem csakis így: *volt tanárom*, esetleg *egykori tanárom*.

Utolsó vagy *utóbbi*?

Az *utolsó* melléknévnek nagyon sok jelentése van. Az ilyen mondatok: A színházban az *utolsó* sorban ültem; A lépcső *utolsó* fokán megbotlottam; A rossz tanulókat az *utolsó* padba ültették; stb. kétségkívül helyesek. Ezekben az *utolsó* azt jelenti: térben az összes többi után következő, valamely sor végén levő, leghátsó.

Helyes ez az *utolsó* melléknév ‘maradványként, maradékként még meglevő’ értelemben is. Tehát: *utolsó mohikán*, *ez az utolsó kártyája*, *meghalt az utolsó rokona* stb. Helyesen használjuk az *utolsó* melléknévet ‘egészen’, ‘teljesen’, ‘kivétel nélkül’ jelentésben is. Például: Megtanulja az *utolsó* betűig; Harcol az *utolsó* lehetőségig; Visszafizeti az adósságát az *utolsó* garasig; stb. Akkor is helyes az *utolsó* és a *legutolsó* mellék-

név használata, amikor azt akarjuk kifejezni, hogy valaki rangban, tekintélyben, tudásban mindenki más után következik, illetve hogy valami jelentőségben, minőségben valamennyi többi után következik. Például: Tudja ezt már a legutolsó kis hivatalnok is; Ez a fiú az utolsó tanuló az osztályban; A szőlőművelés sem utolsó munka; stb. Átvitt értelemben, ‘aljas’, ‘hitvány’ jelentésben is használhatjuk az *utolsó* melléknevet; például: *utolsó gazember; ezt aztán az utolsó dolog* stb.

Az *utolsó* és a *legutolsó* melléknevet akkor használjuk helytelenül, amikor az *utóbbi*, *legutóbbi*, illetve a *legújabb*, *legfrissebb* helyett azt mondjuk: *utolsó*, *legutolsó*.

Tudnunk kell, hogy az *utolsó* melléknév jelent időrendben valamennyi után következőt, történet, előfordulót, az időrendben a sor végén levőt is. Az ilyen jelzős szerkezetek: *utolsó alkalom*, *utolsó eset*, *felvonás*, *levél*, *hónap*, *évek* stb. helyesek, akkor, amikor azt akarjuk kifejezni: olyan alkalom, olyan eset, felvonás, levél stb., amely után több már nem következik. Ha azt mondjuk: Apám utolsó levelében írt régi házunkról, ez azt jelenti: több levelet már nem írt. Ha azonban él, és feltételezhetően még fog írni, akkor nem az utolsó, hanem a legutóbbi levelében írta ezt vagy azt. Az *utolsó nap* olyan nap, amely után már több nem következik. Az *év utolsó napja*, *életem utolsó napja* szókapcsolat helyes, de a mai napot megelőző napokat ne nevezzük utolsó napoknak, azok helyesen a legutóbbi napok. Ugyanígy az *utolsó hónap* az a hónap, amely valamely határidőnek a legkésőbbi időpontja, vagy pedig az év tizenkettedik hónapja. De ha valaki a megelőző hónapban keveset keresett, ne mondjuk így: az utolsó hónapban keveset keresett, hanem így: az utóbbi, a legutóbbi hónapban. Az *utolsó években* nem ugyanazt jelenti, mint a *legutóbbi*, az *elmúlt években*. Valaki életének *utolsó éveiről*, az *évszázad utolsó éveiről* beszélhetünk – mert azok után újabb évek már nem következnek –, de például 1991-ben a megelőző esztendőket, tehát mondjuk, az 1989-es, 1990-es évet, nem nevezhetjük helyesen utolsó éveknek, csak a legutóbbi vagy elmúlt, esetleg megelőző éveknek. És ne mondjuk így: az *utolsó időben*, hanem így: az *utóbbi*, a *legutóbbi időben*.

Régen kifogásolják a nyelv művelők az *utolsó divat* kifejezést, amely német, illetve francia hatásra, szó szerinti fordítással került a magyar nyelvbe. Magyarul helyesen nem az *utolsó*, hanem a *legújabb divat* szerint öltözködünk.

Utolsó hírekről is csak akkor beszélhetünk, ha már több hír nincs. Így például meghallgathatjuk a csütörtöki nap utolsó híreit, de amikor a legfrissebb, legújabb hírekről van szó, ne nevezzük őket utolsó híreknek. Beszélhetünk a *hét*, a *hónap*, a *nap* vagy *egy rendezvény utolsó eseményeiről*, de általában ne *utolsó eseményeket* emlegessünk, hanem mondjuk helyesen: a *legújabb*, *legfrissebb események*.

Lehet, hogy reménytelen a nyelv művelők küzdelme az *utolsó* melléknév térhódítása ellen. Egyelőre azonban még hibának kell tekintenünk nem szabályos használatát.

Van-e angolos pázsit?

Kertészkedőknek szóló rádió-előadásban hangzott el ez a szokatlan szókapcsolat: *angolos pázsit*. Azért mondhatjuk róla, hogy szokatlan, mert azt a kerti fűnövényzetet, amely minden kertész álma, amely üde zöld, sűrű, egyenletes, gyomtalan, bársonyos és

elpusztíthatatlan, nem angolos pázsitnak, hanem *angol gyepnek* szokás nevezni. A *gyep* és a *pázsit* ugyan rokon értelmű szavak, mégsem cserélhetjük fel őket minden esetben. Ami pedig az *angol* és az *angolos* melléknév jelzői használatát illeti, ez a két melléknév elég ritkán felcserélhető. Nézzük meg először az *angol* melléknév jelentéseit! 1. az angolok közé tartozó személy – például: *angol férfi*; 2. angolokból álló csoport, az angolok államát, nemzetét képviselő, jelképező – például: *angol hadsereg*; 3. az angolokra jellemző, hozzájuk tartozó, velük kapcsolatos, náluk szokásos dolog – például: *angol bajusz*, *angol hidegvér*; 4. az angol nemzet történeti élete folyamán létrehozott, az angolok által termelt – például: *angol birodalom*, *angol ipar*; 5. az angolok által lakott földre, annak viszonyaira jellemző, e földön tenyésztett, onnan származó, illetve arról elnevezett – például: *angol telivér*, *angol gyep*; 6. az angolok nyelvére vagy az e nyelven keletkezett irodalomra jellemző, abban használatos, az angol nyelv tanításával kapcsolatos – például: az *angol segédigék*, az *angol romantizmus*.

Az *angolos* melléknév bennünket érdeklő jelentése a következő: az angoloknál szokásosra emlékeztető, olyan, mintha angol volna – például: *angolos bajusz*, *angolos kiéjtés*, *angolos távozás*.

Amint látjuk, az *angol* és az *angolos* melléknév néhány jelezős kifejezésben felcserélhető. Nincs például lényeges különbség az *angol bajusz* és az *angolos bajusz*, az *angol kosztium* és az *angolos kosztium* vagy az *angol szabás* és az *angolos szabás* közt. De például az *angol kert* helyett nem mondhatunk *angolos kertet*, az *angol pipa* helyett *angolos pipát*, az *angol telivér* helyett *angolos telivért* és bizony az *angol gyep* helyett se mondjunk *angolos gyepet* vagy éppenséggel *angolos pázsitot*. Természetesen az *angolos* melléknévnek és az *angolosan* határozónak is megvan a maga pontosan meghatározott jelentésköre. A távozás nem lehet *angol*, csak *angolos*; aki búcsú nélkül, észrevétlenül távozik valahonnan, az *angolosan távozik*, nem *angolul*. A félig sült hús is *angolosan sült* vagy *angolosan készített hús*. Van néhány *angol*- előtagú összetételünk is, amelyeket természetesen nem lehet *angolos* jelzővel ellátott szókapcsolattá átalakítani. Ilyen például az *angolkór*, az *angolkürt*, az *angolpark*, az *angoltapas*, az *angolszalonna*.

Kerüljük a tautológiát!

Szerencsére nem gyakran, de azért előfordul, hogy ilyen jelzős kifejezéseket hallunk a rádióban vagy televízióban elhangzó nyilatkozatokban: *névtelen anonimitás*, *erőszakos atrocitás*, *százéves centenárium*. Tudni kellene, hogy az *anonimitás* jelentése: névtelenség, ismeretlenség, vagyis hogy a névtelen anonimitás jelentése: névtelen névtelenség. Az *atrocitás* jelentése: erőszakoskodás, kegyetlenkedés, esetleg jogsértő hatósági beavatkozás. Az idegen szó ebben az esetben is hordozza azt a jelentést, amelyet a fölösleges jelző kifejez. A *centenárium* szó pedig századik évfordulót jelent, tehát a *százéves* jelző teljesen fölösleges mellette. Ezt a jelenséget, a hasonló jelentésű szavak indokolatlan ismétlését – esetünkben az idegen szóval megegyező jelentésű magyar jelző használatát – tautológiának nevezzük. Az oka leginkább a fegyelmezetlen gondolkodás

és talán egy kicsit a fontoskodás is. Kerüljük tehát a jövőben például a *törvényes legitimitás*, a *kartársi kollegialitás* és az ezekhez hasonló szókapcsolatokat!

Ki *kufá*rkodik és ki *sá*fárkodik?

Régies és legalábbis a köznyelvi használat szemszögéből nézve elavulóban levő szavaink jelentését nem mindenki ismeri elég pontosan. Különben nem hallhattuk volna egy nyilatkozatban a következőt: „*Az a fontos, hogy az ember jól kufárkodjék a tehetségével.*” Aki ismeri a régi magyar irodalmat, de különösen a Biblia szövegét, mindjárt tudja, hogy a tehetséggel vagy bármi mással *kufárkodni* egyáltalán nem tanácsos, mert az semmi jóra nem vezethet. A nyilatkozó azt akarta kifejezni, hogy jól kell gazdálkodnia a tehetségével, s ezt egy régi szép szavunkkal így kellett volna mondania: Az a fontos, hogy az ember jól *sáfárkodjék* a tehetségével.

A *kufárkodik* és a *sáfárkodik* igében csak az a közös, hogy mind a kettő régiesnek minősíthető, s hogy mind a kettő német eredetű. Az egyik a *kufár*, a másik a *sáfár* főnévből képzett ige. A *kufár* eredeti jelentése: kereskedő, szatócs, de később már nyereszkedő kereskedő, nyereszkedő személy. A szónak ma már általában csak a rosszalló értelmét ismerjük, különösen jelzői használatban – például: *kufár lelkek*, azaz a maguk hasznáival törődő önző, nyereségre vágyó lelkek. Ha valakire azt mondjuk: *kufárlelkű*, akkor azt olyan személynek tartjuk, aki mindig az üzleten, a hasznon töri a fejét; nyereszkedni vágyó, haszonleső, kapzsi.

A *kufárkodik* ige eredeti jelentése: kereskedik, csereberél, kofálkodik, kupeckedik. De ma már ezt az igét inkább csak rosszcsláló értelemben használjuk: csalárd, haszonleső módon kereskedik. Aki a tehetségével kufárkodik, arról tehát azt kell hinnünk, hogy áruba bocsátja a tehetségét.

Ezek után nézzük meg a *sáfár* főnevet és a *sáfárkodik* igét is! A *sáfár* jelentése: más vagy mások anyagi javainak kezelője, gazdaságának felügyelője. Régebbi jelentései – amint történeti-etimológiai szótárunk tanúsítja –: uralkodók ügyeinek intézője, gazdasízt, alkalmi multságok rendezője, anyagi részének intézője, felügyelő, kulcsár stb. Ilyen értelemben a *sáfár* szót ma már nemigen használjuk. De volt ennek a szónak a régiségben átvitt értelme is, amely a magyar egyházi szóhasználatban fejlődött ki. Ez a következő: valamely közösség erkölcsi értékeinek, magasabb érdekeinek felelős öre, gondozója. Ebben az értelemben a *sáfár* szót – ha ritkábban is – de mai napig használjuk. Például: A miniszterelnök legyen jó sáfárja az ország ügyeinek; Mindig hűséges sáfárja volt a rábízott közösségnek; stb.

A *sáfárkodik* ige jelentése: a rábizott anyagi eszközökkel, vagyonnal abban a tudatban gazdálkodik, hogy előbb-utóbb számot kell adnia tevékenységéről. Például: Az egyesület pénzével mindig jól sáfárkodott; Rosszul sáfárkodott a rábizott vagyonnal; stb. Ritkábban azt is jelentheti a *sáfárkodik* ige, hogy valaki valamely közösség ügyeit felelősséggel intézi. Például: Tudnunk kell, hogyan sáfárkodnak a választott tisztviselők.

Láttuk, hogy a *kufárkodik* és a *sáfárkodik* két önálló ige, még csak nem is rokon értelműek. Óvakodjunk tehát a felcserélésüktől!

Háziasít vagy honosít?

Egy riportban, amely a külföldi egyetemeken, főiskolákon szerzett oklevelek érvényességét tárgyalta, elhangzott a következő megjegyzés: „...feltétlenül szükséges, hogy ezeket a diplomákat nosztrifikálják, tehát háziasítsák”.

Aki ezt így mondta, hibásan értelmezte a *nosztrifikál* szót. Nézzük hát meg, mi a *nosztrifikál* ige és a *nosztrifikálás* főnév pontos jelentése! A *nosztrifikál* ige azt jelenti: külföldi oklevelet érvényesnek elismer, honosít; a *nosztrifikálás* vagy *nosztrifikáció* főnév jelentése pedig: külföldi oklevél belföldi elismerése, az ilyen oklevél *honosítása*. Hogy a *honosítás* szavunk nem azonos értelmű a *háziasítás* szavunkkal, az eléggé nyilvánvaló. De azért nézzük meg, milyen jelentései vannak a *honosítás* főnevünknek a ‘nosztrifikálás’ jelentésen kívül. A *honosítás* jelenti a *honosít* igével kifejezett hivatalos eljárást, tehát azt a cselekvést, hogy valakit vagy valamit honosítanak, valakit más ország állampolgárává fogadnak. Beszélhetünk például bevándorlók, menekültek honosításáról, honosítás iránti kérelemről stb. Ritkábban jelentheti a *honosítás* főnév idegen tájról származó növény megtelepítését, elterjesztését. Például: Nálunk is kísérleteztek a rizs honosításával.

A *háziasít* igéből származó *háziasítás* főnév a latin eredetű *domesztikáció*, *domesztikálás* idegen szó magyar megfelelője. Jelentése vadon élő állat megszelídítése, illetve háziállattá nevelése. Világos tehát, hogy az okleveleket nem *háziasítják*, hanem *honosítják*.

Mit lehet kiszellőztetni?

„A sajtó kiszellőztette, hogy kik állnak a bűncselekmény hátterében” – hallhattuk egy beszámolóban.

A kérdés az, vajon helyes-e a *kiszellőztet* ige használata az adott esetben. Itt ugyanis is arról van szó, hogy valamilyen eltitkolt, titokban tartott dolgot nyilvánosságra hoztak, ha nem is egészen szabályosan és talán nem is teljes egészében.

Nézzük hát meg, kifejezhet-e ilyesmit a *kiszellőztet* ige! Kezdjük azzal, mi is a *kiszellőztet* konkrét értelme: friss levegőre kitesz, hogy szellőzzék – például: kiszellőztetjük az ágyneműt, a ruhákat, vagy kiszellőztetjük a ruhából a dohányszagot. Továbbá: friss levegőt engedünk valamely helyre, tehát kiszellőztetjük a szobát, a szekrényt stb. Átvitt értelemben a *kiszellőzteti a fejét, agyát* szókapcsolat azt jelenti: valaki friss levegőre megy, hogy a feje, agya pihentebb, tisztább legyen. Ritkábban a *kiszellőztet* jelentheti ezt is: érzelmet, indulatot valamely módon levezet. Például: kiszellőzteti a bosszúját, kiszellőzteti a szívbeli bánatát.

Amint láttuk, a *kiszellőztet* ige átvitt értelemben sem jelenti azt, hogy valaki valamely eltitkolt dolgot nyilvánosságra hoz.

Ha a sajtó valamiféle eltitkolt dolgot lassan, apránként nyilvánosságra hoz, akkor azt nem kiszellőzteti, hanem *kiszivárogtatja*. A *kiszivárogtat* műveltető ige alapszavának, a *kiszivárog* igeének egyik átvitt értelme a következő: valamilyen titokban tartott, eltitkolt

dolog valaki révén lassan, apránként nyilvánosságra kerül. Például: A titkos tárgyalásokból kiszivárgott, hogy a tárgyaló felek közt nagyok az ellentétek.

Ha valaki vagy valami szándékosan el akarja érni, hogy valami kiszivároгjon, akkor azt kiszivároгtatja. A sajtó persze nemcsak kiszivároгtathat valamilyen titkosan kezelt dolgot, hanem esetleg *megszellőztethet* valamit, ami addig nem kapott nyilvánosságot, vagy amiről már kezdtek megféledekezni; vagyis szóba hoz valamit, utal valamire, esetleg olyasmire, ami valaminek a hátterében van, amiről egyesek nem szívesen beszélnek vagy nem szívesen hallanak.

Vigyázzunk tehát: átvitt értelemben lehet valamit kiszivároгtatni vagy megszellőztetni, de kiszellőztetni – amint az előbbiekben rámutattunk – nem lehet.

Kit lehet *invitálni*?

A budapesti rádió hallgatása közben az ember sok mindenféle nyelvi jelenséget figyelhet meg. Egyebek közt bizonyos nyelvi divatokat. Ezek közé tartozik például az is, hogy sokan szívesen használnak régebben gyakran előforduló idegen – leginkább latin – eredetű szavakat, melyek ugyan kétségkívül ma is beletartoznak szókincsünkbe, csak éppen nem mindig illenek bele az adott szövegbe. Így van ez például a ‘hív’, ‘meghív’ jelentésű *invitál* ige és a ‘hívás’, ‘meghívás’ jelentésű *invitálás* főnév esetében is. Ugyanis az *invitál* igének és az *invitálás* főnévnek más a hangulati értéke, mint magyar megfelelőiké. Az *invitál* ige és az *invitálás* főnév a barátságos, kedélyes hívásra utal, és ma már semmiképpen sem fejez ki hivatalos jelleget. Invitálhatom kedves vendégemet a meleg szobába, s ő elfogadhatja ezt az invitálást. De a Kossuth rádió híryanagában elhangzott következő mondatokat nem tarthatjuk egészen helyeseknek. Íme az első: „Az államelnök meghívta Magyarországra az ENSZ főtitkárát, aki az invitálást elfogadta.” Ez az összetett mondat persze egyébként is kifogásolható, az *aki* névmással bevezetett vonatkozó mellékmondat miatt, de most nem ezzel akarunk foglalkozni, hanem az invitálás szóval. Nos, sem az államelnökhöz, sem a világszervezet főtitkárához nem illik hivatalos viszonylatban az *invitálás* szó. Helyesen tehát így kellett volna mondani: Az államelnök meghívta Magyarországra az ENSZ főtitkárát, s ő a meghívást elfogadta.

A másik mondatot, amelyben az *invitál* szó elhangzott, nem tudom szó szerint idézni. Egy tudósításban arról volt szó, hogy a magyar miniszterelnök nem jelent meg egy bizonyos bizottság előtt, s erre a bizottság, amely úgy véli, hogy a miniszterelnök köteles ott megjelenni, *invitálta* őt. Hivatalos intézmény, tehát például egy adott bizottság hivatalos ügyben nem invitálhat senkit, csak oda hívhat, meghívhat, esetleg megidézhethet valakit. Tréfásan, ironikusan használhatjuk az *invitálás* szót, amikor például azt akarjuk lekicsinyelni, aki valakit meghívott. Például: A főtitkár nem fogadta el az „invitálást” – vagyis nem vette komolyan. A szavak hangulati értékét, érzelmi velejáróját nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Egyáltalán nem mindegy, hogy *tavaszt* mondunk-e vagy *kikeletet*, *feleséget* vagy *hitvest*, *havert* vagy *barátot*, *lovat* vagy *paripát* stb. S ugyanígy nem mindegy, hogy *meghívást* mondunk-e vagy *invitálást*.

Megsirat vagy megríkat?

Hibásan használt szót találunk abban a mondatban, amely azt közölte, hogy valakit *Paganini hegedűjátéka megsiratott*. Ez a mondat azt akarta közölni, hogy valaki Paganini hegedűjátékától annyira meghatódott, hogy sírásra fakadt. Csakhogy a *megsirat* igének ilyen jelentése nincsen. A *megsirat* azt jelenti: valakinek, valaminek halálán vagy elvesztésén vagy sorsán érzett szomorúságát sírással fejezi ki. Átvitt értelemben a *megsirat valamit* azt jelenti: valaminek az elvesztését nagy szomorúsággal veszi tudomásul. Például: megsiratta halott gyermekét; megsiratta a régi templomot; stb. Ha egyetlen igével akarjuk kifejezni, hogy valami valakit sírásra, könnyekre fakaszt, akkor a *megríkat* igét használhatjuk. A *megríkat* ige jelentése ugyanis a következő: személyt megbántva, neki fájdalmat okozva sírásra fakaszt, illetve személyt meghatva, elérzékenyítve könnyekre fakaszt. Helyesen tehát Paganini hegedűjátéka *megríkatott*, nem *megsiratott* valakit.

Mit jelent a kaparint ige?

Kéziratban olvastam a következőt: „*Majd ha sikerül a hatalmat a kezünkbe kaparintanunk.*” Ez a mondat nyelvtanilag helyes, csak éppen stilisztikailag helytelen. A *kézbe, kezébe kaparint, magához kaparint* szókapcsolatnak, akárcsak a *megkaparint* igének, van némi rosszálló hangulata. A jelentésük: erőszakos úton, furfanggal vagy csellel megszerez, magához ragad. Ha bármely politikai csoportról mások azt mondják: *kézbe kaparintották, megkaparintották a hatalmat*, azonnal világos, hogy az ellenkező oldalon állnak, elítélik, ami történt. Amikor valaki a maga kitűzött céljáról beszél, amely meggyőződése szerint helyes, nem használhat lebecsülő jellegű, rosszálló értelmű kifejezést. Ha tehát a hatalmat a jó ügy érdekében akarjuk kézbe venni, akkor nem mondhatjuk önmagunkról, hogy *kézbe kaparintjuk a hatalmat*, hiszen ezzel mintegy azt ismernénk el, hogy az bennünket valójában nem illet meg. Hogyan kellett volna tehát helyesen mondani? Például így: *Majd ha sikerül átvennünk (megszerezniünk, kézbe vennünk) a hatalmat*; esetleg: *Majd ha a mi kezünkben lesz a hatalom; majd ha sikerül hatalomra jutnunk.*

Lehet-e „elvenni” a parádét?

Egy történelmi témájú előadásban hallottam egy külföldön élő magyar történettudóstól ezt a mondatot: „*A németek részéről Guderian tábornok vette el a parádét.*” Arról a díszszemléről volt szó, amelyet Lengyelország leverése után közösen tartott a német és a szovjet hadsereg. Azt nem kifogásolom, hogy a *díszszemle* helyett a *parádé* szó van a mondatban, hiszen a *parádé* szó még használatos és közérthető. Ámde akár *parádé*, akár *díszszemle* vagy *díszmenet* – az a magas rangú, rendszerint katonai személy, aki az emelvényen áll, s aki előtt a díszszemlére kirendelt csapatok elvonulnak, az magya-

rul nem *elveszi*, hanem *fogadja a parádét*. Ez az *elveszi a parádét* szókapcsolat tükörfordítás a német nyelvből. Németül ugyanis így mondják: *eine Parade abnehmen*. Az *abnehmen* ige jelentése valóban lehet ‘levesz’, ‘elvesz’, ‘leszed’; az említett szókapcsolatban azonban csakis a *fogad* ige lehet a helyes megfelelője.

Mi forog kockán?

A Kossuth rádióban hallottam valamilyen törvénysértő cselekedettel kapcsolatban, hogy elkövetése esetén „*négy-öt évi börtönbüntetés forog kockán*”. Aki ezt így mondta, nem tudta, mit jelent pontosan a *kockán forog* állandó szókapcsolatunk. Az értelmező szótár, O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* című műve és Kertész Manó *Szokásmondások* című könyve egyként tanúsítja, hogy a *kockán forog* jelentése: veszedelemben van, siker vagy pusztulás, kudarc lehetősége közt ingadozik. Például valakinek az élete, vagyona, egészsége akkor forog kockán, ha veszélyben van az élete, vagyona, egészsége. Ezek szerint világos, hogy a *négy-öt évi börtönbüntetés forog kockán* voltaképpen azt jelenti, hogy veszélyben van a négy-öt évi börtönbüntetés. Márpedig nem ezt akarták velünk közölni, hanem azt, hogy egy bizonyos cselekedet elkövetéséért négy-öt évi börtönbüntetés jár, illetve, hogy valamely cselekedet elkövetése négy-öt évi börtönbüntetéssel fenyegeti a bűnöst, és még több lehetőség is van annak kifejezésére, hogy egy bizonyos bűncselekménynek mi lehet a büntetése.

Mi okozhatta a *kockán forog* szókapcsolat hibás használatát? A beszélő tudatában ott motoszkálhatott a *kocka* szavunk valamelyik származéka, például a *kockáztat* ige, amelynek jelentése: kockára tesz, veszélyeztet valamit, vagy a *kockázat* főnév, amelynek jelentése: valamely cselekvéssel, vállalkozással járó veszély, kár, baj, kellemetlenség lehetősége. Valamely törvénysértő cselekedet járhat négy-öt évi börtönbüntetés kockázatával, illetve aki valamilyen törvénysértő cselekedetet követ el, azt kockáztatja, hogy négy-öt évi börtönbüntetéssel sújtják.

Azoknak a képes értelmű szókapcsolatoknak, melyekben a *kocka* szavunk fordul elő, eredete a kockajátékban van. A kockának forgása, perdülése a jó és a balszerencse változásának a képe a következő szólásainkban: *szolgál a kocka*, azaz kedvez a szerencse, *fordul a kocka*, vagyis fordul a sors, a szerencse, *kockán forog*, vagyis veszedelemben van. A „kockások”, kockajátékot játszó cselekvéséből, viselkedéséből vezethetők le a következő szólások: *kockára vet*, azaz a véletlenre bíz, *kockára tesz*, vagyis veszélyeztet, *mindent egy kockára tesz fel*: egyetlen lehetőségtől tesz függővé valamit, *elveti a kockát*: döntő lépésre szánja el magát.

Igen sok szólásunk, képes kifejezésünk vezethető vissza a kockajátékra, amely a múltban egyike volt a legelterjedtebb szerencsejátékoknak. Használjuk őket, de a saját értelmükben.

Pénzszűke világ?

Több ízben is hallottam nemrégiben ezt a szókapcsolatot: *pénzszűke világ*. Például ilyen mondatokban fordult elő: *Mihez kezd azt ember ebben a pénzszűke világban? Pénzszűke világunkban kevesen engedhetik meg maguknak ezt a fényűzést.* Vajon helyes-e a *pénzszűke* összetett főnévnek ez a fajta jelzői használata? A következőkben erre a kérdésre keressük a választ.

A *szűk* szavunk elsősorban melléknév, de *szűköt*, *szűke* formában – rendszerint birtokos személyragos alakban, többnyire tárgyként és *-ban*, *-ben* ragos határozóként – főnév. Jelentése: az a tény, hogy nincs elegendő mennyiség, kevés van valamiből, valaminek a szűkös volta. Például: *szűkében van valaminek, szűköt lát valamiben, valamiből, szűkét látja valaminek.* A *szűke* személyragos főnév összetételek utótagjaként is előfordul. Van például *pénzszűke, helyszűke, időszűke*, ezeket a szavakat egybe is írjuk. Ezek a főnevek csak egyes számban fordulnak elő. A *pénzszűke* azt az állapotot jelenti, amelyben valakinek vagy valamely közösségnek, intézménynek kevés pénze van, szűkösen van pénze. Például: Ez a család állandóan pénzszűkében volt. A *helyszűke* jelentése: kevés rendelkezésre álló hely – főként sajtótermékben vagy épületben. Például: A cikket helyszűke miatt teljes terjedelmében nem közölhetjük; Helyszűke miatt az egyik szekrényt kitettük a folyosóra.

Az *időszűke* időhiányt, kevés időt jelent. Például: Egész évben időszűkében voltam. Időszűke miatt nem jutottam el az előadásra. Ehhez még annyit tehetünk hozzá, hogy az *időszűke* összetételt az értelmező szótár régebbi kiadása nem közli, a *Helyesírási tanácsadó szótár* azonban összetételként – egybeírva – feltünteti.

Térjünk azonban vissza a *pénzszűke világ* kifejezéshez! Nem példátlan a magyar nyelvben, hogy főnevet használunk minőség- vagy mennyiségjelzőként. Így például gyakran használatosak jelzőként az anyagnevek, például: *ezüst nyaklánc, ébenfa papírvágó kés*. Főnévi jelzővel kifejezhetjük a jelzett szó nemét, korát, állapotát, foglalkozását. Például: *hím oroszlán, gyermek olvasó, gyerek katona, ajándék ló* stb. A foglalkozásnév mint főnévi jelző gyakori a *kartárs, bajtárs, úr, asszony* szavak mellett. Például: *elnök úr, parancsnok bajtárs, tanítóné asszony* stb. A köznévi jelző néha a fogalom egyéb jegyeit (színét, helyzetét, nagyságát) is meghatározhatja; például: *violaszín pecsét, szomszéd hegy* stb.

A *pénzszűke világ* szerkezet ugyan a világ bizonyos állapotára utal, hiszen olyan világot akar jelölni, amely szűkében van a pénznek, mégsem tudom a *pénzszűke* főnevet a *világ* jelzőjeként elfogadni. Érdekes módon a *helyszűke, időszűke* főnevet senkinek eszébe nem jutott jelzőként használni. *Helyszűke lakás, időszűke élet* – ilyesmiket senki sem mond.

A *pénzszűke világ* helyett tehát inkább mondjuk azt, hogy *pénzben szűkölködő vagy pénztelen világ*, esetleg *pénzhiányban szenvedő világ*!

„*Nem hasonszórú zenei nyelven nőttünk fel*” – mondta a vele készült riportban egy hívatásos zenész. Ezzel a mondattal azt akarta megmagyarázni, miért alakult egy művészársának a pályája az övétől teljesen eltérően.

A *nem hasonszórú zenei nyelv* jelzős szerkezet nemcsak helytelen, hanem önkéntelenül is mosolyognunk kell rajta, mert valamiféle „szőrös nyelv” képzetét idézi fel bennünk.

De menjünk sorjában! A *zenei nyelv* elfogadott szókapcsolat, melynek jelentése lehet általában a zenének mint művészi kifejezőeszköznek a megnyilvánulása, tehát a zene nyelve. Jelentheti egy-egy zeneszerző sajátos stílusát vagy egy bizonyos korszak jellemző zenei kifejezőmódját, illetőleg az egyes zenei műfajok meghatározott jegyeit. A zenei nyelvre mondhatjuk, hogy *hasonló, azonos, nem azonos, különböző, eltérő*, de azt nem, hogy *hasonszórú* vagy *nem hasonszórú*. A *hasonszórú* melléknevet vagy főnevet ugyanis csak személyre vonatkozólag használjuk. Nézzük most meg, mi a *hasonszórú* pontos jelentése! Valakihez hasonló társadalmi helyzetű, felfogású, meggyőződésű, jellemű, s ezért vele összeillő személy. Például: Csak hasonszórú fickókkal barátkozik, illetve ilyenek közt érzi jól magát. A *hasonszórú* melléknév vagy főnév gúnyos, rosszaló értelmű is lehet: olyan személyt jelent, aki rossz tulajdonságaiban, hibáiban valakihez hasonló, valakivel összeillik, vele egy húron pendül. Például: Hasonszórú barátaival együtt lopja a napot; Hasonszórú cimboráival kocsmázik; A hasonszórúkkal rettegésben tartja a környéket; stb. Mindebből világosan következik, hogy a *hasonszórú* melléknév nem lehet tárgyank vagy elvont fogalomnak – amilyen például a zenei nyelv is – a jelzője.

A másik kérdés, amely az idézett mondattal kapcsolatban felvetődik: lehet-e valamilyen *zenei nyelven* – ha nem is hasonszórú, hanem például *eltérő, más, nem hasonló zenei nyelven* – felnőni? Megállapíthatjuk, hogy a *fel nő* ige egyik jelentése: valahol, valamilyen, valamin nevelkedik, felnevelkedik, illetve fejlődik, kifejlődik. Mondhatjuk valakiről konkrét értelemben például azt, hogy rántott levesen nőtt fel, s átvitt értelemben például azt, hogy irodalmon, könyveken, verseken nőtt fel, azaz ezeken nevelkedett. A *valamin nevelkedik* jelentése a következő: tudását, ismereteit, műveltségét, világnézetét alakítja. Például: Nemzedékek nevelkedtek Jókai regényein; Ponyvairodalmon nevelkedett; stb. Az idézett mondatokban a *nevelkedik* ige helyett a *fel nő* igét is használhatjuk.

Megfigyelhettük, hogy általában az, amin valaki nevelkedett, illetve felnőtt, vagy gyűjtőfogalom, mint például az irodalom, a tudomány stb., vagy többes számú alakjában szerepel ebben a szókapcsolatban – például: verseken, regényeken stb. nőtt fel –, vagy pedig valamilyen mondatrészszel, leginkább jelzővel, közelebről meg van határozva – például: korának szellemén nőtt fel, egy könyvön nevelkedett stb. Azt még mondhatjuk, hogy *zenén nevelkedett, zenén nőtt fel*, de azt már nemigen, hogy *zenei nyelven nőtt fel*, ha nem határozzuk meg, milyen zenei nyelvről van szó. Az *opera zenei nyelvén, korának zenei nyelvén, a klasszikus mesterek zenei nyelvén nőtt fel* – ezek elfogadható szerkezetek. Az idézett „képzavaros” mondatnak is lehet az állítmánya a *fel nő* ige megfelelő alakja – az adott esetben a *nőttünk fel* –, ha a *zenei nyelven* határozó-

hoz a hibás *hasonszórú* helyett más, odaillő jelzőt teszünk. Tehát: *Nem azonos zenei nyelven nőttünk fel*, vagy: *Nem ugyanazon a zenei nyelven nőttünk fel*; *Más-más zenei nyelven nőttünk fel*.

Mi a *hektika*, és mi vagy ki *hektikus*?

Egy rádióriportban, amely a közép-európai helyzettel foglalkozott, a szakértő megállapította, hogy politikailag *hektikus nyár* volt, s a továbbiakban *politikai hektikákat* is emlegetett. Többen is megkérdezték tőlem, mit jelent ebben az összefüggésben a *hektikus* meg a *hektika* szó, s hogy nem lehetne-e helyettük megfelelő magyar szót vagy ismertebb, félre nem érthető idegen szót használni.

Kezdjük talán azzal, hogy a görög-latin eredetű *hektika* szavunkat, amely az idegen szavak szótára és az értelmező szótár szerint sorvadást, tüdőbajt – régiesen aszkórt – jelent, voltaképpen az elavulóban levő, illetve inkább csak a népi nyelvben használatos szavaink közé sorolhatjuk. Ugyanígy a belőle képzett ‘sorvadásos’, ‘tüdőbajos’, ‘sokat köhögő’ jelentésű *hektikás* melléknévet is. A *hektikus* melléknévet pedig az újabb szótárakban hiába is keresnénk. Bővebbet a történeti-etimológiai szótárból tudhatunk meg a *hektika* főnévről és a *hektikás*, illetve *hektikus* melléknévről. A szócsalád a magyarban latin eredetű; az úgynevezett orvosi latin nyelvben régen a *hectica* tüdőbajt, a *hecticus* tüdőbajost jelentett. A *hectica* szó a középkori latin *febris hectica* – a tüdőbajjal járó láz – szókapcsolatból önállósult. A magyarországi latin nyelvben – amint a régi latin-magyar szótárakból kiderül – a *hectica* a mindennapi hideglelést is jelentette. A latin szókapcsolat mintája, illetőleg a *hecticus* szó forrása a görög *hektikosz püretosz*, amelynek jelentése: tartós láz. Magának a görög *hektikosz* melléknévnek eredeti értelme: valamely testi tulajdonságot illető, tüdőbajos. A görög-latin eredetű melléknév belekerült számos európai nyelvbe, megvan például az angolban *hectic*, a németben *hektisch*, a franciában *hectique*, az olaszban *etico*, a lengyelben *hektyczny*, a szlovákban és csehben *hektický* alakban, elsősorban ‘tüdőbajos’, ‘hektikás’ jelentésben. A magyarba a *hektika* főnév német közvetítéssel kerülhetett, a német *Hektik* főnévből alakulhatott a magyar *hektika*.

Ha abból indulunk ki, hogy a magyarban a *hektika* tüdőbajt, a *hektikás* tüdőbajost jelent, a *hektikus* melléknév pedig ma már általában nem használatos, akkor valóban fűcsálhatjuk a *politikailag hektikus nyár* meg a *politikai hektikák* szókapcsolatokat. De legalábbis fel kell vetnünk a kérdést: honnan ered e szavak jelentésbővülése vagy jelentésváltozása? Nos, minden valószínűség szerint a német nyelvből, melyben a *Hektik* főnév és a *hektisch* melléknév jelentése „eltolódott”, amint ezt az újabb német-magyar szótárak is tanúsítják. Elég azonban a bécsi rádió vagy tévé híreit hallgatni ahhoz, hogy meggyőződjünk róla: a *Hektik* és a *hektisch* szavakat egyáltalában nem a régi ‘tüdőbaj’, ‘sorvadás’, illetve ‘tüdőbajos’, ‘sorvadásos’ értelemben használják. A német *Hektik* jelentése ma már ‘lázás izgalom’, ‘lázás tevékenység’, ‘izgalmas esemény’, a *hektisch* melléknév pedig ‘lázás tevékenységgel járó’, ‘izgalmas, izgatott légkörű’, ‘izgatott

kapkodással járó'stb. A szlovák és a cseh nyelv a *hektika* főnevet ma már alig használja, szótáraik ezt a főnévi formát általában nem is közlik. A *hectický* melléknév értelmezése azonban mind a szlovákban, mind a csehben már nem kizárólag ez: sorvadásos, tüdőbajos, hanem például: beteges, lázas, izgatott, heves, lázasan tevékenykedő, izgalmas.

Ezek szerint a *politikailag hektikus nyár* politikailag izgalmas, izgalmas politikai eseményekben gazdag, esetleg politikai feszültségekkel terhes, lázas politikai tevékenységgel zsúfolt nyarat jelent; a *politikai hektika* pedig nemigen lehet egyéb, mint izgalmas, feszültségeket okozó politikai esemény.

Más kérdés, helyes-e, szükséges-e átvennünk a *hektika* szónak a más nyelvekben megváltozott jelentését, illetve felújítani a *hektikus* melléknevet, mégpedig egy újabb jelentésben. Nem is helyes, nem is szükséges. Akad éppen elég más jó megoldás.

„Elkeresztelt” fogalmak

A rádióhallgatók egy része, amikor a rádióbörze keretében valamit felajánl eladásra, nem mindig tudja, minek mi a pontos, helyes magyar megnevezése. Nemrégiben valaki például *antikor kádat* akart eladni, egy másik telefonáló pedig egy *mura lovat* kínált megvételre, egy harmadik meg *vontatóhorgot* is ígért az eladó traktorhoz.

Nézzük meg hát először is azt, honnan származik a furcsa *antikor* szó. Meg kell állapítanunk, hogy ilyen szó valójában nincs; ez az alak hibás elvonás az *anticorro* idegen szóból. Az *anticorro* szót a magyar idegen szavak szótára nem közli, valószínűleg azért nem, mert a magyar nyelv ezt a kifejezést nem használja. Azt az acélfajtát, amelyet az *anticorro* idegen szó jelöl, magyarul egyszerűen *rozsdamentes acél*nak szoktuk nevezni. Szlovákul az *anticorro* szóval jelölik a különleges rozsdamentes acélból készült használati tárgyakat, például evőkészleteket, főzőedényeket, kádat. De mi magyarul ne beszéljünk *antikor kádról*, mondjuk helyesen, hogy *rozsdamentes acélból készült kádat* akarunk eladni. S ha már ragaszkodunk az idegen szóhoz, akkor ne használjuk megcsontkított formában, hanem mondjuk úgy, ahogyan a szlovák nyelvben márkánévként szerepel: *anticorro*.

És most nézzünk egy kicsit utána, miféle lófajta lehet az a bizonyos *mura ló*. A szóban forgó lófajta helyes megnevezése: *muraközi ló*, azért, mert a Dunántúl nyugati részén, a Mura és a Dráva folyó közti területen tenyésztették ki még a 19. században. Az úgynevezett hidegvérű lovak egyik legmegfelelőbb típusaként tartják számon a szakemberek. Feltételezhetjük, hogy a mi vidékeinken régen feledésbe merült ennek a lófajtának az eredete s ezért a pontos neve is, melynek csak az első fele maradt meg. Mégis jobb lenne, ha azt a hasznos igáslófajtát a pontos, szabályszerű nevén, tehát *muraközi lóként* emlegetnénk.

Aki traktort, tehát vontató erőgépet akar eladni, többnyire azt is közli, mi minden tartozik hozzá, s ilyenkor majdnem mindig elhangzik ez a pontatlan szakkifejezés: *vontatóhorg*. A vontató erőgépeknek azt a szerkezeti elemét, amely a munkagép vagy a vontatmány rákapcsolására szolgál, vagyis az erőgép vonóerejét a munkagépnek átadja, helyesen *vonóhorg*nak hívjuk, nem *vontatóhorg*nak.

Canossát jár vagy kálváriát jár?

Nemrégiben a Kossuth rádióban beszélgettek egy pácienssel, akit hosszú időn át küldöztek ide-oda, míg végre elérte, hogy valóban foglalkozzanak a betegségével.

Az esettel foglalkozó riporter azt mondta, hogy az illető beteg kénytelen volt *Canossát járni*. Kérdésünk az, vajon helyes-e az adott esetben a *Canossát jár* képes kifejezés. Hogy ezt eldönthessük, tisztáznunk kell, mit jelent pontosan a *Canossát jár* szókapcsolat, és honnan ered. Canossa észak-itáliai vár volt az Appennin-hegységben, ahol 1077-ben a kiközösített IV. Henrik német császár feloldozást kért ellenfelétől, VII. Gergely pápától. Ennek előzménye az volt, hogy IV. Henrik császár, miután VII. Gergely pápa több német püspököt megfosztott hivatalától szimónia címén, a wormsi zsinaton letette a pápát. A pápa erre kiközösítette a császárt. A német hűbéresek fellázadtak, úgyhogy IV. Henrik kénytelen volt megalázkodni, és Canossa várában vezekelve kikönyörögni a pápától a feloldozást. Tehát: aki *Canossát jár*, az bocsánatot akar nyerni, mindenféle nehézséget vállal, megalázkodik, vagyis vezekel. A beteg, akiről a riportban szó volt, talán elkövetett valamilyen hibát, mondjuk, nem fordult idejében orvoshoz, ez azonban még nem jelenti azt, hogy emiatt *Canossát járt*, vagyis vezekelt. Ami vele történt, hogy tudniillik nem foglalkoztak a bajával, hanem küldözték, elutasították, netán megalázták, s neki mindezt el kellett viselnie, azt inkább *kálváriajárásnak* nevezhetnénk, nem *Canossa-járásnak*.

Nézzük most meg azt is, honnan származik a *kálváriát jár*, *kálváriajárás* szókapcsolat, illetve összetett szó, mi az eredeti jelentése, és mi az átvitt értelme!

A *Kálvária* tulajdonnév egy Jeruzsálem melletti hegyet jelöl, ahol a Biblia szerint Jézust keresztre feszítették. E hegy eredeti neve Golgota, a *Calvaria* megnevezés a Biblia későbbi latin fordításaiban tűnt fel. A *kálvária* közfőnév jelentése: Krisztusnak a Bibliában leírt kínszenvedéseit és kereszthalálát ábrázoló tizennégy képből vagy domborműből és három, rendszerint magaslatra állított keresztből álló sorozat, amelyet községek határában vagy temetőben szoktak elhelyezni. Másik jelentése: az a rendszerint valamely helység szélén, határában elterülő domb, amelyen ez el van helyezve. S végül *kálváriának* nevezik azt a képet, szobrot, kisplasztikát, amely a megfeszített Krisztust ábrázolja a két latorral együtt.

Átvitt értelemben a *kálvária* jelentése: szenvedések sorozata, sok lelki szenvedés együtt. A *kálváriát jár* szókapcsolat értelme: sok nehézségen, megaláztatáson, szenvedésen megy keresztül. A *kálváriát járat valakivel* kifejezés jelentése: cselekvésével, intézkedésével előidézi, hogy valaki sok nehézségen, szenvedésen menjen keresztül. A *kálváriajárás* konkrét jelentése: a kálvárián való végigvonulás és a kálvária egyes stációinál való ájtatoskodás, keresztúti ájtatosság. A szó átvitt értelme: sorozatos lelki szenvedések, megaláztatások elviselése.

Hozzátehetjük még, hogy a Krisztus kínszenvedését és kereszthalálát templomban vagy kálvárián ábrázoló tizennégy képből vagy domborműből álló sorozatot *keresztút-nak* is lehet nevezni. A *keresztút* főnév jelentheti ugyanazt, mint a *kálváriajárás*. Átvitt értelemben pedig jelenthet nehéz, szenvedésekkel teli életutat.

Arról az emberről tehát, aki nem talál meghallgatásra, akit sorozatosan visszautasítanak, megaláznak, azt mondhatjuk, hogy *kálváriát jár*, nem pedig azt, hogy *Canossát jár*.

A „porig égett holttest” és a „menthetetlen betegség”

A Kossuth rádióban hallhattuk a bűnügyi krónikában: „Az ismeretlen holttest porig égett.” Miért helytelen ez a mondat? Azért, mert a *porig ég* szókapcsolat ugyan helyes, de nem vonatkozhat élőlényre, emberre, állatra, hanem például épületre, tehát házra, istállóra, tanyára, vagyis olyan valamire, ami a föld felszíne fölött volt, és a tűz következtében mintegy a földdel egyenlővé lett, nem maradt belőle csak rom, üszök és hamu. A meggyújtott emberi test vagy állati tetem nem ég porig, általában még csak porrá vagy hamuvá sem szokott égni, hanem *szénné ég*, mivel szerves anyag.

„*Menthetetlen betegségben szenved*” – mondta a rádióban egy riportalany. Helyes-e ebben a mondatban a betegség jelzőjeként a *menthetetlen* melléknév? Bizony nem helyes. Nézzük csak meg, mi mindent jelent a *menthetetlen* melléknévünk, s akkor világos lesz, miért nem lehet a betegség *menthetetlen*. A *menthetetlen* első jelentése: nem menthető tárgy, dolog, ügy. Például: menthetetlen helyzet. Olyan személy is lehet menthetetlen, akit orvosi beavatkozással már nem lehet megmenteni. Például: A páciens menthetetlen, mert betegségére egyelőre nincsen semmiféle gyógyszer. Olyan személyre is vonatkozhat a *menthetetlen* jelző, akit a társadalom számára nem lehet megmenteni, mert teljesen elzúllott. A *menthetetlen* melléknév második jelentése: nem menthető tulajdonság, tett, eljárás. Beszélhetünk például menthetetlen hanyagságról, mulasztásról, könnyelműségről. A *menthetetlen* melléknévből alkotott *menthetetlenül* határozónak a jelentése: elkerülhetetlenül. Például: Aki télen nem öltözik elég melegen, menthetetlenül megfázik. Tegyük még hozzá, hogy ilyen értelemben a *menthetetlenül*-t meg lehetőségen ritkán használjuk.

De térjünk vissza a kifogásolt mondatához! Az elmondottakból következik, hogy a beteg, a páciens lehet *menthetetlen*, de a betegség, amelyben szenved, *gyógyíthatatlan*, *nem gyógyítható* vagy esetleg *halálos*.

Keletje vagy foganatja?

Az amerikai Martin Luther Kingről hangzott el a rádióban egy ilyenféle kijelentés: „...szavainak volt is keletje, mert a tömegek megmozdultak.” Ha utánanézzünk, mit is jelent, hogy *valaminek keletje van*, ki fog derülni, hogy ez a kifejezés ebbe a mondatba nem illik bele. A *kelet* szavunknak, amely főleg a *van* és a *nincs* igével használatos, a jelentése a következő: valaminek keresett volta, kelendőisége. A *valaminek keletje van* azt jelenti, hogy az a valami kelendő, kapós, ritkábban pedig azt, hogy valaminek becsé van. Martin Luther King szavainak nem *keletje volt*, ha a tömegeket megmozgatta velük, hanem *foganatja*. A *foganat* főnevünknek, melyet csak harmadik személyű birtokos személyraggal és rendszerint a *van* vagy *nincs* igével használunk, ez a jelentése: valamely cselekvés, eljárás kívánt, várt eredménye, hatása. Az adott esetben éppen arról volt szó, hogy King nemhiába prédikált, hanem *szavainak volt is foganatja*.

Keressük a megfelelő szavakat!

Tudjuk, hogy a *foglalatosság* főnév és a *foglalatoskodik* ige a *foglalatos* melléknévből származik. Csakhogy ez a melléknév ebben a jelentésben: valaki valamivel elfoglalt, valaki valamivel foglalkozó ma már ritkán fordul elő. Például: Én most kapálással vagyok foglalatos. Ilyen értelemben meg, hogy ‘valami valamivel foglalkozó’, nem is szoktuk a *foglalatos* melléknévet használni. (Persze gyakoribb a használata a *foglalat* főnév származékaként ebben a jelentésben: valami, aminek foglalata van.)

Mindezt figyelembe véve, mit szólunk a következő mondatához, amely a budapesti rádióban hangzott el, amikor II. János Pál pápa könyvéről beszéltek, s megemlézték, hogy a mű valamelyik bírálója a szerzőnek „*a buddhistákkal foglalatos kitételét támadta*”. Amikor a következő híradásban megismételték ezt a hírt, már nem fordult elő a mondatban a *foglalatos* szó, tehát nyilván rájöttek, hogy az tévesen került oda a „*kitétel*” jelzőjeként.

A rádióban eredetileg elhangzott mondat megfogalmazója alighanem a „*buddhistákkal foglalkozó kitétel*” kifejezést akarta használni. Ez már kevésbé kifogásolható, de ha abból indulunk ki, hogy a *kitétel* – egy írásmű esetében – kifejezést, szókapcsolatot, fordulatot jelent, akkor a *foglalkozó* jelzőt nem tarthatjuk egészen helyesnek. Miért? Azért, mert a *foglalkozik* ige és a belőle képzett *foglalkozó* melléknévi igenév állandó, rendszeres tevékenységre, munkára, érdeklődésre utal, egy *kitétel* pedig valójában nemigen szokott valamivel részletesen, hosszasan foglalkozni, legföljebb vonatkozni valamire, kapcsolatos valamivel. Jobb lett volna tehát a *buddhistákra vonatkozó kitételről* beszélni.

Ugyancsak a rádióban hangzott el a következő: „*Egyesek azon a ponton számolják el magukat...*” Ezt olyan értelemben mondta valaki, hogy egyesek csalódnak, mert nem vettek figyelembe, nem vettek számításba bizonyos tényeket, eshetőségeket. Ez esetben nem elszámolja magát valaki, hanem *elszámítja magát*, vagyis elképzelésében, számításában csalódnia kell. Van *elszámolja magát* szókapcsolatunk is, de az egy kicsit mást jelent, mégpedig azt, hogy valaki a maga kárára számítási hibát vagy számolási hibát követ el. Például: a pénztáros száz koronával elszámolta magát, vagyis tévedett, és a tévedésére ráfizetett.

Újsághírből idézem: „*Ha valaki egy bűncselekményt szervezett csoport tagjaként, vagyis bűnszövetségben követ el, büntetése súlyosabb...*” A mondatban ez a szó fordul elő: *bűnszövetség*. Nézzünk utána, helyes-e a mai nyelvhasználatban ez az összetétel. Megállapíthatjuk, hogy régebbi szótárainkban, sőt az *Új Magyar Lexikon* első kötetében is megtalálható a *bűnszövetség* szó, de például értelmező szótárunk ilyen összetélt egyáltalán nem közöl. A mai nyelvhasználat a bűncselekmény elkövetésére szövetkezett vagy végrehajtásában részes személyek csoportját *bűnszövetkezetnek* nevezi, nem *bűnszövetségnek*. Ennek okát nem abban kell keresnünk, hogy a szövetség szó mindig valami pozitívát, jót jelent, míg a szövetkezet szónak lehet negatív értelme is. Ilyen különbség a *szövetség* és a *szövetkezet* szó között nincsen, mind a szövetség, mind a szövetkezet szolgálhat jó és nemes célt, de rosszra is használható, ha úgy adódik. Ese-

tünkben – legalábbis azt hiszem – inkább arról van szó, hogy a bűnözők valamely bűncselekmény elkövetésére egyszerűen csak *szövetkeznek*, nem pedig *szövetséget* kötnek. Ezért mondunk inkább *bűnszövetkezet*-et, mint *bűnszövetség*-et.

Kerüljük a hibás szóválasztást!

„A terv csúfondárosan megbukott” – ez a mondat egy nyilatkozatból való. Hogy mi a kifogásunk ellene? Az, hogy a *csúfondárosan* határozót az adott esetben legalábbis szokatlannak érezzük. A nem várt kudarccal végződő, gyalázatot, szégyent hozó, szégyenletes eseményt, vállalkozást a *csúfos* melléknévvel szoktuk minősíteni: *csúfos bukás*, *csúfos kudarccal*, *csúfos vereség* stb. A határozói szerepű *csúfosan* alak meg azt jelenti: megszégyenítő módon, nagyon csúnyán, például: *csúfosan megbukik*, *csúfosan leszerepel*, *csúfosan kikap*, *valakivel csúfosan elbánnak* stb. Most pedig nézzük meg a csúfondáros melléknév jelentéseit! Ezek a következők: 1. olyan személy, aki szeret másokkal csúfolódni, másokból gúnyt űzni, csúfolódó természetű; 2. ilyen személyre jellemző, rá valló, tőle származó. Például: *csúfondáros beszéd*, *kérdés*, *válasz* stb. – Az igazság kedvéért azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy értelmező szótárunk „ritkán” megjelöléssel a *csúfondáros* melléknévnek még egy jelentését közli, s ez a következő: *csúfos*, *szégyenletes*. Ha ezt vesszük alapul, akkor a fentebb idézett mondatot: *A terv csúfondárosan megbukott* – nem volna okunk kifogásolni. Azonban a mai köznyelv a *csúfondáros* melléknévnek a ‘csúfos’, ‘szégyenletes’ jelentését már nemigen tartja számon, s ezért jobb, ha a szégyenletes bukást *csúfos* és nem *csúfondáros bukásnak* nevezzük.

Ismeretterjesztő előadásban hallottam ezt a megállapítást: „Ez a tünet a fiatalkori cukorbetegségről alakulhat ki.” Alighanem mindenki észrevette, hogy valami nincs rendben a jelző – *fiatalkori* – és a jelzett szó – *cukorbetegségről* – közt. *Fiatalkori cukorbeteg* ugyanis nincsen, csak *fiatalkorú cukorbeteg* vannak. Maga a *cukorbetegség* lehet *fiatalkori*, *időskori* vagy *öregkori*. Az idézett mondat a rosszul összevont fogalmazás példája. Mert vagy azt kellett volna mondani, hogy *ez a tünet a fiatalkori cukorbetegségben szenvedő pácienseknél* alakulhat ki, vagy azt, hogy *ez a jelenség a fiatalkori cukorbetegség tüneteiként* alakulhat ki. Mindkét ajánlott megfogalmazás valamivel hosszabb, de nyelvi és tartalmi szempontból egyaránt helyes.

Végezetül egy szlovákiai magyar kifejezésre szeretném felhívni a figyelmet. Magyar rádióbemondóink, pontosabban műsorvezetőink némelyike használja ezt az alighanem tájnyelvi kifejezést: *valamit kivégez*, mégpedig olyan értelemben, hogy a gyerekek, diákok valamiféle csínyt, kisebb gazságot követnek el. Például: *A gyerekek már megint kivégeztek valamit; Mit végeztetek ki?* stb. – ilyen formában hallottam ezt már négyszer a pozsonyi rádió magyar adásában. Ha megnézzük az értelmező szótárban a *kivégez* ige jelentéseit, ilyen értelmet ott véletlenül sem találunk. A szóban forgó ige első – konkrét – jelentése: halálos ítéletet hajt végre. A második – átvitt – értelme: elveszi valakinek az erkölcsi, társadalmi hitelét, vagy valakit nagyon szigorú bírálattal illet. A harmadik – ritkább, tréfás, bizalmas – jelentése pedig: *végez* valamivel, *befejez*, *megold*. Példá-

ul: *kivégeztük az ebédet, ezt a könyvet kivégeztem* stb. Éppen ezért jobb volna, ha ‘elkövet valamit’ értelemben a *kivégez* igét – legalább a művelt köznyelvben nem használ-nánk.

Küzdelem a szóválasztással

Az ember hallgatja a rádiót – híreket, riportokat, reklámszövegeket –, és bizony sok-szor figyelhet fel különféle nyelvi helytelenségekre. Tévedés ne essék, nem a Szlovák Rádió magyar adásából válogattam a kifogásolható kifejezéseket; ezek a Kossuth rádióban hangzottak el, részben műsorvezetők és szerkesztők, részben riportalanyok szájából.

Meglepetéssel hallottam egy mezőgazdasági riportban, hogy „*egy kevés rozs maradt még talpon*”, s ugyanettől a riportertől tudtam meg – amikor a gabonakészletről beszélt –, hogy „*nem ürülnek ki a tárlók*”.

A termesztett növényzet, például a rozs, amelyet még nem arattak le, nem takarítottak be, nem *talpon marad*, hanem *lábon áll*. A *talpon marad* szókapcsolat egyáltalán nem helytelen, csak egy kicsit mást jelent. Vonatkozhat például arra a személyre, aki mondjuk, egy támadás, netán verekedés során nem esik el, hanem állva tud maradni, vagy átvitt értelemben például az olyan üzletemberre, cégre stb., aki vagy amely, mondjuk a rossz gazdasági viszonyok ellenére nem megy tönkre, hanem meg tud birkózni a nehézségekkel. *Talpon álló, talpon maradó búzáról, rozsról, kukoricáról* azonban ne beszéljünk, mert ez a kifejezőmód helytelen.

A gabonakészletek raktározására, tárolására pedig természetesen nem tárlókat használnak, hiszen a *tárló* az asztalhoz hasonló, felülről nyitható, üvegezett fedelű szekrény, amelyet kiállítási termekben tárgyak, könyvek, kéziratok stb. elhelyezésére, tárolására használnak, s idegen szóval *vitrinnek* neveznek. A tévedést az okozta, hogy van egy nagyon hasonló hangzású szavunk: a *tároló*. Ezt inkább összetételekben szoktuk használni, tehát: *gabonátároló, víztároló*, illetve *tárolóhelyiség, tárolótér* stb. A *tároló* olyan helyiség, létesítmény, amelyben valamit tárolnak, raktároznak. Ilyen értelemben például a gabonasiló, a burgonyaverem, a magtár vagy csűr lehet *tároló*, de semmiképpen sem lehet *tárló*.

A tanév kezdete előtt egy pedagógus így nyilatkozott: „*Az iskolák már lábon állnak.*” Ebben az esetben a *lábon áll* szókapcsolat helytelen használatával van dolgunk. Csak sejteni lehet, mit akart mondani valójában a kérdezett pedagógus; alighanem valami olyasmit, hogy bár a tanév még nem kezdődött meg, az iskolák már felkészültek a tanulók fogadására, hogy a nyári pihenő után már megindult az iskolákban a munka. Azt még esetleg mondhatta volna, hogy a pedagógusok már talpon vannak, de azt semmi esetre sem, hogy az iskolák már lábon állnak.

Arról is a rádióból értesültem, hogy több magyar cég *lépett konfúzióra* külföldi cégekkel. Aki ezt így mondta, nem volt egészen tisztában a *konfúzió* szó mai jelentésével. *Fúzióra lépni* lehet, de „*konfúzióra lépni*” nemigen. Miért? Mert a *fúzió* jelentése: egyesülés, egybeolvadás, vállalatok egyesülése; két cég tehát *fuzionálhat, fúzióra léphet*, az az egyesülhet. Ám a *konfúzió* szó jelentése ma már más, mégpedig: zavar, összevissza-

ság, rendetlenség, szórakozottság, összetévesztés. Ha valaki *konfúzus*, az azt jelenti, hogy zavart, szórakozott, szétszórt figyelmű; a *konfundál* ige jelentése pedig összezavar, összetéveszt, megtéveszt, megzavar. Az ugyan igaz, hogy a latin *confundo* ige eredeti jelentése: összevegyít, illetve képes értelemben: egyesít, összekapcsol, illetve összezavar, s az említett igéből származó *confusio* (konfúzió) főnév első jelentése: összevegyítés, egyesítés, egyesülés, a további jelentései: zavar, összezavarodás, megzavarodás. De már a *confusus* latin melléknévi igenév jelentése csak: zavart, megzavarodott, zavaros.

A magyar nyelvben a latin eredetű *konfúzió* szó már szinte teljesen elvesztette első jelentését, és csak a 'zavar', 'összezavarodás' jelentésében él, ezért ne beszéljünk *cégek konfúziójáról*, hanem használjuk a megszokott, egyértelmű *fúzió* szót.

Fogyatékkal élők?

Aki rendszeresen hallgatja a budapesti rádió és a tévé híreit vagy akár más közérdekű műsorait, megfigyelheti, hogy egy-egy kifejezés valamilyen okból – úgy mondhatnánk – divatossá válik. Mostanában például szinte naponta hallhattuk a Kossuth rádióban ezt a szókapcsolatot: „*fogyatékkal élők*”, azokra az emberekre vonatkozólag, akiket azelőtt *testi* vagy *értelmi fogyatékosként*, esetleg *mozgássérültként* vagy *mentálisan sérültként* emlegettek. A *fogyatékkal élők* kifejezés nem különbözteti meg a testi és értelmi fogyatékosokat, tehát amolyan összefoglaló megjelölés. Más kérdés persze, hogy feltétlenül helyesnek tarthatjuk-e.

Volt idő, amikor a kórosan csökkent szellemi képességű személyre minden kímélet nélkül azt mondták: *gyenge elméjű, idióta, hülye*. A testi fogyatékoságban, működésszerű hiányosságban szenvedő, például sánta, béna, csonkolt, félkezű, púpos személyt pedig ugyancsak kíméletlenül a *nyomorék* jelzővel illették. Az utóbbi évtizedekben alakult ki az a civilizált szóhasználat, amely szerint ha valakinek testi vagy szellemi, értelmi fejlődésében, képességeiben, működésében hiányosság, hiba, tökéletlenség, fogyatékoság mutatkozik, arra azt mondjuk: *testi fogyatékos*, illetve *értelmi fogyatékos*, vagy pedig *mozgássérültnek*, illetve *mentálisan sérültnek* nevezzük.

Nem tudom, mi indokolja a *fogyatékkal élők* kifejezés használatát azon kívül, hogy amint már említettem, ez egyaránt jelölheti a testi és értelmi fogyatékos embertársainkat. Lehet, hogy akik ezt a kifejezést részesítik előnyben, úgy vélik, hogy kíméletesebben, tapintatosabban jelölik a szomorú valóságot. A *fogyatékkal élők* szókapcsolatot azonban mesterkéltnek érzem, s azt hiszem, nem csak én. De nézzük meg, mi szól e szókapcsolat helyessége mellett, és mi ellene.

Ha abból indulunk ki, hogy a *fogyatékos* melléknévnek, melyet az adott esetben főnévként használunk, az alapszava a *fogyadék* főnév, akkor logikus, hogy aki fogyatékos, annak valamilyen fogyatéka van, hiszen tudjuk, hogy az -s képző elsősorban valamivel bírót, ellátottat jelent. Ami pedig a *fogyadék* szót illeti, az értelmező szótár az egyéb jelentéseken kívül – régies megjelöléssel – a következő jelentést is közli: pénz- vagy anyaggazdálkodásban az, ami vagy amennyi valamiből elfogyott, illetve hiányzik, hiá-

nyosság, hiány, káló, mankó. Vagyis a *fogyatéék* főnév ‘hiány’, ‘hiányosság’ jelentésben eredetileg a pénz- vagy anyaggazdálkodásban volt használatos, s nem vonatkozott testi vagy értelmi hiányosságokra. Ilyen értelemben most is inkább csak a belőle képzett melléknév – a *fogyatékos* – használatos. Úgy véljük, a nyelvhasználat már régebben eldöntötte, hogy akinek testi vagy értelmi hiánya, fogyatéka van, az egyszerűen *fogyatékos*, mint ahogy a gyógyíthatatlan betegre sem szoktuk azt mondani: *gyógyíthatatlan betegséggel élő*. A *fogyatékkal élők* szókapcsolat esetében az is zavaró, hogy a *valamivel élő* szókapcsolat elsősorban olyan személyt jelent, aki valamit felhasznál, igénybe vesz, alkalmaz. Van például *jogorvoslattal élő panaszos*, *csellel élő tolvaj*, *ésszel élő ember* stb. A *valakivel él* jelentheti azt, hogy valaki együtt lakik valakivel, így például: János együtt él a szüleivel, tehát: ő a szüleivel élő János. Ha valaki valamilyen viszonyban van valakivel, arra is mondhatjuk: a szomszédaival békességben élő ember. Arra azonban nemigen találunk példát, hogy a *valaki valamivel él* azt jelentené, hogy valaki, mondjuk, a betegségével, a fogyatékaival stb. együtt él.

A *fogyatékkal élők* kifejezést jobb volna nem terjeszteni, használjuk inkább a megszokott kifejezéseket, a *fogyatékos* vagy a *sérült* szó semmivel sem durvább, mint ez a mesterkélten ható *fogyatékkal élő* szókapcsolat.

SZÓLÁS- ÉS SZERKEZETVÁLTOZTATÁS

Eljegyezheti-e magát a kormány?

A most idézett mondat nemcsak a szerkezetvegyítés példája, hanem a helytelen szóhasználaté is. Íme: *Olyan kormányt akarunk, amely eljegyzí magát a demokrácia mellett.* Valami mellett senki és semmi nem jegyezheti el magát, csak valakivel, illetőleg átvitt értelemben valamivel. No de helyes lesz-e az idézett mondat, ha a *demokrácia mellett* határozót a *demokráciával* határozóval helyettesítjük? Tehát: *Olyan kormányt akarunk, amely eljegyzí magát a demokráciával.* Így a mondat nyelvtanilag helyes volna, csak éppen nagyon fellengzősen hangzanék. Az *eljegyzí magát valamivel* átvitt értelmű szókapcsolat jelentése ugyan valóban az, hogy valaki tartós, örökös kapcsolatba kerül valamivel, de van ennek a kifejezőmódnak egy kissé tréfás vagy éppen nagyon is választékos színezete. *Eljegyezheti magát valaki* például a *szegénységgel*, az *irodalommal*, a *tudománnyal* stb. A kormány esetében azonban jobb lesz, ha nem eljegyzí magát a demokráciával hanem *elkötelezi magát a demokrácia mellett.*

Ne keverjük össze szólásainkat!

Egy rádióriportban hallottam ezt a kérdést: „*Igaz-e, hogy kiáll a szénája, azazhogy kiáll a rúdja?*” A riporter láthatólag maga is észrevette, hogy valamit helytelenül mondott, csakhogy a javításnak szánt „*kiáll a rúdja*” szókapcsolat sem egészen helyes. A kérdés valószínűleg arra vonatkozott, igaz-e, hogy a szóban forgó személlyel valami baj van, illetőleg, hogy előbb-utóbb el kell hagynia valami miatt a helyét, állását. Képes kifejezéssel ezt így kellett volna kérdezni: *Igaz-e, hogy kifelé áll a szekere rúdja?* Ha a riporter csak arra akart célozni, hogy az illetővel valami nincsen rendben, hogy kedvezőtlenül alakultak a körülményei, hivatalos ügyei, akkor így kellett volna feltennie a kérdést: *Igaz-e, hogy rosszul áll a szénája, esetleg: nincs rendben a szénája?*

Belebukik vagy beletörik?

Ha valakinek valami nem sikerül, ha valaki valamivel kudarcot vall, azt mondhatjuk róla: *beletört a bicskája.* Azt is tudjuk, mit jelent a *belebukik* ige. Először is konkrét értelemben azt jelenti, hogy valaki fejjel lefelé beleesik valamibe; például: belebukik az árokba, a vízbe stb., másodszor pedig átvitt értelemben a *belebukik valamibe* azt jelenti: vállalkozásával kudarcot vall, illetve hibás vagy ártalmas ténykedése miatt megbíza-

tását, állását veszti. Például: belebukik a gazdálkodásba, irodalmi kísérleteibe stb., illetőleg például: a kormány belebukott a helytelen pénzügyi politikájába. A kétféle kifejezőmódból jött létre egy megmosolyogtató harmadik, amely így hangzott el egy beszélgetésben: *belebukott a bicskája*. Hogy ez a szókapcsolat helytelen, ahhoz – gondolom – nem kell külön magyarázat. Világos, hogy valaki vagy *belebukik valamibe*, vagy *beletörik a bicskája valamibe*.

Útilapu vagy lapulevél?

Mit gondoljunk akkor, ha azt halljuk, hogy valakinek *lapulevelet kötöttek a talpára*? Ép nyelvérzékű ember ezt a kijelentést úgy érti, hogy valaki valahonnan szerzett egy lapulevelet, s valamilyen okból – esetleg gyógyító szándékkal – rákötötte valakinek a talpára. Az idézett szókapcsolatnak nincsen átvitt értelme, márpedig annak, aki ezt a szókapcsolatot használta, nem az volt a szándéka, hogy konkrét tényt közöljön, hanem az, hogy egy képes kifejezéssel tudunkra adja: valakit elküldtek, elzavartak valahonnan. Csakhogy az ilyen értelmű szólás egy kicsit másképpen hangzik, mégpedig így: *útilaput köt a talpára* – esetleg a lábára vagy a talpa alá – *valakinek* –; ez jelenti azt: kiadja az útját, meneszti, elkergeti. Ha vonzat nélkül mondjuk, hogy valaki útilaput köt a talpára, akkor ez nem azt jelenti, hogy az illetőt elkergetik, hanem azt, hogy ő maga megszökik, elillan. Egyáltalán nem mindegy tehát, hogy lapulevélről vagy útilapuról beszélünk-e.

Sokan vannak, vagy sok van belőlük?

Szeretném felhívni olvasóim figyelmét egy néha hibásan használt szóalakra, mégpedig a *sok* határozatlan számnév határozóként használt toldalékos alakjára. Ez az alak a *sokan*. Nemrégiben hallottam egy riportban ezt a kérdést bizonyos régészeti leletekre vonatkozólag: *Nincsenek-e már túl sokan ezek a leletek?* Miért helytelen ez a kérdés? Egyszerűen azért, mert a *sokan* csak személyekre vonatkozhat. Jelentései: sok személy együtt, illetve: az egyedet, az egyes személyeket számbavéve jelentős számban. Például: *Sokan vannak a teremben; Reggel sokan lesznek a boltban; Régebben sokan jártak színházba; A gyűlésen sokan felszólaltak; stb.* A régészeti leletekről tehát nem mondhatjuk: *sokan vannak*, hanem: *sok van belőlük*, illetőleg: *Nincsen-e már túl sok ezekből a leletekből?*

Ugyanez a szabály vonatkozik a *sokan* ellentétére, a *kevés* alapszó toldalékos alakjára, a *kevesen*-re. Ennek a jelentése: kevés személy együtt. Például: *Kevesen szálltak fel a villamosra; Kevesen gyűltek össze a téren; stb.* Élettelen tárgyokról nem mondhatjuk, hogy *kevesen vannak*. Tehát például a tányérok, poharak, fegyverek, gépkocsik stb. nem *kevesen vannak*, hanem egyszerűen kevés a tányér, a fegyver és így tovább, illetőleg tányérból, fegyverből stb. kevés van.

A *sok* és a *kevés* közép- és felső fokának a toldalékos alakjai, a *többen*, *legtöbben*, illetve *kevesebben*, *legkevesebben* szintén csak személyekre vonatkozhatnak.

Köpeny vagy köpönyeg, vált vagy fordít?

Valakiről, aki gyakran változtatta politikai meggyőződését, azt mondták, megvetéssel: *már sokszor váltott köpenyt*. Vajon kifejezi-e ez a mondat az illető politikai állhatatlanságát? A válasz csak „nem” lehet, mert a *köpenyt vált* szókapcsolatnak nincs átvitt, képes értelme, nem utal valakinek a jellemtelenségére, egyszerűen azt jelenti, hogy valaki – akinek feltehetően több köpenye van – gyakran váltja őket. A *ruhát vált, fehérneműt vált, cipőt vált, köpenyt vált* stb. csakis azt jelenti, hogy valaki másik ruhát, cipőt, köpenyt vesz fel. A meggyőződés változtatására utaló szólás a következő: *köpönyegget fordít*, illetve *arra fordítja a köpönyegét, ahonnan a szél fúj*, azaz: hirtelen állásponthoz, elvet, pártállást változtat. Aki ezt teszi, az *köpönyegforgató*, s amit tesz, az *köpönyegforgatás*. A *köpeny* és a *köpönyeg* rokon értelmű szavak, az állandó szókapcsolatban mégsem cserélhetők fel. De a *köpönyeg* főnév is csak a *forгат*, *fordít* igével együtt fejez ki átvitt értelmet, a *vált* igével nem.

Nem mindegy!

A Szlovák Rádió magyar adásában hallottam ezt a mondatot: *Ivan Gašparovič házelnök fogadta Szlovákia ausztriai nagykövetét...* – Amikor itt tartott a bemondó, átvilant az agyamon, miért hívták haza a bécsi nagykövetünket, s miért fogadja most őt a házelnök, s közben a megkezdett mondat így fejeződött be: *Gabrielle Matzner-Holzer asszonyt*. Akkor már megértettem, hogy az elhangzott mondatba hiba csúszott. Gabrielle Matzner asszony ugyanis *nem Szlovákia ausztriai nagykövete*, hanem *Ausztria szlovákiai nagykövete*, vagy még pontosabb meghatározás szerint: *Ausztria Szlovákiába akkreditált nagykövete*, vagy *a Szlovákiába akkreditált osztrák nagykövet*. Mert Szlovákia ausztriai nagykövete – ahogyan tévesen nevezték Matzner-Holzer asszonyt – az a szlovák diplomata, akit a Szlovák Köztársaság küldött ki Ausztriába. Éppen olyan hiba volna ezt a szlovák diplomatát Ausztria szlovákiai nagykövetének nevezni. A nem hivatalos nyelvhasználatban persze mondhatjuk így is: a pozsonyi osztrák nagykövet, vagy: a bécsi szlovák nagykövet. Ezek a fogalmazásformák nem okoznak félreértést, világosan kifejezik, ki melyik országot képviseli.

Lehet-e a tyúkokkal egy időben ágyba menni?

A következő hibás mondat nem idegen nyelv hatására keletkezett. Nézzük csak meg! A korán fekvő emberről olvastam egy szlovák nyelvből magyarra fordított szövegben ezt: „*A tyúkokkal egy időben megy ágyba.*” Aki nagyon korán tér aludni, arról azt szoktuk mondani: *a tyúkokkal fekszik* vagy: *a tyúkokkal jár aludni*. A szlovák nyelv ezt véletlenül ugyanígy mondja: *chodí spať so spípkami* – esetleg: *s kurami*. A korán kelő, korán fekvő emberről magyarul azt mondjuk: *a tyúkokkal kel*, *a tyúkokkal fekszik*. De az imént idézett mondat teljesen megváltoztatta az eredeti szólást, úgyhogy az elvesztette átvitt értelmét, és szinte konkrét értelművé vált. Az ember önkéntelenül is arra gon-

dol, vajon mióta mennek a tyúkrok az ágyba. Ne változtassuk meg szólásainkat, mert az ügyetlenül „átfogalmazott” mondás néha bizony nevetésre ingerli az olvasót vagy hallgatót, hiszen konkrét értelművé válik.

Mi kelhet lábra?

Egy múzeumból rejtélyes módon eltűntek tárgyak, s ezt a tényt a sajtó így közölte: „*Tárgyak keltek lábra a múzeumból.*” A *lábra kel* szókapcsolatot itt nem tarthatjuk egészen helyesnek, mert ritkán szoktuk átvitt értelemben használni, s átvitt értelmű jelentése: valami divatossá válik, elterjed, esetleg betegségből felépül, tehát ez a szókapcsolat nem azt jelenti, amit az adott esetben ki akartak fejezni vele. Konkrét érteleme: feláll, lábra áll – ezt sem igen lehet tárgyak eltűnésére vonatkoztatni. Ha valami kézen-közön eltűnik, szórén-szálán elvész, s nem tudni, ki vitte el, azt szoktuk mondani, hogy *lába kelt* (valaminek). Tehát a tárgyak nem keltek lábra, hanem *a tárgyaknak lábuk kelt*.

Van-e zsákbaház?

Egy szakember, aki arról beszélt, hogy mennyire kell vigyázni egy-egy ingatlan megvásárlásakor, mi mindenre kell odafigyelni, hogy ne kerüljünk kellemetlen helyzetbe, hasznos intelmeit végül így foglalta össze: „*Ne vegyünk tehát zsákbaházat!*” Kérdésünk, vajon helyesen fejezte-e ki magát? Azt hiszem, elég világos, hogy nem. Miért? Azért, mert *zsákbaház* összetételünk vagy szókapcsolatunk nem ismeretes, s a mondás, amelyre a szakember gondolhatott, a *zsákbamacska* összetett főnevet tartalmazza. S ezt még tréfaaként sem igen lehet a *zsákbaház* kifejezéssel felcserélni. Nézzük csak meg, mi a *zsákbamacska* szó jelentése! Vásárokon, búcsúkon szokásos népi vagy gyermek-szerencsejáték, amelynek az a lényege, hogy az azonos áron vásárolható, de különböző tartalmú és értékű vagy üres kis csomagokról nem lehet előre tudni, mi rejlik bennük. A szólásmondás: *zsákbamacskát árul* azt jelenti: titkolja igazi szándékát vagy célját; a *zsákbamacskát vesz* vagy *vásárol* mondás pedig azt jelenti: nem tudja igazán, mit vesz, hogy mire vállalkozott; mi lesz annak a vége, amit elfogadott. Helyesen tehát a *zsákbamacska* szónak kell szerepelnie a szólásban akkor is, ha házról vagy más olyan eladó ingatlanról van szó, amelynek nem ismerjük igazi tulajdonságait, értékét. A *nem veszek zsákbamacskát, nem árulok zsákbamacskát* átvitt értelmű mondás vonatkozhat bármiféle eladó árura, sőt szándékra, tervre is, míg a *zsákbaház* kifejezést még tréfaaként is nehéz volna elfogadni. Valószínűleg ennek is szánta a használója.

Táptalajra kap, vihar burjánzik?

„*Szlovákiában a fajgyűlölet a szocializmus megdöntését követően kapott táptalajra*” – hangzott el egy nyilatkozatban. Mi a hiba ebben a mondatban? Nem nehéz rájönni,

hogy a *táptalajra kap* szókapcsolat helytelen. A mondat azt kívánja közölni, hogy megjelent, elterjedt a fajgyűlölet. Ha a *kap* igét akarjuk használni, akkor mondhatjuk, hogy *a fajgyűlölet lábra kapott*, esetleg *teret kapott*. Ha pedig a *táptalaj* szót tartjuk fontosnak, akkor más igét kell választatnunk. Tehát: *a fajgyűlölet táptalajra talált*.

„A legnagyobb vihar a földművelési tárca költségvetése körül burjánzott” – ez a mondat is híryanagból való. Mondhatjuk-e a viharról, hogy burjánzik? Ha megnézzük a *burjánzik* ige jelentéseit, könnyen eldönthetjük, hogy nem mondhatjuk. A *burjánzik* ige konkrét jelentése: haszontalan növény, gyom, gaz szaporán nő, a hasznos növények kárára terjed. Például: Az elhanyagolt földeken burjánzik az acat. Átvitt értelemben a *burjánzik* ige azt jelenti, hogy valamely ártalmas, rossz szokás elharapózik. Például: burjánzik a bürokrácia, a korrupció stb. A vihar nem *burjánzik*, hanem *dúl*, *tombol*, *dühög*. Ez akkor is így van helyesen, ha a viharról konkrét értelemben beszélünk, s akkor is, ha átvitt értelemben emlegetjük.

Felemeli a szavát vagy a hangját?

A jó ügy érdekében ő is felemelte a hangját – ez a mondat nem azt jelenti, amit valójában közölni akartak vele. Nem állíthatjuk, hogy nincsen ilyen átvitt értelmű szókapcsolatunk: *felemeli a hangját*. Van, csak hogy ennek a jelentése: hirtelen nagyobb erővel, magasabb, emeltebb hangon kezd beszélni. Ha például valaki megharagszik valamiért, felbosszankodik valamin, emeltebb hangon közli véleményét, akkor mondhatjuk: *felemelte a hangját*. A mi esetünkben azonban nem erről van szó, hanem arról, hogy valaki felszólalt valaki vagy valami mellett, valakinek vagy valaminek az érdekében, tehát helyesen: *felemelte a szavát*, *szót emelt*. Ugyanígy valami ellen is lehet szót emelni, illetve felemelheti valaki a szavát valami ellen. Például: A kormányfő *felemelte a szavát* a visszaélések ellen. Ez esetben sem lehet azt mondani: *felemelte a hangját* a visszaélések ellen. A *felemelte a hangját* és a *felemelte a szavát* szókapcsolat nem azonos értelmű, tehát ne cseréljük őket össze!

Mi az oroszlánszerep?

Egy rádióinterjúban hallottam valakiről ezt az állítást: *oroszlánszerepet játszott az új szemlélet kialakításában*. A beszélő azt akarta kifejezni, hogy az illetőnek jutott a legfontosabb szerep valamiben. A legfontosabb szerepet azonban nem nevezhetjük oroszlánszerepnek. Gondolkozzunk csak el rajta, hogyan került egyáltalán az idézett mondatba az orosz-lán! Bizonyára egy állandósult szókapcsolatunkból, amely így hangzik: valakinek *orosz-lánrésze van* valamiben. Az orosz-lánrész 1. jelentése: a legnagyobb rész, valaminek a zöme. Például: Őt illeti az orosz-lánrész; Tied a munka orosz-lánrésze; stb. Az *orosz-lánrész* további jelentése: valamely cselekvésben, valaminek az elérésében a legfőbb, legjelentősebb szerep; ő vállalta az orosz-lánrészt; Ocskay Lászlóé volt az orosz-lánrész a diadalban stb. Az *oroszlánszerep* összetétel nem ezeket a jelentéseket hordozza.

Szerkezetvegyítésből képzavar

Egy vetélkedő résztvevőjéről, aki nagyon jól válaszolt egy nehéz kérdésre, ezt mondta a műsorvezető: „*Nagyot lépett a közönség szemében előre.*” A jó válasszal a versenyző valóban nagyot léphetett előre, mert például több pontot szerzett, s ezzel előbbre került a versenyzők rangsorában. A közönség szemében azonban semmi esetre sem léphetett előre, mivel *valakinek a szemében lépni* sem konkrét, sem átvitt értelemben nem lehet. Két dolog járhatott a beszélő eszében: az egyik, amint már mondtuk, hogy a versenyző előbbre került a rangsorban, *nagyot lépett előre* a győzelemhez vezető úton, illetve, hogy tudásával elnyerte a közönség megbecsülését, vagyis *nagyot nőtt a közönség szemében*. A *nagyot nő valakinek a szemében* átvitt értelmű szókapcsolat jelentése: valaki valamely tette, magatartása következtében erkölcsi értékben, nagyságban gyarapodik, tekintélye, hatalma növekszik. A két szerkezet: a *nagyot lépett előre* és a *nagyot nőtt valakinek a szemében* összevegyítésének az eredménye a műsorvezető szájából elhangzott képzavar.

Mi az oroszlánköröm?

Egy beszélgetésben hallottam valakiről a következőt: „*Eleinte igen jámbornak látszott, csak később mutatta ki az oroszlánkörmeit.*” Ez olyan értelemben hangzott el a szóban forgó személyről, hogy idővel kiderült róla, milyen veszedelmes, agresszív ember. Igen ám, csakhogy az, aki ezt a körülményt az oroszlánkörmökkel jellemezte, nem tudta, milyen értelemben használja a magyar nyelv az *oroszlánköröm* összetett főnevet. Nézzünk csak utána! Az *oroszlánköröm* pontos átvitt értelmű jelentése: a jövőben kibontakozó nagy tehetség jele. Például: *mutogatja, megmutatja az oroszlánkörmeit*; Ez csak egy kezdő munkája, de már mutatkoznak rajta az oroszlánkörmök; stb. Amikor valaki eleinte szelídnek, jámbornak látszik, aztán kiderül róla, hogy egyáltalán nem az, akkor az illető nem az oroszlánkörmeit mutatja meg, hanem *kimutatja a foga fehérét*, azaz megmutatja addig leplezett gonosz szándékát, rossz természetét. Persze másképpen is meg lehet az eredeti mondatot fogalmazni, mellőzhetjük az átvitt értelmű állandó szókapcsolatot, s így is mondhatjuk: Eleinte jámbornak, jóindulatúnak látszott, csak később derült ki róla, hogy rosszindulatú, kötözködő stb. ember.

A lakosság szája ízlése?

A Magyar Televízió egyik adásában egy pékmester beszélt a mesterségéről, a kenyérsütésről és magáról a kenyérről. Egyebek közt ezt mondta: olyan kenyeret kell sütni, amely *megfelel a lakosság szája ízlésének*. Hogy mi a kifogásunk ez ellen a mondat ellen? Az, hogy egy olyan szerkezetvegyítés került bele, amely bizony bántja az ép nyelvérzékű ember fülét. Miért? Mert ilyen szókapcsolatunk: *szája ízlése*, voltaképpen nincsen. Van azonban egy ilyen szókapcsolatunk: *szája íze*. Nézzük meg, mi ennek a je-

lentése! Valakinek a szája íze az az ízérzet a szájban, amely az elfogyasztott étel, ital után marad, illetve esetleg gyógyszerből vagy gyomorbetegségtől származik. Keserű a szája íze – ez a mondat lehet konkrét értelmű, tehát jelentheti azt, hogy valaki valami miatt keserű ízt érez a szájában, de átvitt értelemben is használatos, s akkor a jelentése: csatlódás, megbántás miatt elkedvetlenedett. Jelenthet a *szája íze* szókapcsolat átvitt értelemben tetszést, ízlést, kedvet. Így például főzhetünk, beszélhetünk valakinek a szája íze szerint, azaz tetszésének, ízlésének megfelelően, kedve szerint. Egy kissé szokatlan ugyan, de elfogadható, ha azt mondjuk: olyan kenyeret kell sütni, amely *megfelel a lakosság szája ízének*. Mégis jobb, ha így mondjuk: olyan kenyeret kell sütni, amely megfelel a lakosság ízlésének. De semmi esetre se vegyítsük össze a kétféle kifejezőmódot, és ne beszéljünk a lakosság „szája ízléséről”, mert mint már mondtuk, ez az utóbbi szókapcsolat helytelen.

Két példa a szólásvegyítésre

A Kossuth rádióban hangzott el ez a mondat: *Kihúzták a csávából a kormány szekereét*. Nem nehéz rájönni, hogy az idézett mondatban valami összekeveredett. Először is állapítsuk meg: mit akartak velünk az idézett képes kifejezéssel közölni. Azt, hogy a kormányt kisegítették valamilyen kellemetlen helyzetből. A *csáva* szavunk ezekben az állandósult szókapcsolatokban: *belekerül a csávába, benne van a csávában, kihúz valakit a csávából, sikerült kijutnia a csávából* egyaránt kínos helyzetet, kellemetlenséget, bajt jelent. Azt ma már kevesen tudják, mi a *csáva* szó használatának eredete, de azt azért homályosan még érezzük, hogy a felsorolt kifejezések mögött valamilyen kép lapang. A régi nyelvben elég gyakori közmondás volt: *nincs olyan agg róka, kinek bőre az csávába nem kerül*, vagy később tömörebb formában: *ritka róka kerül el a csávát*. Azt fejezték ki ezekkel a mondásokkal, hogy még a legravaszabb bűnös sem kerül el a büntetést. A róka a *ravasz kópé* jelképe itt, a *csáva* pedig a végső bűnhődésre utal. A róka bőre ugyanis akkor kerül a csávába, a bőr kikészítéséhez használt lúgos folyadékba, amikor az elpusztult rókát már megnyúzták, és bőrét átadták kikészítésre. A csáva különféle anyagok oldatából készült, többnyire rossz szagú lé. Ezért a csáva anyagánál is, bűzénél fogva is alkalmas képül kínálkozott a megaláztatás, a kínos helyzet, állapot kifejezésére. Idő múltával a *csáva* szó már nemcsak az állati bőr kikészítésére utalt, egyre gyakrabban használták emberrel kapcsolatban, s így egyre inkább elszakadt a bőripari vonatkozástól, és ma már csak átvitt értelemben, néhány állandósult szókapcsolatban, ‘kínos helyzet’ jelentésben használjuk. Csakhogy a kormány szekere nem kerülhet csávába, legfeljebb maga a kormány. Magát a *kormány szekere* képes kifejezést nem kifogásolhatjuk, mert *szekér* szavunkat – ha nem is gyakran – de használhatjuk ilyen szókapcsolatokban: *az ország szekere, a történelem szekere* stb. A *szekér* azonban még ebben a képes kifejezésben sem kerülhet csávába, tehát ki sem lehet húzni a csávából. A *szekér kátyúba juthat* vagy *kerülhet*, s ilyen szólásunk: *valakinek kátyúba került a szekere* van is; értelme: megrekedt az ügye, válságosra fordult a helyzete. A *kihúz, kiránt a kátyúból valakit*, esetleg akár a kormány szekereét, azt jelenti: valakit válságos, kínos

helyzetből kiszabadít. Idézett mondatunk tehát helyes lett volna így: *kihúzták a kormányt a csávából*, vagy így: *kihúzták a kormány szekerét a kátyúból*. Az adott esetben a második megfogalmazás lett volna a helyesebb.

A következő mondat is a Kossuth rádióban hangzott el: *nem tudta őt ráncba tartani*. Ez esetben is szólásvegyítéssel van dolgunk, mert lehet valakit *ráncba szedni*, és lehet valakit *kordában tartani*.

A *ráncba szed* szólas köznyelvi jelentése: megfegyelmez, megrendszabályoz. Egyes nyelvjárásokban ‘megfenyít’, ‘megver’ értelemben is használják. A *ráncba szed* kifejezés eredeti jelentése: házivászonból készült bő gatya egyenletes ráncokba szedése, ami erőt, hozzáértést kívánó foglalatosság. A kemény vásznat erősen kell fogni, hogy a hajtások vissza ne ugorjanak. Egyszóval a gatya ráncba szedésének ez a kézi eljárása azért válhatott a féktelen emberi indulatok megrendszabályozásának jelképévé, mert e művelet során keményen kézben kell tartani az anyagot.

Ami a *kordában tart* kifejezést illeti, jelentése: szigorú fegyelem alatt tart. A latin eredetű *korda* szó a régi nyelvben azt a kötelet, vastag zsinórt jelentette, amellyel a szerzetesi csuhát derékban átkötik. Egyes mai nyelvjárásokban a kötélből készült korbácsot nevezik kordának. A *kordában tart* szólas alapja lehet a szerzetesi fegyelem jelképéül szolgáló korda, de lehet a korbács jelentésű korda is, sőt a *korda* szó mindkét jelentésének lehetett szerepe a szólas kialakulásában. Akár így, akár úgy, mindenképpen érthető, hogy az elavult *korda* szó a mai nyelvben a szilaj ösztönök megfékezését kifejező szólasban maradt meg. Arra azonban vigyázzunk, hogy a *ráncba szed* és a *kordában tart* hasonló jelentésű szólásokat ne vegyítsük össze, és ne mondjuk így: *ráncba tart*, illetve netán *kordában szed* valakit.

Van-e jobb oldali tüdő?

Néhány hónappal ezelőtt több ízben is elhangzott a Kossuth rádió híryanagában Havel cseh köztársasági elnök egészségi állapotával kapcsolatban a következő: „*Jobb oldali tüdejéből daganatot távolítottak el*.” Hogy mit kifogásolhatunk vagy legalábbis furcsállhatunk ebben a mondatban? A *jobb oldali tüdő* kifejezést, mégpedig azért, mert ezt így nem szoktuk mondani; ez a kifejezésmód ellenkezik a nyelvszokással. Az ember tüdejét a szakkönyvek is, az értelmező szótár is páros szervnek nevezi. Nézzük csak meg például az *Egészségügyi ábécé* című kiadványban olvasható meghatározást: „A tüdő... nagy térfogatú, szivacsos tapintású páros szerv. A mellüregben helyezkedik el, jobb és bal tüdőfélből áll.” És mit mond a tüdőről az értelmező szótár? Idézzük: „Az ember és a gerinces állatok hólyagos szerkezetű, páros lélegző szerve a mellkasban... stb.” És még van ott egy zárójelben levő megjegyzés: „általában az egészet – ti. az egész tüdőt –, némelykor – *jobb* vagy *bal* jelzővel csak az egyiket – ti. az egyik tüdőfelet értjük rajta.”

Az ugyan igaz, hogy a tüdő nem olyan értelemben páros szerv, mint mondjuk, a szem, a fül; nem olyan páros testrész, mint a kéz, láb, váll, kar, amelyek esetében senkinek nem jutna eszébe jobb vagy bal oldali szemről, fülről stb. beszélni. Teljesen természetes, hogy *bal szemet*, *jobb szemet*, *bal fület*, *jobb fület* mondunk. A tüdő testünk

belsejében van, és azt is tudjuk, hogy nem olyan szimmetrikusan páros szerv, mint a szem vagy a fül, mert hiszen a jobb tüdőfél három, a bal tüdőfél két lebenyből áll. Mégsem helyes *jobb oldali* és *bal oldali tüdőről* beszélni, amikor a megszokott meghatározás *jobb tüdő* és *bal tüdő*, esetleg *jobb tüdőfél*, *bal tüdőfél*. A tüdőgyulladás esetében persze használatos a *jobb oldali*, *bal oldali* jelző, sőt a *kétoldali* is aszerint, hol támadta meg a betegség valakinek a tüdejét.

Mit jelent a *rehabilitál* ige?

„Az igazságtalan vád alól még mindig nem rehabilitálták.” Ez a mondat egy rádió-riportban hangzott el. Kérdés: mi benne a hiba?

Ahhoz, hogy ezt megállapíthassuk, vizsgáljuk meg először is az idegen eredetű *rehabilitál* igének a jelentéseit! A *rehabilitál valakit* azt jelenti: valakinek jó hírért visszaállítja, a becsületén esett jogtalan sérelmet orvosolja, igazságtalanul megrágalmazott becsületét visszaadja, a rajta elkövetett igazságtalanságot jóváteszi, elégtételt szolgáltat neki. Például: Azzal rehabilitálták, hogy visszavették állásába. Második jelentése: valamely igazságtalanul büntetett vagy mellőzött személyt korábbi jogaiba, hivatalába visszahelyez; az elszenvedett sérelmekért, hátrányokért hivatalosan elégtételt ad neki. Például: Az új kormány rehabilitálja a törvénysértések áldozatait. Ide tartozik még ennek az igének a következő jelentése is: a büntetett előlethez fűződő hátrányos jogkövetkezmények alól mentesít. A vizsgált ige harmadik jelentése nem a becsülettel és joggal függ össze, hanem a betegség vagy baleset következtében elvesztett fizikai képességek visszaállításával, ezért ezzel itt most részletesen nem foglalkozunk.

A kérdés tehát az, lehet-e valakit valami alól rehabilitálni. A válasz egyértelmű: nem lehet; a *rehabilitál* igehez ilyen határozó nem járul. Ha valaki ellen vádat emelnek, s kiderül, hogy ez a vád igazságtalan, akkor a vád alól felmentik vagy tisztázzák, de *a vád alól semmiképpen nem rehabilitálják*. Az idézett mondatban szerkezetvegyítés van. Helyesen így kellett volna mondani: Az igazságtalan vád alól még mindig *nem mentették fel*. S ha még azt is hangsúlyozni akarjuk, hogy az illető még mindig viseli a koholt vád következményeit, hozzátehetjük: még mindig nem rehabilitálták.

A halálos kimenetel

Meglehetősen sokszor hallunk a rádióban, vagy olvasunk az írott sajtóban *halálos kimenetelű balesetekről*. Ez a kifejezőmód kétségkívül türkörfordítással jött létre, mert németül mondják a halállal végződő balesetről, ezt: *mit tödlichem Ausgang*. A *tödlich* melléknév jelentése: halálos, az *Ausgang* főnév: kimenet, kimenetel, kijárat. Néhány évtizeddel ezelőtt a nyelv művelők még ezt tanácsolták: Ne használjuk a *kimenetel* szót *vég*, *befejezés*, *siker*, *eredmény* helyett. Tehát helytelenítették a *halálos kimenetelű baleset* (vagy *szerencsétlenség*) szókapcsolatot is, helyette a *halállal végződő baleset* (*szerencsétlenség*) szókapcsolatot ajánlották.

Ha megnézzük az értelmező szótár 1961-es kiadásában a *kimenetel* szót, nem találunk utalást arra, hogy helytelennek tartják. Első jelentése, melyet a szótár választékosnak minősít, a következő: valamely tettnek, cselekvésnek, ügynek vagy döntést kiváltó események sorozatának végső eredménye. Például: *a háború, a párbaj kimenetele, az ügy, a mérkőzés kimenetele*. A második jelentés, amely népiesnek és régiesnek van minősítve, a következő: kimenet, azaz a *kimegy* igével kifejezett cselekvés, illetve kijárat. A 3. jelentést – halál, kimúlás, vég – ritkának, régiesnek minősíti a szótár. A *kimenetelű* melléknévet csak mint származékszót találhatjuk meg a szótárban, használatára példát hiába keresünk. Felfoghatjuk a dolgot tehát úgy, hogy a *halálos kimenetelű* szókapcsolat ellen a nyelvészek már nem emelnek kifogást. De ha így van is, a következő mondatot: *A baleset halálos kimenetellel végződött*, nem tarthatjuk helyesnek. Azért nem, mert ebben a mondatban összevegyült két kifejezésmód. Ha ezt mondjuk: *A baleset halállal végződött* – ez pontosan kifejezi azt, ami történt. *A baleset halálos kimenetelű volt* – ez a másik lehetőség. Mondanom sem kell, hogy az első megoldás a magyarosabb, szabatosabb. A két kifejezésmód összevegyítése pedig kétségtávol helytelen.

Van-e mindennapi betevő kenyér?

A hazai rádió magyar adásában hallottam egy beszélgetésben ezt a kérdést: *Van-e mindennapi betevő kenyérre?* A mondatban előforduló szavak külön-külön – magukban véve – helyesek, bár szebb lett volna a mondatot nem a *van* igével, hanem más igével kezdeni, például így: *jut-e, telik-e*. Megértjük, mire céloz a kérdés, arra, hogy meg lehet-e élni. Mert hiszen a *kenyér* szavunk átvitt értelemben az emberi élet fenntartásához szükséges eledelet, táplálékot, illetve általában a megélhetéshez szükséges anyagiakat jelenti. Példát is mondhatunk erre nem is egyet: *kenyeret keres*, azaz dolgozik a megélhetésért, *nincs kenyere*, azaz nincs miből élnie, *kenyér nélkül marad*, vagyis nincs munkája, amelyből megéljen stb. A *mindennapi kenyér* állandó szókapcsolat is közismert, a naponként szükséges élelmiszerek összességét jelenti, tágabb értelemben pedig a megélhetéshez szükséges javakat. Az imádságban is benne van: *mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma...* Vagyis a mi idézett mondatunk helyes volna például így: *Van-e (helyesebben jut-e, telik-e) a mindennapi kenyérre?* – vagyis: meg lehet-e élni?

A *betevő* melléknév azonban a *kenyér* jelzőjeként, ahogyan az az idézett mondatban szerepel, merőben szokatlan, nem használatos. A megszokott, állandósult jelzős szerkezet így hangzik: *betevő falat*. Ennek jelentése: egy falatnyi, illetve az élet fenntartásához szükséges legkevesebb enniivaló. Például: *Nem telik betevő falatra sem; Alig keresi meg a betevő falatot is; Betevő falat is szűken van körülre* – vagyis akiről ezt mondjuk, azt már-már az éhhalál fenyegeti. De a következő mondat is helyes: *Nehezen keresi meg a mindennapi betevő falatját is*, vagyis keményen meg kell dolgoznia pusztán élete fenntartásáért. Amint látjuk, a kétféle kifejezésmód itt érintkezik: beszélhetünk *mindennapi kenyérről*, és ritkábban *mindennapi betevő falatról* is. A kettő nagyjából ugyanazt jelenti, a legszerényebb megélhetést. Csak éppen *mindennapi betevő kenyérről* nem beszélhetünk, mert a *betevő* melléknévet – mint már mondtuk – a magyar nyelv a *ke-*

nyér jelzőjeként nem használja. Az idézett kérdést tehát fel lehet tenni így: *Jut-e, telik-e mindennapi kenyérre?* vagy pedig így: *Telik-e mindennapi betevő falatra?* A két kifejezés azonban mégsem egészen egyenértékű. Úgy érezzük – és talán okkal –, hogy a *mindennapi betevő falat* még kevesebb, még szűkösebb valami, mint a *mindennapi kenyér*.

Mi dől dugába?

A *saját dugájába dőlt* – hangzott el a Kossuth rádióban valakiről, aki maga volt az oka balsikerének. Aki ezt így mondta, nem tudja, hogy személy nem dőlhet dugába, még kevésbé a saját dugájába. A szólás, amelyet eltorzított, nyelvünkben csak egyetlen formában él, s ez a következő: *dugába dől*. Ez a szókapcsolat ma már csak átvitt értelemben használatos, s jelentése: valami, például terv, meghiúsul, összeomlik.

Nézzünk most utána, tulajdonképpen honnan ered a *dugába dől* szókapcsolat. Először is megállapíthatjuk, hogy a mai köznyelvben önállóan nem él a *duga* szó, úgyhogy a *dugába dől* szókapcsolatnak csak mint egységes kifejezésnek van értelme. A szakirodalomból kiderül, hogy a szólás *duga* szava dunántúli tájszó, ugyanannak a szláv szónak a későbbi nyelvjárási átvétele, amelyet a köznyelvben *donga* alakban ismerünk. A *donga* szavunk jelentése: megfelelő alakúra vágott és rendszerint kissé hajlított deszka, mely több hasonlóval együtt nagyobb faedény – hordó, kád, dézsa – oldalát, illetve fenekét alkotja. A szólásban tehát az összeomló hordóról vett kép lappang, s ezt az is bizonyítja, hogy egyes vidékeken a kifejezés *dongába dől* változata is előfordul.

Ezek után azt kell még tisztáznunk, hogyan és miért *dől dugába* vagy *dongába* a hordó. Régen – 16–17. században – még nem volt vasabroncs, amely lehetővé tette volna a hordódongák szilárdabb összekötését. Akkoriban a hordó falát alkotó dongákat csak faabronccsal, fűzfavesszővel, háncksötéllal tartották össze. Az említett anyagok sokkal romlandóbbak voltak, mint a későbbi vasabroncs, ezért a tönkrement abroncsú vagy kiszáradt hordó összedőlt, vagy ahogyan a Dunántúlon mondták: *dugába dőlt*. Történeti-etimológiai szótárunk szerint az eredetileg dunántúli szólás a 19. században került be az irodalmi és köznyelvbe.

Megéri a pénzt?

A Szlovák Rádió magyar adásában nemrégén egy könyvismertetés végén megtudhattuk, milyen drága a szóban forgó könyv. A könyvet ismertető szerkesztő úgy akarta meggyőzni a hallgatóságot arról, hogy még ilyen borsos áron is érdemes megvenni a kitűnő könyvet, hogy ezt mondta: *Mindenképpen megéri a pénzt* – mármint a könyv.

Vajon helyesen fejezte-e ki magát a könyv ismertetője? Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, meg kell néznünk a *megér valamit*, *valamennyit* ígés szókapcsolat jelentéseit. Első jelentése: kétkedés vagy ellenkező vélemény ellenére is van annyi értéke, mint valami másnak. Például: megér száz koronát; minden pénzt megér; húsz koronát testvérek között is megér; drága volt ez a kabát, de megérte az árát. A szóban forgó ígés szó-

kapcsolat második jelentése: valamely cselekvést érdemes megtenni valamiért: megéri a befektetést, a fáradságot, az utánajárást. Vagy: valamely tárgyat, bizonyos összeget érdemes adni valamiért, mert annak megfelelő ellenértéke van. Például: ez a ruha megérte az érte adott ócska kabátot. Bennünket most az első jelentés érdekel. A drága, de kitűnő könyvről tehát mondhatjuk, hogy *megéri a pénzt*, vagy hogy *megéri az árát*. Azt azonban nem, hogy *megéri a pénzét*. Először is azért nem, mert a könyvnek ára van, pénze nincs, ennél fogva a birtokos személyragnak a pénz esetében ebben a szerkezetben semmi keresnivalója. De nemcsak erről van szó. A *megéri a pénzét* szókapcsolat átvitt értelmű, részben tréfás, részben gúnyos értelemben használatos, mégpedig személyre vonatkozólag. Jelentése: nem mindennapi ember, esetleg: jó pofa, nagy csibész, huncut. A *minden pénzt megér* szókapcsolatnak pedig van konkrét jelentése, amikor arra utal, hogy valami olyan értékes, pompás, remek, hogy érdemes érte bármilyen sok pénzt megadni. Átvitt értelemben hasonló a jelentése a *megéri a pénzét* szókapcsolatéhoz, hogy ti. jó pofa, nagy huncut valaki.

Szokatlan szerkezetek

„*A tányérok ripityomra törtek*” – panaszkolta valaki, miután elejtett egy edényekkel megrakott tálcát. Mi helytelen ebben a mondatban? A *ripityomra* határozószó, mert ilyen határozószónk valójában nincsen. A *ripityom* szót hiába keressük szótárainkban, legföljebb egy nótából ismerhetjük mint afféle értelmetlen töltelékszót: „Ripityom (vagy: lipityom), gyere be rózsám, az ölembe...” A rendelkezésemre álló szakirodalomban a *ripityom* szóról semmit sem tudtam megállapítani, de ez nem is nagy baj. A lényeg az, hogy ami törik, méghozzá sok apró darabra, az nem *ripityomra*, hanem *rapityára*, illetve *ripityára*, esetleg *rapottyára* törik. A *Nyelvművelő* kézikönyvben ezekről a határozószókról a következőket olvashatjuk: „A *rapityára* és a *ripityára* közt a bizalmas társalgási nyelv újabban kezd különbséget tenni: *rapityára* megy vagy *törik* valami, azaz ‘sok apró darabra zúzódik’; ugyanígy lehet tárgyas kifejezésekben *rapityára* törni vagy *zúzni* valamit. Személyt inkább *ripityára* ver az ellenfele, azaz *tönkrever*. A két szóalak jelentése azonban nem vált el határozottan, ezért összecserélésük sem hiba. A *rapottyára* tájnyelvi változata az eredeti *rapitya* ‘diribdarab’ főnév *-ra* ragos alakjának, amelyből a mai rövid *ty-*s határozószó fejlődött.”

Egy történelmi témájú előadásból idézem a következő mondatot: „*Ez a szövetség sajnos kerékbe tört.*” Megállapíthatjuk, hogy ennek a mondatnak így, ahogy van, volta-képpen nincs semmi értelme; ilyen szókapcsolatunk: *valami kerékbe törik*, egyáltalán nincs. Vajon mit akart mondani az előadó? Bizonyára olyasmit, hogy a szóban forgó szövetség nem volt tartós, megszűnt, felbomlott, mielőtt érvényesült, illetve érvényesíthették volna. Átvitt értelmű szókapcsolatunk, amelyben a *tör*; illetve a *tör*ik ige szerepel, és valaminek a hirtelen pusztulását fejezi ki, a *derékba tör* és a *derékba tör*ik. Például: Életét derékba törte a halál – ez azt jelenti, hogy valaki meghalt, mielőtt elérhetett volna valamit az életben. Derékba tör a pályája, ha nem hagyja abba az ivást – ez pedig annyit jelent: tönkremegy a jól indult pályája, nem viszi semmire, ha tovább fog in-

ni. A *derékba tör, derékba törik* szókapcsolatot olyasmire szoktuk vonatkoztatni, aminek időbeli tartama van, tehát például életre, pályára. Így tehát elfogadható az ilyen mondat: Ez a szövetség derékba tört, hiszen a szövetség hosszabb időtartamra szólt, és nyilván valamilyen ok miatt hirtelen megszűnt; nem bontakozhatott ki a hatása. Akkor sem kifogásolhatnánk a mondatot, ha a *derékba tör* szókapcsolat szerepelne benne, vagyis, ha megjelölné, ki vagy mi törte derékba a szövetséget. Például: Ezt a szövetséget az ellenzői derékba törték.

Nézzük most meg közelebbről az idézett mondatban hibásan használt szókapcsolatot! Mint már utaltam rá: *kerékbe törik valaki* vagy *valami* szókapcsolat nincs, csak *kerékbe tör valakit* vagy *valamit* szókapcsolatunk van. Ez utóbbinak eredeti jelentése: valakit (halálra ítéltet) vízszintesen fekvő kerékre feszít, és tagjait, illetve csontjait a küllők közt valamely súlyos tárggyal összetörve kivégez. Ezt a szókapcsolatot átvitt értelemben általában csak ebben a némileg tréfás kifejezésben szoktuk használni: *kerékbe tör valamely nyelvet*, azaz nagyon hibásan, rosszul beszél valamilyen nyelven. De valószínűleg már gyakrabban mondjuk így: *töri a magyart* stb. A beszélt nyelvben persze hallhatunk ilyesmiket: Úgy érzem magam, mint akit kerékbe törték, azaz minden porcikám fáj. Itt már nemigen gondolunk arra, hogy az igazi keréketörés csak halállal végződhetett, hiszen a kivégzés egyik formája volt.

Összefoglalva: a *derékba tör* és a *kerékbe tör* konkrét jelentése közt csak annyi a rokonság, hogy mindkettő jóvátehetetlen pusztításra utal, ám ez a pusztítás, elpusztítás merőben különböző jellegű. A két kifejezés átvitt értelme közt semmi összefüggés nincsen, egymással való fölcserélésük súlyos hiba.

Ki hol teheti tiszteletét?

A budapesti rádióban hallottam ezt a tájékoztatást: „A lakosság délelőtt tíz órától teheti tiszteletét a halott emléke előtt.” Az előzményekből kiderült, hol van az elhunyt felravatalozva, vagyis az idézett mondat arra vonatkozott, mikor lehet elmenni a ravatalhoz, oda virágot vinni stb. A kérdés csak az, helyes-e ez a szerkezet: *tiszteletét teszi a halott emléke előtt*. Nem helyes, mert a *tiszteletét teszi valakinél* szókapcsolat ezt jelenti: udvariassági látogatást tesz valakinél. Az adott helyzethez tehát ez a kifejezés egyáltalán nem illik, azonkívül pedig a *tiszteletét teszi* szókapcsolathoz nem járul a *valaki* vagy *valami előtt* határozó. Valaki vagy valami előtt *tisztelegni* lehet, de a *tiszteleg a halott emléke előtt* szókapcsolat szintén nem a legjobban fejezi ki azt, hogy valaki elmegy valakinek a ravatalához tőle búcsút venni, esetleg virágot helyezni a koporsójára. Valakinek az emléke előtt nem akkor szokás tisztelegni, amikor még úgyszólván itt van közöttünk, hiszen még el sem temettük. Valakinek az emléke előtt emléktábla, szobor leplelésekor, évfordulókkor és hasonló alkalmakkor szokás tisztelegni. Az adott esetben jobb lett volna a szokványos „formulát” alkalmazni: *A lakosság délelőtt tíz órától róhatja le kegyeletét az elhunyt ravatalánál vagy koporsójánál*. Persze lehetett volna ezt egész egyszerűen is mondani, például így: *A lakosság délelőtt tíz órától vehet búcsút az elhunyttól*. Ez utóbbi mondat is teljes mértékben kifejezi a lényegét.

Bohumil Hrabalról – helytelenül

„Kipróbálta olykor az élet göröngyös útjait, árnyas oldalait, de töretlenül haladt előre” – írja Bohumil Hrabalról egyik méltatója.

Mi a zavaró ebben a mondatban? Egyetlen jelző, mégpedig az *árnyas* melléknév. Amikor valami rosszat, kedvezőtlen akarunk kifejezni, nemigen beszélhetünk az élet árnyas oldalairól. Az *árnyas* melléknévnek nincs átvitt értelme; jelentése: árnyékba borított, árnyékos, árnyékot adó. Például: árnyas erdő, árnyas méhes, árnyas fa. Az *árnyékos* melléknévünk mellett, hogy konkrét jelentései: árnyékba borított, hűvös, illetve árnyékot adó, átvitt értelemben is használatos. Az élet árnyékos oldala azt jelenti: az élet előnytelen, kedvezőtlen oldala – szemben az élet napos oldalával, amely az élet előnyös, kedvező oldalát jelenti. Ha azt mondjuk valakiről: az élet árnyékos oldalára szorult, ez azt jelenti: kedvezőtlen körülmények közé került. Hrabalról is azt kellett volna mondani: *kipróbálta az élet árnyékos oldalait*, nem pedig azt, hogy *kipróbálta az élet árnyas oldalait*.

Ugyanebben a Hrabalról szóló írásban olvashatjuk Hrabal temetéséről a következő mondatot: *A bús zene szívbe maróan hatott*. Nem állítom, hogy a zene nem lehet bús, mégis jobb lett volna talán más jelzőt választani. De nem ez a jelző az igazán kifogásolnivaló ebben a mondatban, hanem a „szívbe maróan” szókapcsolat, amely nemcsak szokatlan, hanem helytelen is, legalábbis az adott esetben. A *mar* igének ugyanis van olyan átvitt értelmű jelentése, hogy valami valakinek a szívét, lelkét marja, azaz lelki szenvedést okoz, emészt stb. Például: marja a lelkét a bánat; marja a szívét a szegény stb. Amikor azonban azt akarjuk mondani, hogy valami valakit megdöbönt, megráz, meghat, akkor nem a *szívbe mar*, hanem a *szívébe markol* szókapcsolatot használjuk.

A bús – vagy talán inkább *komor*; esetleg *szomorú* – *zene szívbe markolóan hatott*, nem pedig „szívbe maróan”.

Ne „szépítsük” a szólásokat!

A Kossuth rádió *Szabó család* című adásában hallhattuk nemrég ezt a mondatot: „A madár sem tojik a saját fészkébe.” Ezt az egyik szereplő olyan értelemben mondta, hogy az ember nem keveri bele a saját családját, a hozzá közel állókat valamilyen zavaros ügybe.

A baj csak az, hogy az idézett mondatnak ilyen átvitt értelme nincsen. Ugyanis amint tudjuk, minden jóra való madár csakis a saját fészkébe tojik, azaz rakja tojásait, tájainkon csupán a kakukk ismeretes arról, hogy tojásait más madarak fészkébe csempészi. Azt is tudjuk, hogy a madarak általában tisztán tartják a fészküket, ezért is keletkezett ez a mondás: Csúnya – esetleg: nem jó vagy rossz – madár az, amelyik *a saját fészkébe piszkít*. Ennek a mondásnak van az az átvitt értelme, hogy rossz ember az, aki a hozzá legközelebb állókat, a családját rágalmazza, rossz hírbe hozza. Röviden így is használatos a mondás: *saját fészkébe piszkít* – ezt olyan emberre mondják, aki hozzátartozóit gyalázza, szégyeníti meg stb. Hasonló értelmük van még a következő mondásoknak:

a maga táljába piszkol, rossz kutya az, amelyik a maga fészkébe piszkol, barom ember a maga almát piszkítja. Ezekben a mondásokban a *piszkít, piszkol* ige úgynevezett „szépítő” értelemben használatos, azaz azt jelenti: állat vagy ember vizeletét, ürülékét olyan helyre vagy helyen üríti, ahol vagy ahová nem volna szabad. Az ugyan igaz, hogy a *tojik* igének is van egy tréfás, bizalmas értelme, tehát jelentheti azt, hogy székel, ürülékét ürít. Csakhogy a *tojik* igét madárra vonatkozólag ilyen értelemben nem használjuk. Ha azt mondjuk: *a madár tojik*, akkor csakis arra gondolunk, hogy tojást rak, nem arra, hogy piszkít. Ha a kifogásolt mondat így hangzott volna el: *A madár sem piszkít a saját fészkébe* – el lehetett volna fogadni, sőt ez lett volna szólás félreérthetetlen formája.

Szemételep vagy szemétdomb?

A hibás kifejezés, amelyről szólni szeretnék, nyilvánosan hangzott el egy rádiókommentár keretében. Valamilyen régebbi diszkrimináló jellegű rendelkezésről azt állapították meg, hogy oda került, ahová való: *a történelem szemételepére*. Bizonyára lesznek, akik felvetik a kérdést, miért ne volna ez a kifejezés helyes. Hiszen érthető, a kelőlő „megvetést” is tartalmazza és így tovább. Csakhogy a megszokott, állandósult szókapcsolat így hangzik: *a történelem szemétdombja*, nem pedig *szemételepe*. S hogy miért kell ragaszkodnunk az adott esetben a *szemétdomb* szóhoz, amikor a *szemételep* valami nagyjából hasonlót jelent, az mindjárt ki fog derülni, ha utánanézzünk a két szó jelentésének. A *szemételep* az a hely, telep, ahol a városban, községben összegyűlt szemetet véglegesen lerakják, illetve a köztisztasági hivatal telepe, ahol a szemetet darukkal vagonokba emelik, és onnan továbbszállítják. Ennyit mond a *szemételep* szóról az értelmező szótár, vagyis ennek a szónak semmiféle átvitt értelmét nem említi, mert ilyen nincsen. Alighanem azért nincsen, mert ez a szó aránylag új keletű. Ezzel szemben a *szemétdomb* szavunknak – amelynek konkrét jelentése: a rendszeresen egy helyre hordott háztartási szemből keletkezett nagyobb halom, domb – több rosszálló átvitt értelme is van.

Ha például valakinek az íróasztalán, szobájában éktelen rendetlenség van, megkérdezhetjük tőle: Micsoda szemétdomb ez itt? Így azonban aligha tehetnénk fel a kérdést: Micsoda szemételep ez itt?

A züllött, fegyelmezetlen, erkölcstelen állapotokat is jellemezhetjük a *szemétdomb* szóval. Például: Szemétdomb ez az egész hivatal! Valaki juthat, kerülhet szemétdombra, például egy gyerek, akit elhagytak, és senki sem törődött vele. Az elhagyott, elzülött személy *végezheti a szemétdombon, elveszhet a szemétdombon*.

És végül az idejétmúlt, értéktelenné vált dolgok vagy általában elvetett és pusztuló dolgok halmazát is *szemétdombnak* nevezzük átvitt értelemben, sohasem *szemételepnek*. Ezért van a *történelemnek szemétdombja*, nem pedig *szemételepe*.

A döntő tehát azon kívül, hogy a szóban forgó szókapcsolat *a történelem szemétdombja* formában állandósult, az, hogy a *szemétdomb* szavunknak van átvitt értelmű, rosszálló értelme, míg a *szemételep* szónak csak konkrét értelme van. De más állandó szókapcsolatainkban sem cserélhetjük fel a *szemétdomb* főnevet a *szemételep* főnévvel.

Kinek jutna eszébe például ezt a mondást: *A kakas is úr a maga szemétdombján*, így mondani: *A kakas is úr a maga szeméttelépén*?

Rosszul használt szókapcsolatok

Tervünkkel csütörtököt vallottunk – ez a mondat a szólásvegyítés jellegzetes példája. Milyen elemekből keveredett össze? Van ilyen szókapcsolatunk: *csütörtököt mond*, melynek első jelentése: a fegyver csattan, de nem sül el, második jelentése: valamely terv, szándék nem sikerül, nem valósul meg. Ezt tehát lehet mondani: *A tervünk csütörtököt mondott*. Ám ha a *vall* igével akarjuk kifejezni a magunk vagy a tervünk sikertelenségét, akkor a *kudarcot vall* szókapcsolatot kell választanunk, tehát: *tervünkkel kudarcot vallottunk*.

Alig várta, hogy elüthesse valamivel az étvágját. Az idézett mondatban egy többszörösen is „megfejtelt” mondás szerepel. Azt akarták vele kifejezni, hogy valaki enni szeretne, azaz csillapítaná az éhségét. Az *eliüt* igének az átvitt értelmű jelentései közt nem találunk ide illőt. Csak az *elver* ige átvitt értelmű jelentései közt találjuk ezt: hiányérzetet – éhséget, szomjúságot – csillapít. Az *eliüt* és az *elver* nem rokon értelmű igék, bár igekötő nélküli alakjuk, az *üt* és a *ver* azok. Aki tehát csillapítani akarja az éhségét – nem az étvágját! –, arról azt mondhatjuk: *Alig várta, hogy valamivel elverhesse az éhségét*.

A rádióból értesültem a következőkről: *A képviselő számonkérését a bíróságra bízák*. Ez a mondat kétértelmű, mivel a benne szereplő birtokos jelzős szerkezet – *a képviselő számonkérése* – úgy is értelmezhető, hogy a képviselőnek van számonkérnivalója, holott az előzményekből éppen az ellenkezője derült ki, vagyis az, hogy tőle akarnak valamit számon kérni. Éppen ezért az idézett mondatban a *számonkérés* összetett főnévnek valójában semmi keresnivalója. Nézzük csak meg, mi a *számonkérés* főnév pontos jelentése! Mivel ez a *számon kér* igés szókapcsolattal jelölt művelet főnévi formában való kifejezése, azt a cselekvést jelenti, amellyel valakitől valamit számon kérnek. Beszélhetünk tehát valamely pénzösszeg, ígéret, mulasztás valakitől való számonkéréséről, de valakinek a számonkéréséről olyan értelemben, hogy az illetőtől kérnek számon valamit, semmiképpen sem. Akitől számon kérnek valamit, azt *elszámoltatják*, illetve *felelősségre vonják*. Az adott esetben inkább ez lett volna a helyes megfogalmazás: *A képviselő felelősségre vonását a bíróságra bízák*.

Félrevert vészharang?

Rádiótudósításból idézem: „*A püspöki kar verte félre elsőként a vészharangot*.” Vajon helyes-e ez így? Nézzük meg, mit akart ezzel a képes kifejezéssel a tudósító mondani! Azt, hogy a püspöki kar hívta fel elsőként valamilyen veszedelemre – konkrétan a népfogyatkozásra – a figyelmet.

Tudjuk, hogy régen, amikor veszedelem fenyegetett, például tűz ütött ki, félreverték a harangokat. Ez azt jelenti, hogy a harang nyelvét a harang egyik oldalához verték,

egyszóval nem úgy szólaltatták meg a harangot, mint ahogyan rendes körülmények közt szokás, épp azért, hogy ezzel jelezzenek valamilyen veszedelmet. Átvitt értelemben is használatos ez a kifejezés; jelentése: vélt vagy valószínű veszélyre hangos szóval vagy írásban felhívja a figyelmet. De vigyázzunk! A *harangot verik félre*, nem pedig a vészharangot. Miért? Azért, mert a vészharang eleve egy jól megkülönböztethető kongású különleges harang volt a régi várak vagy városok őrtornyaiban, amelyet ellenséges támadáskor, tűzvész, árvíz vagy egyéb veszedelem esetén húztak, kondítottak meg. Átvitt értelemben a *meghúzza, megkondítja* a vészharangot szókapcsolat azt jelenti: valódi vagy képzelt veszedelemre figyelmezteti a nyilvánosságot. A riportból idézett mondatban tehát szólásvegyítés van. Helyesen: *a püspöki kar félreverte a harangot*, vagy: *meghúzta, megkondította a vészharangot*, de semmi esetre sem verte félre a vészharangot.

Lehet-e „fallal találkozni”?

Egy rádióriportban hangzott el ez a kérdés: „*Munkája során nem találkozott-e fallal?*” Az előzményekből tudhattuk, hogy a kérdezett személynek bizonyos adatokat kellett gyűjtenie, s a riporter bizonyára arra volt kíváncsi, nem járt-e ez nehézségekkel. Ilyen állandósult szókapcsolatunk: *fallal találkozik* nincsen, s alkalmi szókapcsolatként sem lehet elfogadni, mert nem kelti bennünk azt a képzetet, amelyet keltenie kellene. Miről is van valójában szó? Arról, hogy egyesek talán megtagadják az adatszolgáltatást, elzárkóznak a válaszadás elől. Erre a helyzetre esetleg azt lehetne mondani: valaki *fallal ütközik*, már tudniillik a meg nem értés vagy a hallgatás falába. Természetesen akadályokba, nehézségekbe is ütközhet valaki, illetve *süket fülekre* is *találhat* valaki a munkája során. Ami a *találkozik* igét illeti, a sajtónyelv használja a *találkozik valamivel* szerkezetet a következő értelemben: valamilyen hatást kelt benne, talál valamire. Például: A javaslat általános helyesléssel találkozott. Tagadó formában ez a szókapcsolat ritkábban használatos; például: Az ötlet nem találkozott a jelenlevők megértésével – ez, ugye, amolyan „ködösítő” mondat. A *talál valamire* szókapcsolat használatos ebben az értelemben: törekvés, szándék, működés, kijelentés valamely elősegítő vagy hátráltató mozzanathoz ér, valamely eredményre jut. Például: elismerésre talál, visszhangra, ellenkezésre, meg nem értésre stb. talál.

Mindent összevéve: *fallal találkozni* konkrét értelemben sem igen lehet – hacsak nem tréfásan akarjuk kifejezni azt, hogy nekimentünk a falnak –, átvitt értelemben pedig, mint már rámutattunk, szintén nem. Az adott esetben lehet *meg nem értéssel találkozni*, illetőleg *falba ütközni*.

Tűzkakas?

Egy rádióhírből idézem: „*Sajnos, megint egyszer pusztított a tűzkakas.*” Ez esetben azt akarták velünk közölni, hogy valahol megint tűzvész volt, tűz pusztított. Az idézett mondatban szereplő szokatlan összetétel, a *tűzkakas* azonban nem idézi fel a hallgató-

ban vagy olvasóban a tűz, tűzvész értelmet, a *tűzkakas* szón nem értjük a tüzet. Átvitt értelemben, állandósult szókapcsolatokban a *vörös* vagy *veres kakas* jelzős kifejezés jelent tüzet, tűzvészt. Ha azt mondjuk: *felrepül, felszáll, leszáll* valahova a *vörös kakas*, ez azt jelenti: kigyullad valami, tűzvész keletkezik valahol. A valakinek *a házára küldi a vörös kakast* annyit jelent: felgyújtja valakinek a házat. Ilyen értelemben e helyett: *tűzvész pusztított*, azt is lehet mondani, hogy *pusztított a vörös kakas*. Valószínű, hogy a *tűzkakas* összetétel a *tűzvész* összetett szó és a *vörös kakas* szókapcsolat összevegyülésével keletkezett.

EGYHÁZAINK SZÓHASZNÁLATÁRÓL

Az angyalokról és az egyházi szervezetekről

Évek hosszú során át nemigen volt rendszeres vallásoktatás, ezért a mai közép- és fiatal nemzedék sok mindent nem tud az úgynevezett vallástanból vagy hittanból. Az én nemzedékemmel még megtanultatták az iskolában a katekizmust, az Ó- és az Újszövetségből a megfelelő részleteket, az egyháztörténetet, a katolikus szertartást és erkölcs-
tant s az apologetikát, azaz a hitvédelmet. A protestáns felekezetekhez tartozó diákok tananyaga hasonló volt. Nem kell azt hinni, hogy mindent tudtunk, de bizonyos tájékozottsága annak is volt, aki otthon nem kapott vallásos nevelést, nem volt rendszeres templomjáró, vagyis nem gyakorolta aktívan a vallását.

Olyasmit például az idősebb nemzedék tagjai nemigen követnének el, hogy *Szent Gábor* és *Szent Mihály őrangyalokat* emlegessenek. *Szent Gábor* – vagyis magyarul inkább Gábor –, *Mihály* és *Ráfael* a katolikus vallástan szerint *arkangyalok*, vagyis *főangyalok*. Gábort arkangyal vitte hírül Szűz Máriának Jézus születését; előzőleg pedig Keresztelő János születését jelentette Zakariás papnak. Mihály arkangyal – az angyalok fejedelme – űzte ki a paradicsomból az Úr parancsára az első emberpárt, s ő az, aki megvív a sárkány képében megjelenő ördöggel. Az egyik katolikus imádság is így fejeződik be: „Szent Mihály arkangyal... a sátánt és más gonosz szellemeket, kik a lelkek veszedelmére törnek e világon, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozat tüzére.” Egyszóval: Gábor, Mihály és Ráfael főangyalok vagy arkangyalok, de semmiképpen sem őrangyalok. Az *őrangyal* a katolikus vallás felfogása szerint minden ember mellé rendelt külön angyal, aki az embert sugallatával vagy közvetlen beavatkozásával óvja, őrzi a testi-lelki veszedelmektől. Ezeknek az angyaloknak nincs külön nevük. Régente, de egyes családoknál bizonyára most is, a kisgyerekek esti imájukban kérik az őrangyalt, hogy vigyázzon rájuk.

Ami az egyházak szervezetét illeti, ott is elég nagy a bizonytalanság, nemcsak a nagyközönség, hanem néha még a szakemberek körében is. Egy érdekes kis helytörténeti tanulmányban olvastam például a következőt: „...a Szent Miklós-templom egyházmegyéjében összesen 69 gyermek született.” A szövegösszefüggésből világos, hogy a szóban forgó templom plébániatemplom, s hogy a hozzá tartozó plébániának több filiája – azaz leányegyháza vagy fiókegyháza – volt, vagyis néhány közel eső községben, ha volt is templom vagy kápolna, nem volt plébánia, ami azt jelenti, hogy ott anyakönyvezés nem folyt, mert a születési, házassági, halotti anyakönyvek a plébánián voltak. A plébániatemplomnak, pontosabban a plébániának azonban nincs egyházmegyéje, mert az *egyházmegye* a katolikus egyházban maga-

sabb fokú kormányzati egység, amelynek élén a megyés püspök áll. Azt a legkisebb szervezeti egységet, amelynek vezetője a katolikusoknál a plébános, *egyházközségnek* nevezzük. Több katolikus egyházközség alkotja az egyházmegye egy-egy kerületét, s e kerületek élén az esperes áll, aki rendszerint egyúttal valamelyik egyházközség plébánosa. A *püspökségnél* még magasabb egység a katolikus egyházban az *érsekség*, amely az érsek fennhatósága alá tartozó igazgatási egység, azaz *főegyházmegye*.

De térjünk most vissza a kifogásolt mondathoz! Helyesen így kellett volna megfogalmazni: A Szent Miklós-plébániatemplomhoz tartozó egyházközségekben összesen 69 gyermek született.

A protestáns egyházak szervezeti egységei némileg különböznek a katolikus egyházéitól. A legkisebb szervezeti egység a protestánsoknál is az *egyházközség*, s ennek élén a lelkipásztor áll. Több protestáns egyházközség *egyházmegyét* alkot, s ennek vezetője az esperes, vagy ahogy régen nevezték, a szénior. A protestáns egyházakban a több egyházmegyét magába foglaló kormányzati területi egység neve: *egyházkerület*, amelynek élén a püspök áll.

Az érdekesség kedvéért annyit még megjegyezhetünk, hogy szlovákul a katolikus esperes neve *dekan*, az evangélikus esperesé *senior*; a katolikus egyházmegye szlovákul *diecéza* vagy *biskupstvo*, az evangélikus egyházmegye *seniorát*.

Használjuk helyesen a vallással, egyházakkal kapcsolatos fogalmakat!

Mióta újra teljesen szabad a vallásgyakorlat, elég sokszor hallhatunk, olvashatunk vallási témákról, egyházi személyekről, ezért bizonyos alapvető fogalmakat, kifejezéseket ideje volna tisztázni.

„*Jézus feltámadása után negyven nappal, pünkösdkor a mennybe ment*” – közölte a budapesti rádió egyik bemondója. Ugyanez a tévedés ugyanott ilyen formában is elhangzott: „*Pünkösdkor, Jézus mennybemenetelekor*”. Az Újszövetség szerint Jézus a feltámadását, vagyis a húsvét vasárnapját követő negyvenedik napon felment a mennybe; csak hogy a mennybemenetel napja nem a pünkösdünnep, hanem az áldozócütörtök. A *pünkösd* a Szentlélek eljövetelének az ünnepe, és nem negyven nappal következik húsvét után. A pünkösdvasárnap a húsvétvasárnapot követő hetedik vasárnap, azaz ötvenedik nap, amint ez az ünnep görög nevének – *pentekoszté hémera*: ötvenedik nap – jelentéséből is világosan következik. A mennybemenetel napját – amely mindig csütörtökre esik, negyven nappal követi a húsvétot, és tíz nappal előzi meg a pünkösdöt – más nyelveken félreérthetetlenebbül nevezik meg, mint magyarul. Az áldozócütörtök latin neve: *Ascensio Christi*, francia és angol megnevezése *Ascension*, olasz neve *Ascensione*, s a német, a cseh és a szlovák megnevezés még világosabb: *Christi Himmelfahrt*, *Nanebevstoupení*, illetve *Nanebevstúpenie Pána*.

További sokszor elhangzó pontatlanság a következő: „*november elsején, azaz halottak napján*”. November elseje nem a halottak napja, hanem a *mindenszentek ün-*

nepe, a halottak napja november másodika. Ezen mit sem változtat az, hogy az emberek rendszerint már november elsején – vagy még előbb – kimennek a temetőbe szeretteik sírjához.

Ilyen mondatot is hallottam: „*Ez alkalommal békemisét rendeztek.*” Színielőadást, gyűlést, tüntetést stb. lehet rendezni, de *misét, békemisét, gyásznapot, ökuménikus istentiszteletet* nem rendeznek, hanem tartanak.

Hasonlóan helytelen ez a mondat: „*Misét mondtak a földrengés áldozatainak lelki nyugalmáért.*” *Misét* lehet mondani valakiért vagy valamiért, tehát például a földrengés áldozataiért, az elesett hősökért, a békéért stb. És lehet *misét* mondani valakinek a lelki üdvéért. A lelki nyugalomra itt a földön van szükség, nem a másvilágon.

Ami az egyházi személyek megszólítását illeti, még az újságírók sem mind tanulták meg, hogy a *tiszteletes* cím csak református egyházi személyt illet meg. Katolikus papot nem szólítunk *tiszteletes úrnak*, és nem is emlegetjük így. Ennek ellenére Varga Béla katolikus esperesről ezt harsogta egy magyarországi újságcím: „*A tiszteletes úr hazatért.*” Illenék tudni, hogy a katolikus pap *tisztelendő*, illetve *főtisztelendő úr*, nem pedig *tiszteletes úr*.

Befejezésül hadd hívjam fel a figyelmet egy jellegzetesen pozsonyi hibára. Az Augusztus 29-e utcára nyíló régi katolikus temetőt, amely ma kegyeleti park, nagyon sokan nevezik *Andrási*, sőt *Andrássy temetőnek*. Ez helytelen, ideje volna leszokni róla. A katolikus temetőket régen általában valamilyen szentről nevezték el. A szóban forgó temető *Szent Andrásról* kapta a nevét, a helyes megnevezése tehát: *Szent András temető* vagy rövidebben: *András temető*. Az a gyanúm, hogy a hibás *Andrási temető* elnevezés eredetét a szlovák *Ondrejský cintorín* szlovák elnevezésben kell keresnünk. Valószínű, hogy az *Ondrejský cintorín* szlovák megnevezés sem egészen helyes, a pontos megnevezés szlovákul is *Cintorín sväteho Ondreja* volna. Volt idő, amikor a *szent* jelzőt nemigen illett használni, nyilván így lett az egyszerűség kedvéért a temető neve *Ondrejský cintorín*. Ez azonban nem ok arra, hogy magyarul teljesen helytelenül *Andrási temetőnek* nevezzük.

Plébánia, parókia, protestáns

Többen is kérdezték tőlem, vajon a *plébánia* meg a *parókia* szavunk azonos jelentésű-e, s hogy mit nevezhetünk *paplaknak*. Próbáljuk hát meg ezt a kérdést tisztázni! A *plébánia* szó csakis katolikus egyházközséget jelent, illetve jelentheti az ennek ügyeit intéző katolikus lelkészi hivatalt, esetleg magát a plébánosi megbízatást, tisztséget és a vele járó javadalmat. Vonatkozhat végül a katolikus lelkészi hivatal épületére, amelyben a plébános, esetleg a káplánjai rendszerint laknak is. Lássunk néhány példát! A községben új plébánia alakult; A halálesetet bejelentik a plébánián; Vannak gazdag és szegény plébániák; Az asszony a plébániára ment segítséget kérni; stb. Egy kicsit más a helyzet az ugyancsak idegen eredetű *parókia* szavunkkal. *Parókiának* nevezhetjük azt a házat, amely rendszerint az egyházközség tulajdona, s amelyben a protestáns lelkész, esetleg a katolikus pap lakása és hivatali helyisége található. Jelenthet a *parókia* protestáns

vagy katolikus egyházközséget is, illetve vonatkozhat az ott betöltött papi állásra és az ezzel kapcsolatos jövedelemre is. Például: A parókia a falu túlsó végén van; A fiatal pap gazdag parókiára szeretett volna kerülni. A *paplak* szó jelentése: falun, kisvárosban az a ház, amelyben a pap, a lelkész lakik. Tegyük hozzá: rendszerint a protestáns lelkész házát nevezik paplaknak, a katolikus papét, plébánosét csak ritkán.

Az iménti meghatározásokban is bizonyára akadtak olyan szavak, amelyeknek a pontos jelentésével nem mindenki van egészen tisztában. Például nem mindenki tudja pontosan, mit jelent a *protestáns*, illetve a *protestantizmus* szavunk. Kezdjük a magyarázatot a *protestantizmus* szó értelmezésével! A *protestantizmus* szó elsősorban a katolikus egyháztól elszakadt felekezetek hittételeiben megtalálható tanítások összességét jelenti, de értjük rajta valakinek vagy valaminek a protestáns voltát, sőt a protestánsoknak (az evangélikus, református, unitárius egyházak tagjainak) az összességét is.

A *protestáns* főnév a reformáció következtében keletkezett valamely egyház tagját, a protestantizmus valamelyik felekezetének hívét jelenti. Melléknévként jelölhet a *protestáns* szó protestánsokból álló közösséget, szervezetet – például: protestáns család; továbbá az ilyen közösséghez tartozó, vele kapcsolatos személyt vagy dolgot – például: protestáns lelkész, protestáns templom; vagy valamely a protestánsokra jellemző dolgot – például: protestáns szellem, protestáns tan; s végül a protestantizmus alapján álló, belőle fakadó, annak érdekeit szolgáló dolgot – például: protestáns irodalom, protestáns sajtó; stb.

Itt jegyeznénk még meg, hogy a *pap*, *lelkipásztor*, *lelkész* szavaink nincsenek szigorúan egy-egy valláshoz, felekezethez kötve. Az bizonyos, hogy a *lelkész* és *lelkipásztor* szóval inkább a protestáns egyházak papjait szoktuk jelölni, de akkor sem követünk el hibát, ha katolikus lelkészről vagy lelkipásztorról beszélünk. Ezzel szemben a *plébános* kizárólag katolikus papot jelent, mégpedig azt a papot, aki egy plébánia, vagyis katolikus egyházközség élén áll. És mit nevezünk *egyházközségnek*? A katolikus és a protestáns egyházakban azt a legkisebb szervezeti egységet, amelynek élén a katolikusoknál a plébános, a protestánsoknál a lelkipásztor áll. A szabad egyházaknál, például a baptistáknál, adventistáknál, valamint az izraelitáknál a vallásfelekezeti élet és az igazgatás alapegységének neve: *hitközség*.

Mi az *úrasztala*, és hány sebe volt Jézus Krisztusnak?

Valaki egy katolikus vallású személyről azt mondta, hogy „az *úrasztalához* járult”. Az illető nem tudta, voltaképpen mit nevezünk *úrasztalának*, s hogy mikor helyes ennek az összetett szónak a használata. Nézzünk hát utána a dolognak! Az *úrasztala* az az asztal, amelynél valamely istentiszteleti helyen a református hívek úrvacsorát vesznek. Vagyis az *úrasztalához járul* kifejezés csakis református vallású személyre vonatkozhat. A katolikus hívőről csak azt mondhatjuk, hogy *áldozni megy*, illetve esetleg azt, hogy *az oltárhoz járul*, hogy *magához vegye az oltáriszentséget*.

Az eddig elmondottakból kiderül az is, hogy a katolikusoknál *áldozásnak* nevezett szertartást a protestánsoknál *úrvacsorának* nevezik. A protestáns értelmezés szerint az

úrvacsora a Krisztus utolsó vacsorájára és halálára emlékeztető szertartás, amelyben a hívek a lelkész által kiszolgáltatót jegyeket: a kenyeret és bort magukhoz veszik a Krisztussal való lelki egyesülés jelképéül és bűnbánatuk kifejezéséül. A protestáns lelkész tehát *úrvacsorát oszt*, a katolikus pap *áldoztat*, azaz kiszolgáltatja a híveknek az oltáriszentséget. Nézzük most meg a vallási értelemben vett *áldozás* főnév pontos meghatározását is: az *áldozik* igével kifejezett cselekvés, illetve szertartás – a katolikus és a görögkeleti, azaz ortodox egyház szertartása szerint egy, illetve két szín alatt való részvétel az oltáriszentségben.

Más jellegű tévedés, amelyről még szólni szeretnék. Vas István *Új Tamás* című nagyon szép versében többször is említi „*Krisztus hét sebét*”. Ez a kifejezés valójában helytelen, hiszen a keresztre feszített Krisztusnak nem *hét*, hanem *öt sebe* volt. Van is ilyen mondásunk: *A Krisztus öt sebére kérlek*. Egyébként olyan kiváló prózaíróknál, mint Móra Ferenc, szintén előfordul a „*Krisztus hét sebe*” kifejezés *A Daru utcától a Móra Ferenc utcáig* című kötetben. A tévedés oka alighanem az, hogy a hetes szám Jézus életével és környezetével kapcsolatban többször is előfordul; például Máriát, Jézus anyját *hétfájdalmú Szűznek* is szokták nevezni, s a kereszthalált halt Krisztus *hét szaváról* írta Joseph Haydn a *Sieben Worte Christi* – Krisztus hét szava – című oratóriumot. Egy vers szépségén az említett tárgyi tévedés valójában mit sem változtat, inkább csak érdekes, hogy bizonyos beidegződések – esetünkben a hetes szám előfordulásának gyakorisága – mennyire elhomályosítják a valóságot.

Egy egyházi intézmény és néhány egyházi tisztség magyarázata

Vidéki ismerőseim megkértek, hogy mutassam meg nekik, de főként a gyermekeiknek fővárosunk történelmi utcáit, tereit, épületeit. Természetesen elmentünk együtt a Káptalan utcába is, s ott egyebek közt megnéztük a régi kanonoki házakat meg az egykori prépostlakot. A fiatalok egyike akkor megkérdezte, hogy tulajdonképpen kik a kanonokok, mi a káptalan, és ki a prépost. Mert mint mondta, hallottak ők ezekről valamit, de pontosabban szeretnék tudni. Mivel úgy gondolom, többen is így vannak ezzel, mint az én városnézőbe jött fiatal barátaim, hadd mondjam el most itt a magyarázatot.

Kezdjük talán a *káptalan* szavunkkal, melyet sokan ismernek, ha máshonnan nem, hát ebből a mondásból: *nem káptalan a fejem*, azaz nem tudhatok én mindent. Mi is tehát a káptalan? Röviden: a kanonokok testülete. A katolikus egyházban a püspöki vagy érseki székhelyen működő *székes káptalan* a főpap tanácsadó testülete, amely a főpap halála után az új főpap kinevezéséig vezeti az egyházi ügyeket az egyházmegye területén. No de a mi fővárosunk nem volt püspöki székhely, hogyan lehetett itt akkor mégis káptalan? Úgy, hogy a középkorban különleges kiváltságokkal bíró *társas káptalanok* is alakultak, melyek egyrészt az egyházmegye székhelyétől távol eső részek ügyeit irányították, s ezenkívül úgynevezett hiteles helyi minőségben működtek. A *hiteles hely* fontos szerepet töltött be a középkorban, de a történelmi Magyarországon még később is, míg fel nem váltotta a közjegyzői intézmény. A hiteles helyek állították ki a közhiteles okmányokat, okleveleket, végezték a jogügyletek írásba foglalását. Hiteles helyek nem-

csak káptalanok lehettek, hanem más egyházi testületek, például kolostorok is. A pozsonyi káptalan egykor nevezetes hiteles hely volt. A székes káptalan élén a püspök vagy érsek, a társas káptalan élén a prépost állt. Annyit még hozzátehetünk, hogy káptalanoknak nevezték bizonyos szerzetesrendek gyűléseit is, amelyek a rendi elöljárókat választották.

Nézzük most meg a *kanonok* szó jelentését! Amint már az eddig elmondottakból is kiderült, a kanonok katolikus papi méltóság, a káptalan tagja, s mint ilyen a püspök vagy érsek, illetőleg a prépost tanácsadója. Régebben a kanonokok szigorú szabályok szerint, szinte szerzetesi közösségben éltek, később ez a közösségi életforma fellazult.

Egy rádióhallgató azzal a kérdéssel fordult hozzám, vajon helyes-e a néhai esztergomi érseket *nagy egyházfinak* nevezni, mert a Magyar Rádió egyik riportere az illető főpapot így emlegette. Magam is hallottam ezt a nyelvbőlést vagy talán inkább szótévesztést. A főpapot természetesen nem nevezhetjük egyházfinak, hiszen az *egyházi* főnév jelentése a következő: az az egyházi alkalmazott, akinek az a feladata, hogy az istentisztelet külső feltételeiről gondoskodjon (harangozzon, tartsa rendben a templomot stb.). Az értelmező szótár ugyan nem mondja, de a gyakorlatból tudjuk, hogy a szóban forgó egyházi alkalmazottat elsősorban a protestánsok nevezik *egyházfinak*, a katolikusoknál *sekrestyés* a neve. Az egyházi irányító hatalommal felruházott főpapot *egyházfőnek* nevezzük, vagyis a néhai esztergomi érsek lehetett nagy egyházfő, és lehetett egyházának nagy vagy hűséges fia, de egyházfi semmiképpen nem volt.

Azt is megkérdezte valaki, miért nevezik például Billy Graham baptista prédikátort *evangélistának*, amikor tudomása szerint ez a szó csak a négy evangélium szerzőit jelöli. (A négy evangélista: Máté, Márk, Lukács és János.) Utána néztem a dolognak, és megállapítottam, hogy értelmező szótárunk közli az *evangélista* szónak a következő jelentését is: a szabad egyházakban az a rendszerint tanfolyamot végzett személy, aki másokat megtérésre hív fel. Ezek szerint nem minősíthető hibának, ha egy evangelizációt tartó baptista prédikátort evangélistának neveznek – nyilván külföldi, talán amerikai hatásra –, de azért nem szükséges rá vonatkozólag feltétlenül ezt a szót használni. Ezt is mondhatjuk róla: az *evangélium hirdetője*, illetve *evangelizátor*.

Karácsonyi szókincsünkről

A karácsonyi ünnepkör voltaképpen az adventtel kezdődik, és a vízkereszttel végződik.

Nézzük most meg, mit jelentenek, honnan erednek azok a szavak, amelyek ezzel az ünnepkörrel összefüggenek.

Az egyházi évnak a karácsonyt megelőző négy hetét nevezik a keresztény egyházak adventnek. *Advent* szavunk az ‘eljövetel’, ‘megérkezés’ jelentésű latin *adventus* szó csonkult formája. A múltban jelentett ünnep előtti böjtöt is, de az egyházi latinban az *adventus* szó elsősorban a karácsonyt megelőző hetek idejét jelölte. Ma már nem szoktuk az *advent* szót magyar szóval helyettesíteni, pedig erre is van adat a történeti-etimológiai szótárban. Így hangzik: *úrrjövet*. Nyilván az *Úr eljövetelének ideje* szókapcsolatból vonták össze, akik alkották, de nem tudott gyökeret verni.

Közismert tény, hogy a *karácsony* az a december 25-ére eső ünnep, amelyen a keresztény egyházak Jézus születését ünneplik. A különböző ókori népek ezen a napon eredetileg a téli napfordulót, a napisten születését ünnepelték. A keresztény egyház a Krisztus utáni 4. században helyezte december 25-ére Jézus születésének évfordulóját, s később ünneppé nyilvánította karácsony másodnapját, Szent István vértanú névnapját is.

De vajon miért nevezzük Jézus születése napját karácsonynak, pontosabban: honnan ered a *karácsony* szavunk?

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárából megtudjuk, hogy mai *karácsony* szavunk egy kissé más formában már a 12. századtól kezdve előfordul, főként személynévként, de 1450 körül már 'Jézus születésének ünnepe' jelentésben is megtalálható.

A *karácsony* szó kétségkívül szláv eredetű. Az etimológiai szótár példákat sorol fel a bolgár, macedón, szerb-horvát, szlovák, ukrán, orosz, fehérorosz nyelvből és a szeptemberi lengyel nyelvjárásból.

Ezekben a nyelvekben a *kracsun*, *kerecsun*, *korocsiun*, *karacsun* szavak jelenthetik a karácsonyt, de napfordulót, esetleg karácsonyi kalácsot is jelentenek. A feltételezhető összsláv *korčun* szónak 'lépő', 'átlépő', azaz 'fordulónap', 'napforduló' lehetett az eredeti jelentése. A magyar nyelvbe egy déli szláv, esetleg egy régi szlovák karácsony jelentésű *kračun* szó került át, és a szó eleji mássalhangzó-torlódás feloldásával, u>o nyíltabbá válással, valamint a szóvégi n>ny palatalizálódással *karácsony*-nyá fejlődött.

Nagykarácsonynak december 25-ét nevezzük. Az ezt megelőző nap, december 24-e *karácsony szombatja*, e nap estéje pedig a *karácsonyeste*, *karácsony vigíliája* vagy *szenteste*. De vajon mit jelent a *kiskarácsony* összetétel, és hogyan kell értenünk a *két karácsony közt* szókapcsolatot? A *kiskarácsony* összetétel jelentése: 'újév napja', és a *két karácsony közt* kifejezés azt jelenti: karácsony és újév közt.

Mint már utaltam rá, a karácsonyi ünnepkör január 6-val, vízkereszt napjával végződik, amikor egyúttal megkezdődik a farsang.

Vízkereszt szavunkra már 1416-ból van adatunk. Valószínűleg szláv mintára keletkezett tükörszó. A 'vízkereszt' jelentésű szerb-horvát *vodokršće*, az ukrán *vodohrescsje* elnevezés alapja az ezen a napon szokásos vízszentelés lehetett. Egyébként január 6-át *háromkirályok napjának* is nevezzük. Máté evangéliuma szerint napkeleti bölcsek keresték fel az újszülött Jézust, miután csillag adta tudtukra, hogy megszületett. Az evangéliumhoz fűzött magyarázat azt mondja, hogy a bölcsek vagy mágusok keleten tudósok és egyúttal kiskirályok voltak. A néphit a Bibliában említett napkeleti bölcseket királyoknak tartja, kiknek neve *Gáspár*, *Menyhért*, *Boldizsár*.

Úrvacsora és misebor

Egyik hazai hetilapunkban olvastam a következőket: „A parlamenti választás a demokrácia liturgiájának szerves, kiiktathatatlan része.” Ez eddig elfogadható megállapítás, hiszen a *liturgia* szó – vallásoktól függetlenül – szertartásrendet jelent. Ámde a szöveg folytatásával már más a helyzet. Ez úgy hangzik: „Képzeld el, kérem, milyen lenne misebor nélkül az úrvacsoraosztás!” Az utóbbi mondat azt bizonyítja, hogy aki leír-

ta, nem ismeri pontosan bizonyos szavaknak a jelentését, illetve a velük jelölt fogalmak tartalmát, hovatartozását.

Ami a kifogásolható mondatot illeti – *milyen lenne misebor nélkül az úrvacsoraoasz-tás* –, fogalomzavarral van dolgunk. Ugyanis az úrvacsoraoasz-tás protestáns, a misebor pedig katolikus fogalom. Az úrvacsora a protestánsoknál, tehát például a reformátusoknál, a Krisztus utolsó vacsorájára és halálára emlékeztető szertartás, amelyben a hívek a lelkész által kiszolgáltatót jegyeket, a kenyeret és a bort magukhoz veszik a Krisztussal való lelki egyesülés jelképéül. A protestánsoknál az úrvacsorai bor neve nem misebor, mert a protestánsok nem tartanak *misét*, hanem istentiszteletet. Mi a *mise*? A katolikusoknál és a görögkeletiekénél az a legfőbb istentiszteleti cselekmény, melynek során a pap az ostyát és a bort Krisztus testévé és vérévé változtatja át. A *misebor* pedig az a bor, melyet az átváltoztatás szertartásához a *mise* alatt használnak. Hogy milyennek kell lennie a misebornak, annak megvannak a megfelelő előírásai és szabályai. A katolikus misén nem úrvacsoraoasz-tás van, hanem előbb maga a pap áldozik, majd megáldoztatja az áldozáshoz járuló híveket.

Beszélhetünk tehát a demokrácia liturgiájáról, de ha a liturgia, a szertartásrend fogalomköréből akarunk valaminek a hiányára hasonlatot találni, vigyázzunk, hogy ne keverjük össze az egyes felekezetek szertartásrendjébe tartozó fogalmakat. Ezt pl. mondhatjuk: Milyen volna az úrvacsoraoasz-tás bor nélkül?

Van-e pontifikációs mise?

A napi sajtóban jelent meg a következő mondat: „II. János Pál pápa pontifikációs miséjéhez építik az oltárt.” Ebben a mondatban egyetlen szót kifogásolhatunk, mégpedig a *pontifikációs* melléknevet.

A következőkben megpróbáljuk megkeresni ennek a szabálytalanul képzett melléknevnél az eredetét. Alapszava a latin *pontifex* főnév, amely papot, főpapot jelent, s amelynek a latin nyelvben ezek a származékai: *pontificalis* vagy *pontificius* – ‘papokhoz tartozó’, illetve a keresztény szóhasználatban ‘főpapi’, ‘püspöki’ jelentésű – melléknév, a *pontificans* főnév, amely a *pontifex* hivatalát viselő személyt jelenti, a *pontificatus* főnév, amely a főpap hivatala és méltósága, a *pontificium* főnév, amelynek jelentése megegyezik a *pontificatus* főnévével, azzal kiegészítve, hogy átvitt értelemben jelenthet korlátlan hatalmat is.

A magyarban a latin *pontifex* szó következő származékai használatosak: 1. a *pontifikál* ige, amelynek jelentése: főpapi szertartást végez; 2. a *pontifikális* melléknév, amelynek jelentése főpapi; 3. a *pontifikátus* főnév, amelynek jelentése a pápa főpapi méltósága, illetőleg ennek ideje. Mondhatjuk tehát a püspökről, az érsekről vagy magáról a pápáról, hogy *misét pontifikál*, beszélhetünk *pontifikális*, vagyis *főpapi hatalomról*, *joghatóságról*, s mondhatjuk például azt, hogy a *pápa pontifikátusának* harmadik évében enciklikát adott ki, vagy hogy *pontifikátusa idején* sokat utazott.

Ha utánanézzünk, milyen származékai vannak a *pontifex* szónak a szlovák nyelvben, akkor a *Slovník cudzích slov* című szótárban ezeket találjuk: 1. *pontifikál*, főnév – jelen-

tése: főpapi szertartáskönyv, 2. *pontifikálny*, melléknév – jelentése: főpapi, püspöki, 3. *pontifikát*, főnév – jelentése: a római pápa méltósága, illetve ennek ideje, 4. *pontifikovat'* niekoho, ige – jelentése: valakit beiktat a pápai vagy püspöki tisztségbe.

Amint látjuk, van itt némi eltérés a *pontifex* szónak a magyarban és a szlovákban használatos származékai közt. De sem a latinban, sem a magyarban nem találtuk a *pontifikáció* szót, illetve a szlovákban ennek megfelelő *pontifikácia* főnevet. Ha pedig nincsen *pontifikáció* főnevünk, akkor nem képezhetünk belőle *pontifikációs* melléknevet.

De most térjünk vissza a kifogásolt mondathoz! Milyen misét mond, vagy *pontifikál* a szentatya mint a római katolikus egyház feje? Amint már az eddigiekből kiderült, *pontifikációs misét* semmiképpen sem. Még akkor sem, ha netán a szlovák sajtónyelvben előfordult a szabályos *pontifikálna omša* helyett a *pontifikačná omša* kifejezés. Nem feladatom, hogy a szlovák idegen szavak formájának helyességét megítéljem. Csak arra akarok itt rámutatni, hogy ha történetesen előfordult a szlovák nyelvben a *pontifikačná omša* kifejezés, megvolna a magyarázata a helytelen magyar *pontifikációs* melléknév keletkezésének. Ugyanis akkor itt egy „analógiás” megoldásról volna szó, mert a szlovákban használatos ilyenfajta mellékneveket: *asosiačný*, *respiračný*, *exhalačný*, *aspiračný* stb., ha nincs rájuk jó magyar szavunk, a következőképpen is szoktuk fordítani: *asszociációs*, *respirációs*, *exhalációs*, *aspirációs* stb. Ez azonban nem helytelen, mivel az *asszociáció*, *respiráció*, *exhaláció*, *aspiráció* főnév használatos a magyarban, a *pontifikáció* azonban nem. Azt is hozzá kell tennem, hogy a szlovák nyelvű rádióadásokban mindig a helyes *pontifikálna omša* kifejezést hallottam.

Az adott esetben, amikor a szentatya ünnepi miséjéről beszélünk, melyet ő mint főpap, a római katolikus egyház feje, ha tetszik, főpásztor *pontifikál*, nincs szükségünk a magyarban idegen szóra. Ezt az ünnepélyes, nagy papi segédlettel bemutatott misét egyszerűen *főpapi* vagy *főpásztori misének* nevezzük. Ha pedig mindenáron idegen szót akarunk használni, akkor az ilyen mise megnevezése *pontifikális mise*, nem pedig *pontifikációs mise*.

MONDATSZERKESZTÉSI TANÁCSOK

A *tanít* ige bővítményei

Az utóbbi időben többször is hallottam – leginkább a rádióban riportalanyoktól – a *tanít* igét egy szokatlan bővítménnyel. Ilyen mondatokra gondolok: *Ezt nem nagyon tanították velünk*; vagy: *Aki ezt énvelem tanította* stb. Vajon helyes-e az ilyen szerkezet?

Először is nézzünk utána, mit jelent a *tanít* ige, és milyen bővítményei lehetnek. A *tanít* első jelentése: valakit, illetve valamely közösséget úgy segít hozzá elméleti vagy gyakorlati ismeretek elsajátításához, hogy tudását szavakkal vagy szemléltetéssel átadja neki. Tehát: *tanít valakit valamire*; például: gyerekeket tanít írni, olvasni, németül, franciául, olasz nyelvre stb. Tárgy nélkül a *tanít* ige azt jelenti, hogy valaki a tanítás munkáját végzi, tanító tevékenységet fejt ki. Például: Az öcsém középiskolában tanít. Lehet tanítani valamit valakinek; például: Az olasz nyelvet vendégtanár tanítja az olasz szakos diákoknak. A *tanít* ige második jelentése: mást, másokat példájával, rábeszéléssel valamely szokás, magatartás kialakítására segít, szoktat, nevel; például: jóra, tisztességre, rendre tanít; csalásra, hazugságra – csalni, hazudni – tanít valaki valakit. Például: A jó tanító nemcsak írni, olvasni, hanem rendre, tisztességre is tanítja a rábízott gyermekeket. A *tanít* ige harmadik jelentése: állatot valamely cselekvés végzésére gyakoroltat, szoktat, idomít. Például: Szolgálni tanítja a kutyáját; A fecske repülni tanítja a fiókáit. A *tanít* negyedik jelentése, rendszerint tárgyi mellékmondat: tapasztalati, elméleti vagy elvi igazsággént hirdet, állít valamit. Például: A régi tudósok azt tanították, hogy a Nap forog a Föld körül.

Összegezve: *tanítani lehet valakit valamire*, illetve *valakinek valamit*. Valakivel valamit tanítani – ez a szerkezet nem a választékos nyelvváltozatba illő. Nem tudom egyértelműen megállapítani, hogyan keletkezett ez a nem egészen szabályos szerkezet. A szlovák nyelv hatására aligha, hiszen a szlovák nyelvben a ‘tanít’ jelentésű *učiť* igéhez nem járul a magyar *-val*, *-vel* ragos határozónak megfelelő hetedik esetben álló határozó. A *valakit tanít valamire* szlovák megfelelője: *učiť niekoho niečomu*; például: *učiť dieťa poslušnosti* – engedelmességre tanítja a gyereket; a *valamit tanít* megfelelője: *učiť niečo*; például: *učiť anglický jazyk* – angol nyelvet tanít.

De térjünk vissza a kifogásolt mondatokhoz! Hogyan is hangzanának helyesen? Vagy így: *Ezt nem nagyon tanították nekünk*, illetve: *aki nekem ezt tanította*, vagy pedig: *Erre nem nagyon tanítottak bennünket*, illetve: *aki erre engem tanított*.

Az is lehet azonban, hogy az adott esetben szerkezetvegyítéssel van dolgunk, mert a *-val*, *-vel* ragos határozó, amely nem járulhat a *tanít* igéhez, a *tanultat* műveltető ige mellett szabályos. Mondhatjuk például ezt: *valamit nem nagyon tanultattak velünk*, illetve: *aki ezt énvelem tanultatta* vagy megtanultatta. A műveltető ige – mint tudjuk – azt

fejezi ki, hogy az alany a cselekvést nem végzi, hanem végezteti, esetleg okozza. Például: árkot ásatok valakivel, levelet íratok valakivel. Ugyanígy lehet tanultatni, megtanultatni valamit valakivel, vagyis elvégeztetni vele a tanulást. Mászt jelent a tanít, *megtanít valakinek valamit*, mint a *tanultat, megtanultat valakivel valamit*. A tanít, megtanít cselekvő igék, tehát azt fejezik ki, hogy az alany a cselekvést maga végzi. Például: A tanár tanította a diákoknak Arany János Toldijának első énekét, vagyis beszélt a költeményről, ismertette, elemezte. Ha azt mondjuk: A tanár tanultatta, megtanultatta a gyerekekkel Arany Toldijának első énekét: ez már azt jelenti, hogy feladatul adta a diákoknak: tanulják meg a költemény első énekét. Lehetséges tehát, hogy a *tanították velünk, velem* szókapcsolat úgy keletkezett, hogy a beszélők az igét választották meg helytelenül. Valójában azt akarták mondani, hogy valamit nem *tanultattak*, illetve *tanultattak* meg velük.

Milyen névre hallgat?

Jó ideje figyelem, hogy a köznyelvben egyre inkább terjed – alighanem az újságok és más tömegtájékoztató eszközök nyelvhasználata nyomán – ez a kifejezőmód: *valaki vagy valami ilyen vagy olyan névre hallgat*. A *valamilyen névre hallgat* szókapcsolat nem helytelen, bizvást használhatjuk – a maga helyén. Pontos jelentése ugyanis ez: állatnak ez vagy az a neve. Tehát például: A kutya a Bodri névre hallgat. Ritkán, tréfásan gyerekekről, sőt felnőtt emberről is mondhatjuk ezt olyan értelemben, hogy ilyen vagy olyan néven szokták szólítani. Például: A kisfiú leginkább a Pityu névre hallgatott; Barátom a Muki névre is hallgat; stb. Amikor azonban azt akarjuk meghatározni, kinek mi a család- és keresztnéve, ezt a kifejezést nem használjuk. Ha valakinek meg akarjuk tudni a nevét, nem azt kérdezzük: *milyen névre hallgat*, hanem ezt: *mi a neve, hogy hívják*. Amikor egy ismerősöm családnevének megváltoztatását így jelentette be: „Jelenleg a Mlynár névre hallgatok”, mindenki elkezdett nevetni. Nem a névváltoztatás ténye okozta a derűtséget, hanem a mód, ahogyan az illető ezt tudtunkra adta.

A *valamilyen névre hallgat* szókapcsolatot mostanában már tárgyakra is vonatkoztatják. Egy-egy új gépkocsitípusról azt mondják: ilyen vagy olyan névre hallgat, az új úrhajónak sem ez vagy az a neve, hanem erre meg erre a névre hallgat. Ezt már talán tréfás formaként sem igen lehet elfogadni. A tárgyakat természetesen megszemélyesíthetjük – van erre számos példa –, de a megszemélyesítésnek legyen valamilyen oka, logikája. Például a tökéletes tárgyról, elsőrangú finom dologról lehet azt mondani: *az hét nyelven beszél*. Ez a kifejezés kiemeli a szóban forgó dolog kiválóságát. Ám ha egy új autót vagy úrhajót úgy emlegetünk, hogy például a *Favorit névre* vagy a *Mars névre hallgat* – ezzel nem utalunk annak sem az újszerűségére, sem a kiváló voltára.

Képzavarok és félreérthető fogalmazások

Sajtóból, rádióból gyűjtöttem össze az alábbiakban közölt néhány mulatságos képzavart, illetve helytelen fogalmazást és fordítást. Nem is mindegyikhez kell részletesebb magyarázat.

„Egy idő eltelik, míg a béke olajágai repdesnek a keszthelyi régi temető fölött” – ezzel az ékes mondattal fejeződött be a keszthelyi temetőről szóló rádióriport. Remélem, olvasóim el tudják képzelni, milyen szép lesz, amikor majd az olajágak csak úgy maguktól repdesnek, méghozzá a temető fölött.

„Nem egy tudományról akarjuk most lehúzni a vizes lepedőt” – buzgólkodott egy rádióriportban az egyik hozzászóló, s ezt úgy értette, hogy nem akarják azt a bizonyos tudományt leleplezni, vagyis lerántani róla a leplet. Nem tudta, hogy a vizes lepedőt nem lehúzzuk valakiről, hanem ellenkezőleg: ráhúzzuk valakire, azaz rábizonyítjuk mulasztását, hibáját, bűnét, s ezzel lehetővé tesszük, hogy ellássák a baját.

„Vannak, akik most tücsköt-békát hajigálnak a rendszerre” – méltatlankodott egy felháborodott polgártárs. Nyilván nem gondolt rá, hogy ez nem is olyan egyszerű, mert ehhez a hajigáláshoz valóban össze kellene fogni egy csomó tücsköt meg békát. Ebben a képzavarban nem is két szólas keveredett össze, hanem legalább három. Lehet ugyanis kígyót-békát kiáltani a rendszerre, lehet esetleg tücsköt-bogarat összehordani a rendszer ellen, és lehet sárral dobálni – nem hajigálni! – a rendszert.

Idézet Argentína elnökének beszédéből: „Elemózsia helyett munkához juttatunk mindenkit.” Aki a spanyol (vagy netán olasz) szöveget fordította, nem vette észre, hogy elemózsia és alamizsna szavunk ugyanarra a görög-latin eredetű elemosyna szóra vezethető vissza, amely az újlatin nyelvekben, például a spanyolban, bizonyára hasonlóan hangzik. Csakhogy a magyar elemózsia szó mai értelme: útravaló ételem, ennivaló, az alamizsna szóé pedig: könyöradomány. Az elnöki beszédben nyilván az alamizsna volt szembeállítva a munkával, nem pedig az elemózsia.

Lássuk, milyen félreértést, sőt riadalmat okozhat egy elsikkasztott rag vagy helytelen szórend! Rádióhírből idézem: „A cél a vérontás és a polgárháború megakadályozása.” A mondat első felétől csak megijedhetünk; hová jutunk, ha már nyíltan ilyesmiket lehet meghirdetni, hogy a cél a vérontás meg a polgárháború?! Az ijedelem elkerülhető lett volna, ha a mondatot helyesen szövegezik, azaz nem hagyják el a birtokos jelző ragját, tehát: A cél a vérontásnak és a polgárháborúnak a megakadályozása.

A következő mondatot nagy meglepetéssel hallottam a rádióban egy elhangzott idézet után: „...mondja Sükösd Mihály az egykori ávós főtiszt, Farkas Vlagyimir könyve olvastán.” Míg a bemondó el nem ért a Farkas Vlagyimir névig, urambocsá! azt gondoltam, hogy Sükösd Mihály az egykori ávós főtiszt... Mi lett volna a félreérthetetlen fogalmazás? Például ez: – mondja Sükösd Mihály Farkas Vlagyimir egykori ávós főtiszt könyve olvastán.

Egy szívhez szóló szövegből idézem: „Szívszorítva várta a leányt.” Vajon a saját szívét szorította a szerencsétlen, vagy netán holmi mézeskalács szívet? Hát nem, csak

az író nem tudta a helyes kifejezést, amely így hangzik: *szívszorongva*, azaz *szorongó szívvel*.

Befejezésül, íme, még egy „szép magyar” mondat: „*A fiú megijedt, és szétfutotta magát.*” Megvallom, először nem tudtam elképzelni, hogyan futhatta szét magát a boldogtalan, aztán rájöttem, hogy a *rozbehol sa* szlovák igének egészen rossz fordítása okozza az aggodalmamat. Egyszóval: semmi baj, a fiúcska futásnak eredt, nekiiramodott. Illenék azonban tudni, hogy a szlovák *roz-*, *rozo-* igekötőnek sokféle jelentése van, s ezek közül csak az egyik a ‘szét’.

Mikor „*van képben*” valaki?

Egy időben elég gyakran hallhattuk a budapesti Kossuth rádióban a következő reklámszöveget: „Mit tegyen, hogy képben legyen? Olvassa az új RTV részletest stb.” Az idézett reklám megszövegezője valószínűleg úgy véli, hogy aki „képben van”, az tájékozott, jól informált, egyszóval olyan valaki, aki érti, tudja, miről van szó. Ezért tehát biztatja a jámbor hallgatót, hogy olvassa az új RTV részletest, mert attól „képben lesz”. A baj csak az, hogy a „képben van” szókapcsolat a magyar nyelvtől teljesen idegen, s valójában nem egyéb, mint a német *im Bilde sein* kifejezés szó szerinti fordítása. A német értelmező szótárból és a kétnyelvű, tehát német–magyar szótárakból is tudjuk, hogy az *im Bilde sein* azt jelenti: érti, tudja, tisztában van valamivel, felfog valamit, világos számára valami.

Egyébként már régebben is találkoztam ezzel a hibás szókapcsolattal, például a Kossuth rádió híryanagában egyszer ezt közölték az amerikai elnökről: „*Clinton képben volt ugyan, de a részleteket nem ismerhette.*” Ezt úgy kell érteni, hogy az elnök valaminek a lényegéről már tájékozva volt, de a részletekről nem.

Nézzük most meg, milyen állandó kifejezésekben szerepel a *kép* főnevünk. Ha valakiben valamiről kialakul valamilyen elképzelés, szemlélet, akkor mondhatjuk így is: *valamiről képet alkot, képet nyer, képet szerez*, esetleg akár *tiszta képet alkot*. Mióta fényképezés és filmezés van, konkrét értelemben mondhatjuk, hogy valaki vagy valami *belekerül a képbe, kimarad a képből, lemarad a képről*, esetleg *mit keres a képben*. Ezek a kifejezések néha átvitt értelemben is használatosak. Például amikor valaki vagy valami oda kerül, ahová nem illik, mondjuk, valamely esemény során, akkor kérdezik ezt: *hát ez hogy került a képbe?, ez mit keres a képben?* Nem mintha ez volna a legjobb, legmagyarosabb kifejezőmód, de legalább érthető, és tudjuk, honnan ered.

Ezzel szemben, mint már mondtuk, a *képben van* szókapcsolat idegen elem a magyar nyelvben. Ugyan kinek jutna eszébe ezt mondani: *most már képben vagyok*, ehelyett: *már értem, tudom, tisztában vagyok vele, világos számomra*. Miután elmagyaráztunk valamit a barátunknak, gyermekünknek, biztosan nem ezt kérdezzük tőle: *no, most már képben vagy?*, hanem egyszerűen azt kérdezzük: *most már érted; felfogtad végre; most már világos számodra; stb.*

Nem tudom, kinek és miért jutott eszébe a *képben van* szókapcsolattal „gazdagítani” a magyar nyelvet. Alighanem az az olcsó rímecske – tegyen – legyen – csábította erre

az írásom elején idézett reklámszöveg szerkesztőjét. Semmi szükségünk az ilyen és hasonló szó szerinti fordítások népszerűsítésére; van éppen elég jó magyar kifejezésünk, csak meg kell választani a megfelelőt.

Az úgynevezett hivatalos nyelv „szépségei”

A budapesti rádió egyik riportere valamelyik temetkezési vállalat alkalmazottjával beszélgetett. Az egész interjú ékes példája volt a hivatalos mellébeszélésnek, melynek során a legegyszerűbb dolgokat is igen nyakatekert módon fejezte ki a kérdezett alkalmazott. Az urnasírhelyekről például így nyilatkozott: „*Ezek igénybevételénél magasabb ár érvényesül*”, holott elég lett volna azt mondania: az urnasírhelyek drágábbak, illetve többbe kerülnek. Hamvasztás helyett *hamvasztásos tevékenységről* hallhattunk, és végül még a *hamvasztásos sírhely* kifejezést is kénytelenek voltunk tudomásul venni, tetézve azzal, hogy „*sajnos, nem minden fér bele a kategorikus keretbe*”. Árakról volt szó, de meg kell vallanom, akkor sem világos számomra, mi is az a „*kategorikus keret*”. Az a gyanúm, hogy az illetékes tisztviselő maga sem tudta. *Árkategóriáról*, esetleg az *árkategória keretéről* még csak beszélhetett volna, akkor legalább sejthettük volna, miről van szó. Hogy tudniillik vannak ugyan árkategóriák, de bizonyos szolgáltatások ezekbe nem férnek bele, vagyis vannak dolgok, amelyekért még külön kell fizetni. De a *kategorikus keret* olyan jelzős kifejezés, amelynek valójában semmi értelme, csak a ködösítést szolgálja.

Nagyon sokszor hallunk hivatalos nyilatkozatokban *harmadik alternatíváról*. Aki ismeri az *alternatíva* latin eredetű szavunk pontos jelentését, azt tudja, hogy *harmadik alternatíva* nincs. Azért nincs, mert az *alternatíva* főnév jelentése a következő: 1. olyan eset, amelyben két lehetőség közt lehet választani, 2. az egyik lehetőség a kettő közül. Az *alternatív* melléknév jelentése pedig: kettős, vagylagos, kétféle lehetőséget felvető vagy megengedő; például: kérdés, indítvány, terv stb. Az *alternatíva* alapszavának, a latin *alter*, *altera*, *alterum* névmásnak a fő jelentése: egyik a kettő közül, a másik, illetve a második. Van az *alter* szónak még ‘túlsó’, esetleg ‘ellenkező’ jelentése is, de akkor is mindig csak két dolog vagy személy szembeállítására vonatkozik. Az *audiatur et altera pars* – hallgattassék meg a másik fél is – közismert latin mondást is csak két fél, két vélemény szembeállításakor alkalmazhatjuk. Ne beszéljünk tehát *harmadik alternatíváról*, mert mint mondtam, az *alternatíva* szó jelentése ezt eleve kizárja, mondjunk helyesen *harmadik lehetőséget* vagy *eshetőséget*.

A hivatalos nagyképszerűség szép példája a következő mondat, amely Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudósról szól: „*Az a város, ahol született, és ahol elkezdte általános iskolai tanulmányait.*” Amikor Szent-Györgyi Albert iskolaköteles lett, még nem volt általános iskola, akkoriban a hatéves gyermekek az elemi népiskolába kezdtek járni. És igaz ugyan, hogy a *tanulmány* főnevünk jelentése többes számban a következő: valamely tanintézet rendszeres látogatása tanulás végett, mégsem szoktunk népiskolai vagy akár általános iskolai tanulmányokról beszélni. Tanulmányait megkezdheti, folytathatja, végezheti valaki középiskolában, főiskolán, egyetemen,

de az elemi népiskolában vagy az általános iskolában nemigen. Ez a kifejezőmód ellenkezik a nyelvszokással. Úgyhogy még Szent-Györgyi Albert esetében is elég lett volna ennyit mondani: *ahol iskolába kezdett járni*, vagy: *ahol bekerült a népiskolába*, esetleg: *ahol elkezdte a népiskolát*.

Egyszerűen, érthetően!

Volt idő, amikor abban reménykedtünk: egyszerűsödni fog az úgynevezett hivatalos nyelv. Reményünk részben valóra is vált, hiszen a törvények, rendeletek nyelve általában közérthetőbb lett. Ámde egyúttal azt tapasztaljuk, hogy a riportalanyok nyilatkozatai egyre bonyolultabbak. Sokszor szinte érthetetlen, hogy egy-egy megkérdezett szakember, politikus miért nem választja az egyszerűbb, közérthető megfogalmazást, miért beszél úgy a mikrofon előtt, ahogyan máshol bizonyára sohasem beszélne.

Lássunk néhány példát! Egy felvonógyártó üzem megkérdezett vezetője ilyesmiket jelentett ki: „*A feladathoz orientáltan választjuk meg a munkatársakat.*” Továbbá: „*A típusfelvonó irányába vesszük a célt.*” S arra a kérdésre, van-e elég megrendelésük, ezt válaszolta: „*A megrendelések egyelőre csekély számban jelentkeztek.*” Ha magam is ilyen stílusban akarnék beszélni, akkor most mondanám: feladatomhoz orientáltan a hibák irányába veszem a célt, melyek nagy számban jelentkeztek. No de félre a tréfával, nézzük meg, mit is jelent *a munkatársak feladathoz orientált megválasztása*! Először is vegyük szemügyre a latin–francia eredetű *orientál* igét! Első jelentése: tájékoztat, útba igazít, felvilágosít; második jelentése: irányít, igazít valamerre. Ezek szerint az *orientál* igéből képzett *orientált* melléknévi igenév jelentése: tájékozott, jártas valaminek, irányított, igazított. Tegyük még hozzá, hogy napjainkban ugyancsak divattá vált az *orientált* melléknévi igenév, lépten-nyomon hallunk ilyen összetételeket: piacorientált, nyereségorientált stb. Vajon igazán szükségünk van minden esetben erre az idegen szóra, akár önmagában véve, akár összetételek utótagjaként? Meggyőződésem szerint nincs rá nagy szükségünk, és remélem, hogy előbb-utóbb kikopik a nyelvhasználatból. Amikor arról van szó, hogy egy meghatározott feladat vagy feladatok elvégzésére megfelelő munkatársakat választunk, akkor egyszerűen azt mondhatjuk: *A feladat követelményeinek megfelelő munkatársakat választunk*; vagy: *A feladatot, a követelményeket figyelembe véve választjuk meg a munkatársakat*; esetleg: *A feladatot mérlegelve hozzáértő munkatársakat választunk*; stb.

„*A típusfelvonó irányába vettük a célt*” – ezt a mondatot először is meg kell próbálnunk értelmezni. Körülbelül azt jelenti, hogy a szóban forgó üzem célja elsősorban a típusfelvonók gyártása. Vagyis: *Célunk elsősorban a típusfelvonók gyártása*; vagy: *Elsősorban a típusfelvonók gyártását tűztük ki célul*; stb. „*A megrendelések egyelőre csekély számban jelentkeztek*” – ez a mondat még elfogadható volna, ha nem a megrendelések, hanem a megrendelők jelentkeztek volna csekély számban. De elég lett volna egyszerűen azt mondani: *Egyelőre kevés megrendelést kaptunk*; vagy: *Egyelőre kevés megrendelés érkezett*; esetleg: *Egyelőre kevés a megrendelés*.

Újabban divatosá vált a *szükségeltetik* ige használata. Nem állítom, hogy ez az ige hibás képzésű, vagy hogy soha, semmikor, semmilyen összefüggésben nem szabad élnünk vele. Csak éppen az elburjánzása ellen emelünk szót. A *szükségeltetik* ige ugyanis valójában már egy kissé elavult, és nem olyan szép, jó hangzású ige, hogy érdemes vagy éppen feltétlenül szükséges volna a használatát felújítani. Egészen jól meglehetünk nélküle. Ne mondjunk és ne írjunk tehát ilyesmiket: A törvényjavaslat újratárgyalása szükségeltetik; Szükségeltetnék az árak szabályozása; Nemzeti összefogás szükségeltetik; stb. Maradjunk inkább a megszokott fogalmazásnál: Szükséges a törvényjavaslat újratárgyalása, illetve: A törvényjavaslatot újra kell tárgyalni; Szükség volna az árak szabályozására; esetleg: Szükséges volna az árak szabályozása; Nemzeti összefogásra van szükség; stb.

A *szükségeltetik* ige nyakló nélküli használata nem tetszetőssé, hanem modorossá teszi mondanivalónkat.

Lehet-e adót csalni?

Az adó az állampolgároknak pénzben vagy természetben adott hozzájárulása a köz-szükségletek fedezéséhez és az állam vagy közület fenntartási költségeihez. Így szokták meghatározni az adót, amelyről általában elismerjük ugyan, hogy szükséges, de azért majdnem mindenki viszolyog tőle egy kicsit. Itt most nem azzal akarok foglalkozni, hányféle adó van, vagy igazságos-e az állampolgárnak az ilyen vagy olyan mértékű megadóztatása, hanem egy kifejezésmóddal, amely szorosan összefügg az adózással. Nemegyszer hallhatunk különféle szakértőktől az adózással foglalkozó előadásokban ilyen véleményeket: *Az adott körülmények közt a vállalkozó szinte kénytelen adót csalni; Az érdekelt állampolgárok szinte természetesnek tartják, hogy adót csaljanak; Az adóhivatal már eleve számításba veszi, hogy a polgárok adót csálnak;* stb. A kérdés tehát az, lehet-e adót csalni, más szóval: helyes-e az *adót csal* szerkezet. Hogy ezt eldöntsük, először is annak kell utánanéznünk, mikor mit jelent a *csal* ige.

A *csal* ige jelentései a következők: 1. személyt, dolgot folyamatosan, többször félrevezet, megtéveszt, ámtit, illetve tévedést okoz – például: csalja a világot; a látszat csal; 2. valaki, hogy magának vagy másnak jogtalan anyagi hasznot szerezzen, valakit ismételtén tévedésbe ejt, tévedésben tart, s ezzel annak anyagi kárt okoz, illetőleg csalást követ el – például: a boltos rendszeresen csalta a vevőit; börtönbe került, mert csalt, lopott, sikkasztott; 3. valaki az ellenőrzést kijátszva vét a megállapodások, szabályok ellen, hogy ezzel magának előnyt szerezzen, vagy másoknak kárt okozzon – például: csal a játékban; csal a dolgozatíráskor; stb. 4. csal valakit, azaz valaki iránti szerelmi vagy házastársi hűségét ismételtén vagy folyamatosan megszegi – például: éveken át csalta a feleségét; 5. csal valahová, azaz hízolgő szavakkal, ígéretekkel elhív, hogy megkárosítsa, bántalmazza, esetleg megölje – például: törbe, kelepcebe csal; vagy: valakit elcsábít valamire, hogy a hasznosabb tevékenységtől elvonja – például: nem tudott dolgozni, mert egyre csalta az ágy; illetve: édesgetéssel, ígéretekkel hív valakit valahová, de nem

ártó szándékkal – például: színházba csalta a barátait; 6. valamely érzelmnyilvánítást, szót, dalt, színt kedvesen a felszínre hoz, előidéz – például: az öröm mosolyt csalt az arcára; a szomorú történet könnyeket csalt a szemébe.

Mindebből kiderül, hogy a *csal* tárgyas ige, tehát amint a példákban láthattuk, lehet valakit vagy valamit csalni. Csakhogy ez a szerkezet: *adót csal* nem azt jelenti, amit ki akartak vele fejezni. Az *adót csal* pontos jelentése: félrevezeti, becsapja, megtéveszti az adót, holott esetünkben természetesen nem erről van szó, hanem arról, hogy valaki csalást követ el, ha úgy tetszik, csal, azért, azzal a céllal, hogy kevesebb adót kelljen fizetnie, vagyis becsapja, félrevezeti az adóhatóságot s rajta keresztül az államot vagy más, adót kivető közületet. Ennek a cselekedetnek a helyes megnevezése: *adócsalás*. Tehát: aki valamilyen módon kivonja magát az adózás kötelezettsége alól, például hamis adóbevallást nyújt be, az nem adót csal, hanem *adócsalást követ el*. Az *adót csal* hibás szerkezet talán azért keletkezett, mert az *adócsalás* összetett főnevet egyesek tárgyas összetételnek válik, holott nem az. Tárgyas összetétel például az *adófizetés*, *adóbehajtás*, az *adóellenőrzés*, hiszen az adót fizetik, az adót hajtják be, az adót ellenőrzik. Ám az adót nem csalták, hanem vele, általa csálnak – már akik csálnak –, s ezzel *adócsalást követnek el*. Ugyanígy nem lehet például *bért*, *jegyet*, *vámost csalni*, csak *bérctalást*, *jegycsalást*, *vámcsalást elkövetni*.

A helytelen fogalmazás példái

Elég gyakran előfordul a Kossuth rádió híryanagában ez a fajta megfogalmazás: *Az olasz miniszterelnök részt vett a bizottsági ülésen. Berlusconi kifejtette... stb.* Vagy: *Az MSZP frakcióvezetője bírálta az ellenzék álláspontját. Lendvai Ildikó elmondta... stb.* *A francia államelnök a Német Szövetségi Köztársaságban tartózkodik. Jacques Chirac egy sajtótájékoztatón állást foglalt....* Hogy mit kifogásolok ezeken a mondatokon? Azt, hogy megfogalmazójuk minden rádióhallgatóról feltételezi, tudja, hogy az olasz miniszterelnök Berlusconi, hogy az MSZP frakcióvezetője Lendvai Ildikó, a francia államelnök Jacques Chirac és így tovább. Pedig ez bizony nem így van, ez már nemegyszer kiderült „az utca emberének” megkérdezése során. És valójában senki sem köteles név és tisztség szerint ismerni sem a hazai, sem a külföldi politikusokat, közéleti személyiségeket. A szövegezésnek a fent ismertetett módja a „kevésbé tájékozottak” számára félrevezető. Az ilyen szövegekből ugyanis nem teljesen egyértelműen következik, hogy például az első mondatban említett francia államelnök és a második mondatban megnevezett Jacques Chirac egy és ugyanaz a személy, s így van ez a többi példamondat esetében is. Világosabb, egyértelműbb volna ezeket a mondatokat egy kicsit másképp szövegezni. Tehát így: *Berlusconi olasz miniszterelnök részt vett a bizottsági ülésen. Kifejtette... stb.* *Lendvai Ildikó, az MSZP frakcióvezetője bírálta az ellenzék álláspontját. Elmondta... stb.* *Jacques Chirac francia államelnök a Német Szövetségi Köztársaságban tartózkodik. Egy sajtótájékoztatón állást foglalt...* Az ajánlott szövegezés sem-

mivel sem hosszabb, világos és félreérthetetlen, de ezt szerencsére sok hírszerkesztő is tudja, és nem osztja meg két mondat közt a közéleti személyiség tisztségét és nevét.

Az is előfordul azonban, hogy a rádió híryanaga „túlmagyarázza” egy-egy személy kilétét. *A miniszterelnök megjelenik a bizottság előtt, amely a megfigyelési ügyben kívánja meghallgatni a kormányfőt.* Ennek az összetett mondatnak az *amely* vonatkozó névmással bevezetett mellékmondatában fölösleges, sőt zavaró a *kormányfőt* tárgy. A főmondatból tudjuk, hogy a miniszterelnökről – más szóval kormányfőről – van szó, és a mellékmondat tárgyas ragozású állítmánya világosan utal rá, hogy a főmondatban alanyként szereplő személyt – a miniszterelnököt – kívánják meghallgatni.

S ha már a rádió nyelvhasználatával foglalkozunk, hadd mutassak rá még egy időnként hallható megfogalmazásra, amely ha nem csalódom, a londoni rádió magyar adásának hatására nyert polgárjogot a Kossuth rádióban. Az ilyen és hasonló mondatokra gondolok: *Műsorajánlat következik Juhász Nagy Ágnestől;* vagy: *Hallgassák meg a híreket a bemondótól, Aut Magdától;* vagy: *Részletes Kossuth-program következik Tarcsa Zsuzsa kolléganőmtől;* *A lapszemle következik Sós Évától;* stb. Ezek a mondatok idegenszerűek és pontatlanok. A műsorajánlat vagy a részletes program természetesen következhet, de az már nem a legjobb megoldás, ha egy *-tól, -től* ragos határozóval oda tesszük annak a személynek a nevét, aki a műsorajánlatot vagy a részletes programot el fogja mondani. Arról nem is szólva, hogy a lapszemle esetében az ilyen szövegből nem derül ki, hogy a megnevezett személy ezt csak elmondja, vagy maga állította össze. Tévedés ne essék: tudjuk, hogy a bemondó is megérdemli, hogy megnevezzék. De a fent idézett mondatokat jobb volna így fogalmazni: *Műsorajánlat következik; elmondja ez és ez;* *Hallgassák meg híreinket; a bemondó ez és ez.* *A részletes programot ez és ez ismer-teti; A lapszemlét összeállította és felolvassa ez és ez.*

Lehet-e a férőhelynek létszáma?

A pongyola, meggondolatlan fogalmazás ékes példája a következő rövidke mondat: *A menhely férőhelye korlátozott létszámú.* Az ilyen és hasonló zavaros mondatok nem utolsósorban olyankor jönnek létre, amikor a nyilatkozó, a kérdezett riportalany valamilyen okból nem akar pontos adatot, számot mondani, de valahogyan azért jelezni kívánja, hogy valamely intézmény lehetőségei korlátozottak. De nézzük csak meg az idézett pár szavas mondatot közelebbről! Azt óhajtja megfogalmazója közölni, hogy a szóban forgó menhely csak bizonyos számú rászoruló befogadására alkalmas. A mondatban előforduló *férőhely* főnév jó szó; azt a helyet jelenti, amelyet a helyiségben, épületben, járművön egy személy, esetleg tárgy a szóban forgó hely stb. rendeltetésének megfelelően elfoglalhat; beszélhetünk például arról, mennyi a kórházi férőhely, mennyi a férőhelyek száma egy közlekedési eszközön vagy akár egy menhelyen. De a férőhely nem lehet ilyen vagy olyan létszámú, mert a *létszám* valamely közösséget alkotó, valamely szempontból egyívú tartozó személyek száma, s a *létszám* főnévből képzett *létszámú* melléknév valamely közösséghez tartozó csoport tagjainak számára utal. Így például

egy csapat, század, osztály stb. lehet nagy vagy kis létszámú, vagy akár korlátozott vagy korlátolt létszámú. A *férőhely* lehet sok vagy kevés, a férőhelyeknek pedig csak számuk lehet, nem létszámuk. A menhelyre befogadott emberek létszámáról persze lehetne beszélni, esetleg pontosan meg lehetne mondani, hogy a menhelyre befogadott emberek létszáma ennyi meg ennyi. De ha már mindenképp el akarjuk kerülni, hogy a menhelyen sajnos kevés a férőhely, akkor talán a legjobb a következő megoldás: *A menhelyen a férőhelyek száma korlátozott*, vagy pedig: *A menhelyre csak korlátozott számban tudunk rászorulókat befogadni*.

Névelőfölsleg

A Kossuth rádió időjárás-jelentéseiben a meteorológusok általában szabályosan számolnak be az általános időjárási helyzetről, a frontokról, a várható időjárásról. Amikor azonban az egyes körzetek, városok adott időjárási viszonyait ismertetik, elég sokszor követik el ugyanazt a hibát, hogy tudniillik névelőt használnak ott, ahol erre nem hogy nincsen szükség, hanem ahol a határozott névelő használata hiba. Az említett jelentések a legfontosabb időjárási adatokra szorítkoznak, és ezeket a legrövidebb formában szó-kás közölni. Tehát megnevezik a helyet, aztán szólnak a felhőzetről, a hőmérsékletről és a szélerősségről. Például: Sopron – felhőtlen (derült, enyhén felhős, borult, esik az eső), tíz (tizenöt stb.) fok; gyenge (erős, viharos) északi (déli stb.) szél (esetleg szélcsend). A következő város esetében – hogy ne legyen a jelentés annyira egyhangú, például így mondja a meteorológus: Pécs – felhőtlen (derült stb.) ég, a hőmérséklet ennyi és ennyi fok; gyenge (erős stb.) szél fúj. Eddig minden rendben volna, az sem hiba, ha a hőmérsékleti adatot így mondják, ennyi és ennyi fokot mértek, de az már sehogy sem jó, amikor a szélről ezt mondják: gyenge (erős stb.) az északi (vagy a déli stb.) szél. A névelős forma csak akkor volna helyes, ha a jelentés elején elhangzott volna egy olyan értelmű közlés, hogy mindenütt – mondjuk – déli szél van, mert akkor a névelős forma egy már előbb meghatározott szélre utal. Ha ez nem hangzott el, akkor csak ilyen vagy olyan szélről beszélhetünk, nem az ilyen vagy az olyan szélről. Minderre persze azt is lehet mondani: soha nagyobb bajunk ne legyen, mint egy-egy fölösleges névelő. Nem egészen így van, mert kerülnünk kell a kisebb nyelvi vétségeket is.

Szórend

A Szlovák Rádió magyar adásában igen gyakran hallhatjuk a játék keretében a következő mondatot: *Köszönjük, hogy velünk játszott*. Ezt szokta mondani a mindenkori műsorvezető azoknak, akik részt vettek a játékban, azaz vállalkoztak a feltett kérdések megválaszolására. A Kossuth rádió *Ki nyer ma – játék és muzsika tíz percben* című műsorának vezetőjétől is hallottam ezt a mondatot ugyanígy, bár ott inkább így szoktak búcsúzni a játékostól: *Köszönöm a játékot*.

A *Köszönjük, hogy velünk játszott* egy rövid összetett mondat; főmondata egyetlen igei állítmány – *köszönjük* –, tárgyi mellékmondatának részei: egy határozó – *velünk* – és egy igei állítmány – *játszott*. A kérdés csak az, vajon helyes-e e rövidke mellékmondat szórendje. A mondat voltaképpen nyomatéktalan mondatnak minősíthető. A mellékmondatba foglalt közlés lényege azonban az, amit annak állítmánya fejez ki, hogy tudniillik valaki játszott. Ha a *velünk* határozót a *játszott* állítmány elé helyezzük, ezzel a határozót kiemelt mondatrészé tesszük, és a mondat értelme valamelyest megváltozik. A *Köszönjük, hogy velünk játszott* mondat azt fejezi ki: azt köszönjük, *hogy nem más-sal, hanem velünk játszott*. Helyesebb volna tehát így mondani: *Köszönjük, hogy játszott* – az adott esetben ez félreérthetetlen, hiszen minden rádióhallgató tudja, hogy játékról van szó, vagy pedig válasszuk a megszokott köznyelvi szórendet: *Köszönjük, hogy játszott velünk*. Vegyünk egy más példát! *Köszönöm, hogy írtál* – ez így nem jelöli határozottan, hogy valaki nekem írt, de az illető, akihez beszélek, tudja, hogy kinek írt, nekem-e, vagy másnak, vagyis nincs feltétlenül szükség a közelebbi meghatározásra. Persze mondhatom így is: *Köszönöm, hogy írtál nekem*. Ez esetben is az a közlés leglényegesebb része, amit az állítmány fejez ki, hogy tudniillik írtál. Ha megváltoztatom a szórendet, és így mondom: *Köszönöm, hogy nekem írtál* – máris megváltozik a mondat hangsúlyos része, nem az lesz a legfontosabb, hogy írtál, hanem az, *hogy nekem, nem pedig másnak*.

EGY S MÁS A NYELVRŐL, NYELVHASZNÁLATRÓL

Betegség vagy kártevő?

A Szlovák Rádió magyar adásában a játék során ezt a kérdést tette fel a műsorvezető: *Melyik a szőlő legpusztítóbb betegsége?* A kérdező egy kicsit ötölt-hatolt, aztán azt mondta, hogy a *peronoszpóra* vagy a *lisztharmat*. A műsorvezető nem fogadta el a választ, úgyhogy a játékos végül feladta. Ezek után a műsorvezető legnagyobb meglepetésemre közölte, hogy a helyes válasz a „*filoxéria*” lett volna, és még hozzátette, hogy ez a *betegség* rengeteg szőlőültetvényt pusztított már el.

Kezdjük azon, hogy ilyen szó: *filoxéria* egyszerűen nincs. Ilyen szó nem található sem szótárban, sem lexikonban, sem a szakirodalomban. Csak *filoxéra* van, ámde ez nem betegség, hanem kártevő. A *filoxéra* ugyanis egy tetűfaj, melynek magyar megnevezése *szőlőgyökértetű*, tudományos neve: *Viteus vitifolii* vagy *Dactylosphaera vitifolii*, illetve a régebbi szakirodalomban *Phylloxera vastatrix*. A magyar köznyelv – akárcsak a szlovák – általában a *filoxéra* megnevezést használja. A *filoxéra* – ez a bonyolult fejlődésű tetű – kétségkívül a szőlő legveszedelmesebb *kártevője*, mert a megtámadott szőlőtőke gyökereit szívja, ezért a tőke fejlődése megakad, lombja elszárad, bogyói lehullanak, később az egész tőke elpusztul, és föld alatti részei korhadásnak indulnak. A 19. század hetvenes éveiben az akkori Magyarország szőlőtermő vidékeinek nagy részét elpusztította a filoxéra. Később kiderült, hogy a filoxéra a homoktalajokban nem tud megélni, és hogy az amerikai szőlőfajták tőkéje sokkal ellenállóbb a filoxérával szemben, mint az európai és ázsiai szőlőfajtáké. Azóta használják az európai szőlőtermesztésben az európai fajták alanyának az amerikai szőlőtőkét.

Manapság a *filoxéra* nagyobb gondot voltaképpen nem okoz, mert úgynevezett gyökérmemes szőlőt, vagyis európai szőlőtőkét csak homoktalajokba telepítenek, ahol mint már mondtuk, a filoxéra nem tud megélni, másutt pedig ellenálló amerikai alanyokba oltják az európai szőlőfajtákat.

Ami szőlő betegségeit illeti, közülük a szakirodalom szerint legveszedelmesebb a *szőlő peronoszpórája*, az úgynevezett *szőlőragya*. Okozója a *Plasmopara viticola* nevű gombafaj. Ez ellen kell a szőlőt bordóilével, azaz rézgalic és égetett mész keverékével többször is permetezni. A *lisztharmat* szintén gombabetegség, amely a szőlőt is megtámadja. A szőlőt támadó lisztharmatgomba, az úgynevezett *Uncinula necator* ellen kénporozással védik a szőlőt.

Mindent összevéve: egyáltalán nem mindegy, hogy valamely növény kártevőjéről vagy betegségéről van-e szó. A tetvek, a különféle más rovarok, az atkák a növények kártevői, a növényeket támadó vírusok, baktériumok, gombák pedig növénybetegsége-

ket okoznak. Ha tehát kérdésünk a *filoxérára* vonatkozik, akkor így kell a kérdést feltenni: *Melyik a szőlő legveszedelmesebb kártevője?* Ha a legveszedelmesebb szőlőbetegségről kérdezzük a játékost, akkor az nem gondolhat a filoxérára, hanem csakis a szőlő valamelyik gombabetegségére, amilyen például a *peronoszpóra*, a *lisztharmat* vagy a *szőlőorbánc*.

A tévedések egy nagy része elkerülhető, ha nem mulasztjuk el az adatok ellenőrzését.

Mikor hibás a mák?

A budapesti Kossuth rádió néhány évvel ezelőtt jelentette, hogy a kereskedelmi forgalomban levő mák több esetben megbetegedést okozott. Később aztán majd minden órában hallhattunk a mákügyről. Még azt is említették, hogy egyes nyugati országokban mákot csak gyógyszerárban árusítanak, és nem adnak el belőle többet egy vevőnek, mint öt dekagrammot. De nem is ez volt a legmeglepőbb a többféleképpen variált mákjelentésekben, hanem az, hogy egy szókapcsolat minden hírváltozatban csaknem azonos maradt. Lássunk most legalább két ilyen változatot: „*A hibásan darált mák gubójából mérgező anyagok kerülhetnek a termékbe*” – ez az egyik. „*A rosszul darált mákból kábító hatású anyag kerülhet a termékbe*” – így szól a másik. Ezekből a mondatokból az derül ki, hogy a hír megszövegezői vajmi keveset tudnak a mákról, és nem egészen világos, mit neveznek voltaképpen *terméknek*. Először is tisztázzuk, hogy a mák növény toktermésében – melyet a köznyelv *gubónak* is szokott nevezni – apró magok, mákszemek vannak, melyek olajat tartalmaznak. Ezeket a mákszemeket ismerjük mákként a kereskedelmi forgalomban meg a háztartásban. Azt a mákot, amelyet mákos metélt, mákos kalács stb. készítésére otthon felhasználunk, vagy amelyet a cukrászipar dolgoz fel, nem darált formában hozzák forgalomba. A darált mákot nem lehet hosszabb ideig tárolni, mert kiszárad, vagy könnyen megavasodik. *Rosszul darált mákról* legfőljebb akkor beszélhetünk, ha a mákdaráló nem zúzta szét kellőképpen a mákszemeket. A máktok – ha tetszik, gubó – mint ismeretes, több-kevesebb ópiumot tartalmaz. Ha tehát a mák kezelése során valami olyan hiba történik, amelynek következtében a termékbe – értsd: a nyers, darálatlan mákba – mérgező, illetve kábító hatású anyagok kerülnek, akkor az a hiba nem a daráláskor, hanem a mák kicséplésekor történik.

Nézzünk bele a szakirodalomba! Megtudjuk, hogy tájainkon a mákot elsősorban étkezésre termesztik, Keleten pedig mindenekelőtt ópiumnyerés céljából. A kicséplést máktokot éppen ópiumtartalma miatt nálunk is feldolgozza a gyógyszeripar különféle fontos gyógyszerek előállítására. A nagyüzemi termelésben a megérett mákot kéveköttö aratógéppel szokták learatni, kévekben megszártják, aztán géppel kicséplik. Ha a kicséplést mákban apró toktörmelékek maradnak, ez a szennyeződés valóban egészségre ártalmassá teheti a mákot, hiszen a mákszemekkel együtt belekerül a darálóba, s így az étkezésre felhasznált darált mákba. Aki már látott darált mákot, annak tudnia kell, hogy a darált mákot tisztítás céljából teljesen hiábavaló dolog átmosni – mint ahogyan a rádió „mákszakértői” ajánlották, hiszen a toktörmelékek a darálás során teljesen elvegyül-

tek a szétzúzott mákszemekkel. A darálatlan, „nyers” mákot át lehet mosni, s így nagyjából meg is lehet a szennyeződéstől szabadítani.

Mindent összevéve: a kereskedelmi forgalomba kerülő mák akkor hibás, s akkor lehet az egészségre ártalmas, ha rosszul, gondatlanul csévelték ki, pontosabban: ha a cséplés során tökéletlen volt a tisztítás, és a mákszemek közt nagyobb mennyiségű tok-törmelék maradt. Ne beszéljünk tehát rosszul vagy hibásan darált mákról, amikor helytelen módszerrel kicsévelt, tökéletlenül tisztított mákról van szó, amely máktok-törmelékot tartalmaz.

Az utcák, terek nevének használatáról

Városaink, falvaink útjait, utcáit, tereit hivatalosan – pl. levélcímzésben stb. – úgy nevezzük meg, ahogyan az utcajegyzékben fel vannak tüntetve, illetőleg ahogyan az utcátáblákon ki van a nevük írva. Vagyis például: Mlynské nivy, Záhradnícka, Zochova stb. Amikor azonban magyarul beszélünk, vagy nem hivatalos jellegű magyar szöveget írunk, ne mondjunk és ne írjunk ilyesmiket: a *Štúrován* lakom, a természettudományi kar a *Mlynská dolinában* van, az autóbusz a *Šafarikovo námestieről* indul és így tovább.

Akkor hát hogyan használjuk az utcák, utak, terek nevét magyarul a beszélt nyelvben vagy a nem hivatalos írott szövegekben? Mindjárt látni fogjuk, hogy ez a kérdés nem is olyan egyszerű, mint amilyennek első pillantásra látszik. A személyekről, emlékezetes napokról, eseményekről elnevezett utcákkal nincs különösebb nehézség. Tehát ezekkel: *Štúr utca*, *Fadrusz utca*, *Dosztojevszkij sor*, *Svoboda révpart*, illetve *Augusztus 29. utca*, a *Szlovák Nemzeti Felkelés tere (Sznf tér)* stb. A régi foglalkozásokra vagy a város régi részeire utaló elnevezések sem okoznak gondot: *Nyerges utca*, *Lakatos utca*, *Kertész utca*, *Bástya utca*, *Vár út*, *Templom utca*, *Halászkapu utca*, *Prímás tér*, *Malomligeti út*, *Malomvölgy* stb. Nehezebb a dolgunk az új lakónegyedek utcáival, amelyek – egyebek közt – virágokról, más növényekről, úrkutatási, csillagászati fogalmakról vannak elnevezve. El kell ismernünk, hogy zavart okozna, ha a *Poludníková* utcát *Délkör utcaként*, a *Sputníkovát Műhold utcaként*, az *Astrovát Ősziprózsa utcaként* emlegetnénk. A *Radarová* helyett persze nyugodtan mondhatunk *Radar utcát*, a *Kozmonautická* helyett pedig *Kozmonauta utcát*. De nehéz volna bármit is kezdeni a *Krajná*, *Stredná*, *Na lánoch*, *Na úvrati*, *Pri zvonici* és hasonló típusú utcanevekkel. Ezek új utcák, szlovák nevükön ismertük meg őket, úgyhogy a magyar szövegben is megtartjuk eredeti elnevezésüket, hozzátéve az *utca* vagy *tér* megjelölést. Természetesen más a helyzet az olyan községben vagy városban, ahol kétnyelvű utcátáblák vannak, ott minden utcanévnek meg kell találni, meg kell alkotni a helyes magyar megfelelőjét.

Ami a helységnevekről elnevezett utcákat, utakat illeti, ezek egy részének megvan a hagyománya, elsősorban azokénak, amelyek a városból a felé a hely felé vezetnek, amelyről elnevezték őket. Így tehát a *Viedenská cestát Bécsi útnak*, a *Pražská cestát Prágai útnak*, a *Lamačská cestát Lamacsi útnak*, a *Šamorínskát Somorjai útnak* nevezzük. Nehezebb dönteni az olyan városok, helységek nevét viselő utcák, utak esetében, amelyek nem vezetnek a szóban forgó helységbe. Ilyen utcanevet fővárosunkban nagy

számban vannak, nemcsak az új városrészekben, hanem a belváros területén is. Ilyenek például a *Belehradská, Moskovská, Bukurešťská* stb. Az a kérdés, hogy ezekben az esetekben a helynév főnévi vagy -i képzős melléknévi alakját használjuk-e utcanévként. A szlovák nyelvben mindig a melléknévi forma használatos. Ha belenézünk például a budapesti utcajegyzékbe, e tekintetben teljes következetlenséget találunk, akár idegen, akár hazai helynévről van szó. Íme, néhány példa: *Szófia utca, Bukarest utca, Argentína utca*, de *Athéni utca, Brüsszeli utca, Amerikai út, Mexikói út*; avagy *Szentgotthárd utca, Alag utca, Bábolna utca*, de *Jászberényi utca, Dombóvári utca* stb. Olyan eset is előfordul, hogy az egyik kerületben *Csurgó utca* van, a másikban *Csurgói utca*. Azt hiszem, helyesebb, ha megtartjuk a város vagy más földrajzi név eredeti – főnévi – formáját, tehát például: *Belgrád, Moszkva, Bukarest utcát* mondunk, nem pedig *Belgrádi utcát* és így tovább.

Pozsony óvárosának van olyan utcája, illetve átjárója, amelynek szlovák neve csak megközelítően azonos a hagyományos elnevezéssel. Ez a *Zelená ulica* és az úgynevezett *Podjazd*, mely utóbbi a *Ventur* utcát köti össze a *Klarissza* utcával. Ne nevezzük a *Zelená ulicát* gépiesen *Zöld utcának*, mert az magyarul helyesen *Zöldszoba utca*, és ne fordítsuk *Aluljárónak* a *Podjazdot*, annak helyes magyar neve: *Boltív*.

Néhány szó az idegen tulajdonnevekről

A magyar nyelvben az a szabály érvényes, hogy az uralkodókat, pápákat magyar névvel illetjük, bármilyen nemzethez tartoznak is. Tehát: *Károly, Lajos, Leó, Jakab, Fülöp, Gergely, Frigyes, Vilmos, Sándor, Miklós, Erzsébet, Katalin, Miksa* stb. Az uralkodók névéhez tartozó állandó jelzőket is legnagyobbbrészt magyarul mondjuk: *Szép Fülöp, Bölcs Leó, Szent Lajos, Merész Károly, Pfalzi Frigyes, Nagy Katalin, Luxemburgi Zsigmond* stb. Kivétel is előfordul, mert *Rótszakállú Frigyes*t például *Barbarossa* néven is szokás említeni. Azt a 18. századi főpapot, aki szász-zeitz herceg létére került az esztergomi érseki székre, azonban nem *Christian August*, hanem *Keresztély Ágost* néven nevezi a magyar történelem. Mária Terézia királynő vejét, a királynő magyarországi helytartóját, magyarul *Albert tescheni hercegnek* hívjuk, nem *Albrecht von Teschennek*, sem pedig *Albrecht Tešínskynek*. A nagy vallási reformátorokat is magyarul szoktuk megnevezni, tehát: *Husz János, Luther Márton, Kálvin János*. A mai uralkodók esetében is érvényes ez a szabály, ezért nem nevezzük például Spanyolország mostani királyát *Juan Carlosnak*, hanem *János Károlynak*, s Anglia királynője nekünk nem *Elisabeth*, hanem *Erzsébet*.

Ugyanígy a „nemzetközi” szenteknek is minden nyelvben megvan a maguk hagyományos neve. Ez az egyházi műemlékek megnevezésekor fontos. Ne emlegessünk például *Szent Havel-templomot*, meg *Szent Vít-székesegyházat*, ezek magyar neve *Szent Gál-templom* és *Szent Vítus-székesegyház*. Számunkra Rómában is *Szent Péter-templom* van meg *Szent Péter tér*.

Arra is vigyázzunk, hogy idegen nemzetiségű írók, művészek utónevét a ma érvényes szabályok értelmében ne fordítsuk le magyarra, és ne vezessen félre bennünket az,

hogy szlovák és cseh szövegekben például egyes német zeneszerzők utónevét szlovák vagy cseh formában használják! Magyarul tehát *Johann Nepomuk Hummel*, *Ludwig van Beethoven*, *Joseph Haydn* a helyes, nem pedig *Ján Nepomuk Hummel*, *Ludvík van Beethoven*, *Jozef Haydn*.

Ami a külföldi földrajzi neveket illeti: ezeket is minden nyelv a maga módján használja. A magyar nyelvben, a szlovák, a cseh és más nyelvekben is nem egy földrajzi névnek kialakult a történelem során egy-egy sajátos „nemzeti” formája. Például *Bécs*, *Párizs*, *Varsó*, *Szajna*, *Rajna*, *Alpesek* stb. – ezek hagyományos magyar elnevezések, nincs rajtuk miért változtatni.

A szlovák és a cseh nyelv szintén hagyományosan használja egy csomó osztrák, német, olasz stb. város, tartomány, tájegység, folyó névének sajátos szlovák vagy cseh formáját. Ezek lefordításakor jól vigyázzunk: ha van magyar nevük, azt használjuk, ha nincs, akkor az eredeti nevüket írjuk és mondjuk magyarul. Tehát: nem *Dražďany*, *Lipsko*, *Mohan*, *Rýn*, *Porýní*, *Benátky*, *Viedeň*, *Korutany*, *Janov*, *Jadran*, hanem: *Drezda*, *Lipcse*, *Majna*, *Rajna*, *Rajna-vidék*, *Velence*, *Bécs*, *Karintia*, *Génua*, *Adria* lesz a magyar szövegben. És nem *Plavno*, *Řezno*, *Cáchy*, *Kostnice*, *Linec*, *Kolýn nad Rýnem*, *Poruří*, *Výmar*, *Solnohrad*, *Štájský Hradec*, hanem *Plauen*, *Regensburg*, *Aachen*, *Konstanz*, *Linz*, *Köln*, *Ruhr-vidék*, *Weimar*, *Salzburg*, *Graz*. A *Habeš* elnevezést ma már ugyan ritkán használják, mégsem árt tudni, hogy az *Abesszínia*, azaz *Etiópia*, a *Habešan* pedig abesszin, vagyis etióp, etiópiai.

A -lógia és -lógus utótagú idegen szavaink

Ez alkalommal az idegen szavak egy külön csoportjával foglalkoznék részletesebben, mégpedig azokkal a görög–latin eredetű szavakkal, amelyek végződése a *-lógia*, illetőleg a *-lógus* utótag.

A *-lógia* a görög–latin szóösszetételek utótagjaként jelentheti először is az előtag meghatározta tudományt, tant. Például: *meteorológia* – időjárás- és légkör-tan, geológia – földtan; *szociológia* – társadalomkutatás, a társadalom fejlődésével foglalkozó tudomány stb. Jelentheti továbbá a szóban forgó utótag számnevekkel összetéve egy műalkotás fő összetevőinek a számát. Például: *trilógia* – három önmagában is kerek, de tárgyánál fogva egymással szervesen összefüggő irodalmi vagy zenemű; *tetralógia* – közös gondolat által összefűzött, négy önálló részből álló regény-, dráma- vagy zenedráma-sorozat; az orvosi nyelvben négy tünetből álló együttes. És végül jelentheti a *-lógia* utótag a beszéd, az előadás módját. Például: *tautológia* – szófecsérlés.

Bennünket most a *-lógia* utótagú szavak első csoportja érdekel, mert ezek alapul szolgálnak a *-lógus* utótagú szavak alkotásához, amelyekkel foglalkozni szeretnénk részletesebben is. A *-lógus* utótagú szavak a *-lógia* utótagú összetett szóban kifejezett tudományág művelőjét, szakemberét jelentik elsősorban. Tehát a *meteorológus* a meteorológia szakembere, a *geológus* a geológia tudósa, a *szociológus* a szociológia művelője, a *muzikológus* a muzikológiával foglalkozik, vagyis zenetudós és így tovább. Tudjuk, hogy ezeket a *-lógus* utótagú idegen szavakat a szlovák nyelv rövidebb formá-

ban, az *-us* végződés nélkül használja, tehát a *meteorológ*, *geológ*, *sociológ*, *muzikológ* stb. a szlovákban elfogadott forma. Vigyázzunk tehát: ne vegyük át ezeket a szavakat megcsonkított formájukban.

Van azonban a *-ológus* utótagú idegen szavaknak más jelentésfunkciójuk is, mégpedig vonatkozhatnak valamilyen írásmű részére vagy beszédmódra. Ilyen szavak a *prológus*, azaz bevezetés, előhang, előjáték, a *dialógus*, azaz párbeszéd, az *epilógus*, vagyis utószó, utóhang, utójáték, befejező rész. Jegyezzük meg, hogy régebbi magyar szövegekben előfordul – nyilván német hatásra – a *prológ* és az *epilóg* forma is. Következésképpen nem használjuk azonban *-us* végződéssel a *monológ* és a *nekrológ* idegen szavakat. A *monológ* jelentése: a dráma olyan része, amelyben egyetlen szereplő mintegy önmagának feltárja gondolatait, vagy egyszemélyes jelenet, magánszám, illetve egy személynek önmagában folytatott hangos beszéde. A *nekrológ* elhunyt személyiséget méltató beszéd vagy cikk. Érdekes, hogy a *dialóg* és a *dialógus*, akárcsak a *neológ* és a *neológus* szó egyként létezik, más-más jelentésben. A *dialógus* mint már mondtuk, párbeszéd, a *dialóg* beszédhang – párbeszéd, magánbeszéd, magyarázó vagy kísérő szöveg – filmben. A *neológus* jelentése: újtó, nyelvújító, az ortológusnak, a nyelvi hagyományokhoz ragaszkodónak, az ortológia hívének ellenlábas. A *neológ* pedig olyan zsidó személy, aki bizonyos liturgikus reformokat elfogad, kevésbé ragaszkodik a rituális előírásokhoz, mint az ortodoxok.

Nincs kivételt nem ismerő szabály arra vonatkozólag, hogy milyen formában használjuk az idegen szavakat. Ha tehát kételyeink vannak, lapozzuk fel az *Idegen szavak szótárát*.

Egy régebbi nyelvművelő az angol szavakról

A nyelvművelők az utóbbi időben sokszor foglalkoznak az idegen, főként az *angol szavak* beözönlésével. Ezek az *angol szavak* elsősorban a gazdasági, az üzleti életben, a számítógépes gyakorlatban fordulnak elő, és csak remélni lehet, hogy idővel kialakulnak és általánosan használttá válnak magyar megfelelőik.

Hogy ez a gond mennyire nem új, annak bizonyítására néhány példát mutatnék be egy több mint hatvan évvel ezelőtt megjelent nyelvművelő könyvből. A könyv címe: *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus*, szerzője dr. Dengl János egyetemi tanár. Ennek a könyvnek egyik fejezete az idegen szavakkal és kifejezésekkel foglalkozik. Beszél az idegen szavak és kifejezések elterjedésének okairól, és külön kiemeli, hogy meg kell különböztetnünk az idegen szavaktól a jövevényszavakat, mert ez utóbbiak nyelvünk szókincsének már szerves részei, átvételük óta végigélték a magyar nyelv életét, és így a nyelv tisztaságát nem érintik. A jövevényszavak ismertetése után a szerző rátér az egyes nyelvekből – szerinte többé-kevésbé fölöslegesen – kölcsönzött szavakra.

Nézzük meg, mit mond például az *angol szavakról*! Idézem: „*Angol szó aránylag kevés hatolt be a magyar nyelvhasználatba. Leggyakrabban a sport eszmekörébe vágó szavak fordulnak elő.*” Eddig az idézet. Nyilvánvaló, hogy az idézett megállapítások a mai helyzetre már nem érvényesek. De azért nézzünk meg néhány példát, melyeket a

szerző idéz. Látni fogjuk, hogy ezek egy része ma már nem használatos, más részét pedig már befogadtuk, s vannak olyan angol szavak, melyek helyett más magyar szót fogadtunk el, nem azt, amelyet a szerző javasol.

Kezdjük talán azokkal a szavakkal, melyeket ma már kiejtés szerint írunk, és nem akarunk feltétlenül magyar megfelelővel pótolni. Ilyen szavak például a *keksz*, *klub*, *koktél*, *farm*, *farmer*, *flört*, *hall*, *interjú*, *zsúri*, *park*, *riport*, *szendvics*, *sál*, *sztrájk*, *tank*, *trükk*, *jacht*. Szerzőnk az imént felsorolt szavak helyett is ajánl magyar megfelelőt, s ezek egy része használatos is, például a *zsúri* helyett szoktunk *bírálóbizottságot*, a *hall* helyett bizonyos jelentésvonatkozásokban *csarnokot* mondani stb., de a *koktél* megfelelőjeként javasolt *szeszes húsító*, vagy a *dokk* helyett ajánlott *műrév*, az *interjú* megfelelőjeként javasolt *véleménykérdezés*, *hírszerző látogatás* és hasonlóak nem tudtak gyökeret verni. Ritkán használjuk ma már például a *start*, a *tréner*, *tréning*, *víkend*, *bokszer*, *dendi*, *széf* stb. szavakat. Helyettük a *rajt*, az *edző*, az *edzés*, a *hétvége*, az *ökölvívó*, a *piperkőc*, a *páncélszekrény* az elfogadott kifejezés. A *bokszer* szót csak egy kutyafajta és egy veszedelmes öklöző eszköz megnevezésére használjuk.

És végül nézzük még meg, milyen angol szavak kaptak más magyar megfelelőt, nem azt, amelyet szerzőnk ajánlott. Így például a *dressz* nem lett *sportruha*, hanem egyszerűen *mez*, a *pléd* nem lett *sávós nagykendő*, hanem *takaró*, a *pulóver* megmaradt *pulóvernek*, nem lett belőle *kötött mellény*, s a *rakettből* nem lett *labdaverő*, hanem *tenisziütő*.

Az újabban – azt mondhatjuk, az utóbbi évtizedben – elterjedt angol szavak egy része minden bizonnyal nélkülözhető. A *bolt* helyett nem szükséges *shopot* mondanunk, az *üzletközpont* nem feltétlenül *shopping center*, a *bőrfejjű* pontosan ugyanazt jelenti, mint a *skinhead*. A *projekt* is lehet *tervezet*, a *tender* *verseny tárgyalás*, a *leader* *vezető* vagy *pártvezér*. Más a helyzet a számítógépekhez tartozó mechanizmusok és programok, dokumentációk megnevezésével, amilyen például a *hardver* és a *szoftver*, mert ezek helyett egyelőre nincs megfelelő magyar kifejezésünk.

Keresztrejtvényeink meghatározásai

Úgy gondolom, ideje már, hogy egyszer keresztrejtvényeink meghatározásaival is foglalkozzunk.

Talán nincs is olyan keresztrejtvény, amelyben ne fordulna elő ez a meghatározás: *konyhai növény*. A megoldás többnyire kel, répa, tök vagy bab, borsó, esetleg lencse. Lehet, hogy egyesek túlságosan szigorúnak fognak tartani, ha azt mondom, hogy az idézett meghatározás helytelen, s hogy számomra az a konyhai növény, amelyik a konyhában nő, nem az, amelyet ott felhasználunk. Mert az erdei növény az erdőben, a réti növény a réten, a szántóföldi növény a szántóföldön nő, él, tenyészik. A szóban forgó növények lehetnek általában *konyhakerti növények*, a bab, borsó, lencse hüvelyesek, a többi pedig *zöldségféle* vagy *zöldségnövény*.

Hím szárnyas – olvassuk a meghatározást egy hárombetűs szó előtt. Hát ez meg mi lehet, gondolom csodálkozva, hiszen voltaképpen csak három olyan önálló megnevezést ismerek, amely hím szárnyasra vonatkozik, de ezek öt-, illetve hatbetűs szavak. Van

ugyanis *kakas*, *gúnár* és *gácsér*. Az igaz, hogy például a veréb hímjét nevezhetjük *kan-verébnek*, a galamb hímjét *bakgalambnak*, de *kan* és *bak* szavaink önállóan nem vonatkoznak szárnyasokra. Legnagyobb meglepetésemre a hárombetűs szó, amelynek jelentése állítólag „hím szárnyas”, a következő: *lúd*. Nem tudom, miért gondolja azt valaki, hogy *lúd* szavunk hím szárnyasra vonatkozik, mikor tudtommal ez még a tájnyelvekben sincs így. A *lúd* több madárfaj állattani megnevezése, egyebek közt ismerjük a háziludat és a különböző vadlúdfajokat. Maga a *lúd* szó nem jelöli a szárnyas nemét, ha ezt pontosan meg akarjuk határozni, akkor *tojóról* és a házilúd esetében *gúnárról* beszélünk. A szakirodalom a *libaként* is ismert háziszárnyast következetesen lúdnak nevezi, a *liba* a szakterminológia szerint a ludak fiatal, 10-12 hetes kornál nem idősebb szaporulata. A köznyelv sokszor a kifejtett ludat is a *liba* szóval jelöli, a szaporulatot pedig kislibának nevezi.

Egy kétbetűs szó meghatározása egyik keresztretjvtvényünkben így hangzott: *cink*. Az ember azt hitte volna, hogy a *cink* vegyjelét – *Zn* – kell beírni, de hamarosan kiderült, hogy nem. Hogy mi volt a megoldás? Nem kis meglepetésemre a következő: *ón*. Az igaz, hogy az *ón* is fém, de a *cink*hez semmi köze; az *ón* régi német eredetű elnevezése *cin*, nem pedig *cink*. A *cink* magyar neve *horgany*, de ez a nyelvújítási szó nem nagyon terjedt el, aránylag kevesen ismerik.

És megemlíthetünk még néhány helytelen meghatározást. *Ragadozó rovar* – mondja a keresztretjvtvény egy hárombetűs szóra. A megoldás: *pók*. *Vérszívó rovar*, szól a meghatározás egy nyolcletűs szóhoz; az eredmény pedig: *kullancs*. Egy hárombetűs szóhoz ez a meghatározás tartozik: *élősködő rovar*; s a megoldás: *rüh*. Hogy mi kifogásunk lehet mindezek ellen? Csak az, hogy sem a *pók*, sem a *kullancs*, sem a *rüh*atka nem rovar. Akadnak talán egyesek, akik azt mondják: ne kicsinyeskedjünk, ami mászik és utálatos, az miért ne lehetne rovar. Hát azért nem, mert az állatok bizonyos rendszertani egységekbe – törzsekbe, osztályokba, rendekbe, családokba tartoznak, s a pókok, a *kullancs* meg az atkák általában nem a rovarok osztályába vannak besorolva. Az ő osztályuk neve: *pókszabásúak*, s ezen belül a pókok a pókok rendjébe, az atkák – tehát a *rüh*atka meg a *kullancs* is – az *atkaalkatúak* rendjébe tartoznak. Ezt a laikusnak persze nem kell ilyen pontosan tudnia; elég, ha tudja, hogy a rovaroknak hat lábuk van, míg a pókoknak és atkáknak nyolc. És még tegyük hozzá, hogy *vérszívó rovarként* például a *bolhát*, a *tetűt* vagy a *poloskát*, *ragadozó rovarként* például a *hangyalesőt* lehet meghatározni, mert ezek valóban rovarok.

A keresztretjvtvény szerepe részben az ismeretterjesztés is. Éppen ezért jobban kellene vigyázni a meghatározásaira.

Mit tudunk őseink nyelvéről?

Szent István ünnepén nem csak az jut eszünkbe, hogy az államalapító királyt ezer évvel ezelőtt koronázták meg. Tudjuk, hogy elsősorban az ő uralkodásához fűződik a keresztény magyar állam megszervezése, hogy az ő törvényei teremtettek új rendet az országban.

De azon is elgondolkodhatunk, vajon milyen nyelven beszéltek akkor István király országának lakosai. Nyilvánvaló, hogy nemcsak egy nyelven, hiszen a Kárpát-medencébe érkező magyarok a Duna mindkét partján találtak szláv népességet és talán még megmaradt avar néptörödékeket is. Az ősi magyar nyelv, melyet a honfoglaló magyarok magukkal hoztak, már előzőleg gazdagodott a bolgár-törökség nyelvének hatására. A Kárpát-medencében megtelepedett magyarság élete sok tekintetben megváltozott, s a változások természetesen nyomot hagytak a magyar nyelv szókészletén is. A nyugati keresztény kultúrkörhöz való csatlakozás és az államkormányzás új formája, a királyság, együttjárt azzal, hogy új intézményeket, fogalmakat kellett megnevezni. Ezek egy részét szláv nyelvekből vette át a magyar nyelv – minden valószínűség szerint egy görög rítusú egyházi szláv (bolgár-szláv) és egy latin rítusú szlovén-horvát nyelvből.

Tudunk tehát a magyar nyelv szókészletének gyarapodásáról, de keveset tudunk a nyelv egészének fejlődéséről, mert ezekből a régi korszakokból írott emlék, összefüggő szöveg nem maradt ránk.

A nyelv írásba foglalását csak az állami és egyházi igazgatás megszervezése tette szükségessé. Ez persze lassan, hosszú idő múltával történt, mert az államigazgatás és az egyház nyelve latin volt, s az okleveleket latin nyelven szerkesztették; még két évszázad múlt el addig a korig, amelyből a legrégebb összefüggő magyar nyelvemlék reánk maradt, a 13. század elejéről.

A magyar nyelv legrégebb írott emlékei: csupán egyes szavak görög vagy latin szövegben elszórva; ezeket *szórványoknak* szokás nevezni. Az oklevelek írói ugyanis egy-egy magyar szóval világítják meg néha a latin szöveget, főképp az egyes helyek, utak, folyók, fák nevét írják le magyarul.

Hogy mikor kezdtek összefüggő magyar szöveget írásba foglalni, azt nem tudjuk megállapítani. Bizonyára feljegyezték egy-egy imádságot, elmélkedést már a kereszténység elterjedésének első idejében, de mivel ezek a szövegek nem voltak olyan fontosak, mint az oklevelek, megőrzésükkel nemigen törődtek. Azokat a nyelvemlékeket, melyek a kereszténység első három századából ránk maradtak, a véletlen őrizte meg. Csak a két legfontosabbat említsük most meg: a *Halotti beszédet és Könyörgést*, amely 1200 körül keletkezhetett és az 1300 körüli időből való *Ó-magyar Mária-siralmat*. A 15. század elejéről már más nyelvemlékek is maradtak ránk: *latin-magyar szójegyzékek*, melyekre nyilván a latin nyelv tanulásához volt szükség.

Ha meggondoljuk, hogy a reánk maradt írott emlékek csak szavak és latinból fordított egyházi szövegek, melyek terjedelme alig száz sor, nem mondhatjuk, hogy ezekből teljesen megismerhetjük a 11–13. század magyar nyelvét. Hiszen hiányzik emlékeinkből az élő magyar nyelv, amelyen a nemzet vezetői és a nép beszéltek, s hiányzik a népi költészet nyelve. A kereszténység a pogánysággal vívott küzdelemben nagyrészt megsemmisítette a régi korok mondáit, a pogány vallással összefüggő költészetet. Így az élő nyelvnek s az ősi költészetnek minden emléke nyomtalanul elpusztult.

Abból, ami reánk maradt, mégis alkothatunk némi képet arról, milyen is lehetett a ó-magyar nyelv. A megmaradt nyelvemlékeket feltételezhetően több régebb elveszett írott mű előzte meg. A *Halotti beszéd* az egyházi célra szolgáló prózai magyar nyelvnek folyékony és nagy kifejezőerejű példája. Legrégebb verses nyelvemlékünk, a *Mária-sira-*

lom egy latin vers szép fordítása. A fordító verselési készsége, ritmusérzéke azt bizonyítja, hogy nem első kísérlet ez a verses formára, hanem hogy a régi pogány költészet nyelve és versalkotó képessége még élt a későbbi utódokban.

Egy kis visszapillantás

Többen is kérdezték már tőlem, milyen volt a magyar köznyelv állapota Szlovákiában a két világháború közt. Vajon tapasztalhatók voltak-e már akkor is olyan aggasztó nyelvi jelenségek, amelyek nyilvánvalóan a többségi nyelv – esetünkben a szlovák nyelv – hatását bizonyítják. Vagyis kevertek-e a magyar anyanyelvűek már akkor is szlovák, esetleg cseh szavakat a magyar beszédbe, s érezhetők voltak-e például szlovák vagy cseh nyelvi szerkezetek szó szerinti fordításának hatásai. Ez a kérdéskör minden bizonnyal megérdemelne egy alapos tanulmányt, s ehhez elsősorban az adott korszak sajtótermékeit kellene gondosan szemügyre venni. Egyszer talán elvégzi majd valaki ezt a nem csekély munkát. Én most csak az emlékeimre, iskolai tapasztalataimra támaszkodva szólhatok hozzá a felvetett kérdéshez.

Előre kell bocsátanom, hogy a vidéki nyelvhasználatról csak annyit tudok, amennyit a csallóközi és mátyusföldi iskolatársaim beszédén megfigyelhettem, s ez leginkább némi nyelvjárásiaság volt, idegen nyelvi hatásokra nem emlékszem.

Én egy olyan városban – Pozsonyban – születtem a két világháború közt, amely mindig is többnyelvű volt. Itt jártam iskolába, részben az önálló szlovák állam idején. Azt a korszakot nem éltem meg, amikor a város német ajkú lakosságának nagy része erősen németes kiejtéssel, nagyon sok német szót, németes szó- és mondat szerkezetet használva beszélt magyarul, még az iskolában is. Ilyenféle németes mondatokat: *Kérem, neki rosszul van; Maradj haza, fiam; Inkább nem is odanézek* – ehelyett: *Kérem, ő rosszul van; Maradj otthon, fiam; Inkább oda sem nézek* – az iskolában én már senkitől nem hallottam. Az úgynevezett „pozsonyias” magyar és a „presszburgeris” német kiejtést ismertem, hiszen az akkori idősebb nemzedék tagjai közül még a húszas évek végén meg a harmincas években is elég sokan beszéltek így. És hát bizony volt számos olyan tárgy, amelyet gyermekkoromban a magyar családokban is német szóval neveztek meg; ezek főként a háztartás, a lakásberendezés tárgyai voltak, meg néhány ruhadarab. Például az evőeszköz sokáig volt *eszcájk*, a folyosó *gang*, a tálaló vagy pohárszék *kredenc*, a csillár *luszter*; a tűzhely *sparhert*, a felöltő vagy tavaszi kabát *übercíher* stb.

Amennyire emlékszem, aránylag nagyon kevés szlovák, illetve cseh szó keveredett akkoriban a magyar beszédbe, s ezek elsősorban politikai vonatkozásúak, illetve hivatali, intézményi jelentő szavak voltak. Az 1918-as államfordulatot sokáig emlegette a mindennapi nyelv „*prevrat*” néven, a nyugdíjintézetet *penziijný ústavként* meg az iskolai *referatúrát školský referátként*. A szlovákul *župannak* nevezett közigazgatási tisztviselőt eleinte még írásban is *zsupánnak* nevezték magyarul, mert a „župa” nem felelt meg a régi vármegyének, és a „župan” sem a régi főispánnak. Később a župant magyarul *megyefőnöknek* nevezték. Voltak olyan fogalmak is, amelyeknek nem a szlovák vagy cseh, hanem a német megnevezése vert gyökeret; a betegsegélyzőt, illetve beteg-

biztosító intézetet – *nemocenská poistovňa* – sokan nevezték magyarul krankenkasszá-nak, és a csehül *úmrtní kvartálnak* nevezett özvegyi járandóságot *sterbekvartálnak*. Az utóbbi szónak a szótár szerint a magyar megfelelője: *özvegyi évnegyedpénz*, de hogy ezt annak idején, amikor ez a járandóság még létezett, soha senki így nem nevezte, abban biztosak lehetünk.

Egyébként a magyar anyanyelvű, a magyar iskolát végzett lakosság beszédében szlovákos szerkezeteket, szó szerinti fordításokat nemigen lehetett felfedezni. Az idegen szavakat is csak nagyon ritkán használták hibásan (szlovák, esetleg német hatásra); akkoriban úgyszólván sohasem hallottam magyar anyanyelvűektől ilyesmiket: *prax*, *kombinácia*, *talent*, *kaucia*, *tendenció* – *praxis*, *kombináció*, *talentum*, *kaució*, *tendencia* helyett.

Magyartanáraink az iskolai fogalmazványainkban elsősorban az úgynevezett germanizmusokat irtogatták, mert akkoriban még nagyon sok mindent minősítettek elvetendő germanizmusnak, amit nyelvművelőink ma már nem kifogásolnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A magyar helyesírás szabályai (11. kiadás). Budapest 1984.
A magyar nyelv értelmező szótára. I–VII. Budapest 1959–1962.
A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I–II. Budapest 1961–1962.
A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Budapest 1967–1976.
Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kéziszótára. Budapest 1994.
Balassa József: A magyar nyelv életrajza. Budapest 1937.
Dengl János: Magyar nyelv és magyar stílus. Budapest 1937.
Dobossy László: Cseh–magyar szótár. I–II. Budapest 1960.
Helyesírási kéziszótár. Budapest 1988.
Ivanová-Šalingová, Mária–Maníková, Zuzana: Slovník cudzích slov. Bratislava 1983
Krátký slovník slovenského jazyka. Bratislava 1987.
Nyelvművelő kézikönyv. I–II. Budapest 1980–1985.
O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Budapest 1976.
Slovník spisovného jazyka českého. I–VIII. Praha 1989.
Smiešková, Elena: Malý frazeologický slovník. Bratislava 1989.
Stelczer Árpád–Vendég Imre: Szlovák–magyar kéziszótár. Bratislava 1973.

TARTALOM

Jakab István: ELŐSZÓ	5
FORDÍTÁSAINK BUKTATÓI	
Amikor nem <i>kitalálni</i> , hanem <i>megtalálni</i> kell a magyar megfelelőt	7
A célnyelv ismerete elengedhetetlen	11
Ne fordítsunk körültekintés nélkül!	12
A vírusok <i>elszigetelése</i> és más furcsa szókapcsolatok	13
Az <i>egyhasználati parkolót</i> kártya meg a <i>szénhidrátos tüzelőanyag</i>	14
Egy nyolcsoros hír margójára	15
<i>Becsületbeli</i> vagy <i>tiszteletbeli</i> ?	17
Van-e Szent Béla Társaság?	18
Mi is lehet az a „lopott aranybálvány”?	19
Néhány szó az egészségügyről	21
Néhány egészségügyi kifejezés	22
Ügyeljünk az idegen szavak jelentésére is!	23
Hibásan fordított szakkifejezések	24
Keressük, ne pedig „alkossuk” a megfelelőket!	25
Amikor a fordítás ferdítés lesz	26
Szakszerűtlen „szakkifejezéseink”	27
A történelmi és földrajzi nevek fordításának buktatói	29
Valójában kik a Danaidák?	30
Szlovák kifejezések helytelen tolmácsolása	31
Van-e <i>alkotmányos tényező</i> ?	32
Ki király, és ki császár?	33
Helytelen megnevezések	34
Lehet-e <i>taktizálni</i> , és mit jelent a <i>procedúra</i> ?	35
Mit jelent és mit nem jelent az <i>ablak</i> szó?	36
Mit lehet <i>átültetni</i> ?	37
Vigyázzunk az idegen szavak helyes alakjára!	37
<i>Megüti a szememet</i> ?	39
A fantázia nem helyettesítheti a nyelvismeretet	39
Cseh és szlovák szavak helytelen értelmezése	40
Rosszul lefordított cseh kifejezések	41
„ <i>Pandorina szekrénye</i> ”?	42
Egy bibliai idézet sajátos alkalmazása	43
A <i>frízek</i> nem a <i>frígiaiak</i>	44
Nem <i>uragán</i> , hanem <i>hurrikán</i>	44
Ki volt <i>Rókus</i> ?	45
Van-e <i>paragrafizált</i> szavunk?	45
A „ <i>jozefinusi központosítás</i> ”	46

Mi a <i>redut</i> ?	46
Mi a <i>gázosítás</i> ?	47
Használjuk helyesen!	48
Van-e <i>egzot madár</i> ?	49
Mi a <i>szenátus</i> ?	49
Mi a <i>kapocs</i> főnév pontos jelentése?	50
Mit jelent a <i>pubertások</i> , és mi a <i>kiiktatás</i> ?	51
Van-e <i>szeparált zakó</i> ?	52
Mi a <i>menü</i> ?	52
<i>Karantfrozási</i> eljárás?	53
Mit jelent az <i>óvatlan</i> melléknév?	54
Vigyázzunk a helységnevekre!	55
Hol van <i>Kárpátalja</i> ?	56
Ne fordítsuk szó szerint a földrajzi neveket!	57
Mit jelent a <i>magyarság</i> szó?	59

SZÓTÉVESZTÉS, HIBÁS SZÓVÁLASZTÁS

Mi a <i>dikics</i> ?	61
Mit jelent a <i>bűnbak</i> szó?	61
A menyecskéket is férjhez adják?	62
Mit jelent a <i>nyílt város</i> kifejezés?	62
Van-e <i>egészségügyi láda</i> ?	63
Mi az <i>ötödik hadoszlop</i> ?	63
<i>Példány</i> vagy <i>példányszám</i> ?	63
<i>Légekör</i> vagy <i>légtér</i> ?	64
Ki a <i>parlament</i> er?	64
Mi a <i>szikvíz</i> ?	65
Kinek vagy minek a <i>jóvátétele</i> ?	66
Mi a <i>növénykultúra</i> ?	67
Mit jelent az <i>apropó</i> szó?	68
Arc szavunk származékai és szokatlan jelentései	69
<i>Érme</i> vagy <i>érem</i> ?	70
Mi a <i>kereslet</i> és mi a <i>kereset</i> ?	71
<i>Láttatás</i> vagy <i>láthatás</i> ?	71
<i>Mérföld</i> vagy <i>mérföldkő</i>	72
Mi a <i>szemétlerakat</i> ?	72
Van-e <i>apró állat</i> ?	73
A háborús bűnök pontos megnevezése	73
<i>Főrangú</i> vagy <i>magas rangú</i> ?	75
<i>Biztos</i> vagy <i>magabiztos</i> ?	75
<i>Esélyes</i> vagy <i>esedékes</i> ?	75
<i>Másodlagos</i> vagy <i>másodrendű</i> ?	76
Mi is az a <i>vízoldékony</i> ?	77
Van-e <i>alkalmatossági vizsga</i> ?	78
Mit jelent a <i>néhai</i> ?	79
<i>Utolsó</i> vagy <i>utóbbi</i> ?	79
Van-e <i>angolos pázsit</i> ?	80

Kerüljük a tautológiát!	81
Ki kufárkodik és ki sáfárkodik?	82
Háziasít vagy honosít?	83
Mit lehet kiszellőztetni?	83
Kit lehet invitálni?	84
Megsirat vagy megríkat?	85
Mit jelent a kaparint ige?	85
Lehet-e „elvenni” a parádét?	85
Mi forog kockán?	86
Pénzszűke világ?	87
Van-e hasonszórú nyelv?	88
Mi a hektika és mi vagy ki hektikus?	89
„Elkeresztelt” fogalmak	90
Canossát jár vagy kálváriát jár?	91
A „porig égett holttest” és a „menthetetlen betegség”	92
Keletje vagy foganatja?	92
Keressük a megfelelő szavakat!	93
Kerüljük a hibás szóválasztást!	94
Küzdelem a szóválasztással	95
Fogyatékkal élők?	96

SZÓLÁS- ÉS SZERKEZETVÁLTOZTATÁS

Eljegyezheti-e magát a kormány?	98
Ne keverjük össze szólásainkat!	98
Belebukik vagy beletörik?	98
Útilapu vagy lapulevél?	99
Sokan vannak, vagy sok van belőlük?	99
Köpeny vagy köpönyeg, vált vagy fordít?	100
Nem mindegy!	100
Lehet-e a tyúkokkal egy időben ágyba menni?	100
Mi kelhet lábra?	101
Van-e zsákbaház?	101
Táptalajra kap, vihar burjánzik?	101
Felemeli a szavát vagy a hangját?	102
Mi az oroszlánszerep?	102
Szerkezetvegyítésből képzavar	103
Mi az oroszláncöröm?	103
A lakosság szája ízlése?	103
Két példa a szólasvegyítésre	104
Van-e jobb oldali tüdő?	105
Mit jelent a rehabilitál ige?	106
A halálos kimenetel	106
Van-e mindennapi betevő kenyér?	107
Mi dől dugába?	108
Megéri a pénzét?	108
Szokatlan szerkezetek	109
Ki hol teheti tiszteletét?	110

Bohumil Hrabalról – helytelenül	111
Né „szépítsük” a szólásokat!	111
<i>Szeméttelep</i> vagy <i>szemétdomb</i> ?	112
Rosszul használt szókapcsolatok	113
<i>Félrevert vészharang</i> ?	113
Lehet-e „fallal találkozni”?	114
<i>Tűzkakas</i> ?	114

EGYHÁZAINK SZÓHASZNÁLATÁRÓL

Az angyalokról és az egyházi szervezetekről	116
Használjuk helyesen a vallással, egyházakkal kapcsolatos fogalmakat!	117
<i>Plébánia, parókia, protestáns</i>	118
Mi az <i>úrasztala</i> , és hány sebe volt Jézus Krisztusnak?	119
Egy egyházi intézmény és néhány egyházi tisztség magyarázata	120
Karácsonyi szokásainkról	121
<i>Úrvacsora és misebor</i>	122
Van-e <i>pontifikációs mise</i> ?	123

MONDATSZERKESZTÉSI TANÁCSOK

A <i>tanít</i> ige bővítményei	125
<i>Milyen névre hallgat</i> ?	126
Képzavarok és félreérthető fogalmazások	127
Mikor „ <i>van képen</i> ” valaki?	128
Az úgynevezett hivatalos nyelv „szépségei”	129
Egyszerűen, érthetően!	130
Lehet-e <i>adót csalni</i> ?	131
A helytelen fogalmazás példái	132
Lehet-e a <i>férőhelynek létszáma</i> ?	133
Névelőfölöltség	134
Szórend	134

EGY S MÁS A NYELVRŐL, NYELVHASZNÁLATRÓL

Betegség vagy kártevő?	136
Mikor hibás a mák?	137
Az utcák, terek nevének használatáról	138
Néhány szó az idegen tulajdonnevekről	139
A <i>-lógia</i> és <i>-lógus</i> utótagú idegen szavaink	140
Egy régebbi nyelvművelő az angol szavakról	141
Keresztrejtvényeink meghatározásai	142
Mit tudunk őseink nyelvéről?	143
Egy kis visszapillantás	145
Felhasznált irodalom	147
Tartalom	149